

БОРБА АГРАРНОГ ПРОЛЕТАРИЈАТА БАЧКЕ ДО КРАЈА XIX ВЕКА

Извори и литература

За проучавање историје покрета пољопривредних радника у Бачкој најдрагоценије изворе представљају следећи фондови: Фонд бачбодрошке жупаније (Историјски архив АПВ, Сремски Карловци), Магистрат сл. кр. гр. Новог Сада (Историјски архив, Нови Сад), Среско начелство новосадског среза (Историјски архив, Нови Сад), Магистрат сл. кр. гр. Суботице, (Историјски архив, Суботице), Магистрат сл. кр. гр. Сомбора (Историјски архив, Сомбор), записници Муниципалног одбора бачбодрошке жупаније (Историјски архив, Сомбор).

Савремена грађанска штампа која је излазила у то време у Бачкој такође је доста писала о ширењу социјалистичког покрета у редовима аграрног пролетаријата. Најважнији су следећи листови: *Vácska* (Сомбор), *Szabadkai közlöny* (Суботица), *Újvidék* (Нови Сад), *Zastava* (Нови Сад), *Браник* (Нови Сад), *Zentai Hirlap* (Сента), *Ada-Moholi Közlöny* (Ада) итд. У Народној Републици Мађарској, у Будимпешти, у Земаљском архиву (О L) највише података садрже фондови Министарства унутрашњих послова (ВМ) као и Председништва владе (МЕ) и Министарства земљорадње (ФМ).

У Сечењи библиотеци савремена социјалистичка штампа пружа прворазредне податке о покретима аграрне сиротиње у Бачкој. Овде првенствено треба истаћи орган Социјалдемократске партије Угарске *Népszava* као и лист Партије за пољопривредне раднике *Földművelésügyi Szaklapja*.

Није мањег значаја ни лист независних социјалиста *Földművelő* и истоимени лист на српском језику *Земљоделац* који је од почетка 1898. излазио у Ади. У листовима синдикалних подружница (*Szabók Szaklapja*, *A cipész*, *Asztalosok*, *Szaklapja*, *Fém munkások Szaklapja* итд.) такође има података и о покретима аграрног пролетаријата.

У институту Мађарске социјалистичке радничке партије најдрагоценије податке налазимо у штампаним извештајима Будимпештанске полицијске капетаније о социјалистичком покрету. Будимпештанска полиција, наимае, почевши од 1896, па све до 1914. сваке године састављала је најдеталнији извештај Министарству унутрашњих послова о социјалистичком покрету у главном граду као и у унутрашњости.

На тему покрета пољопривредних радника у Војводини у нашој историографији досад је већ доста писано, нарочито после ослобођења. За Војводину као целину треба да истакнемо рад дра Арпада Лебла: *Szindikális borba agrarnog proletarijata u Vojvodini* (1954). Овај рад, међутим, обухвата и период старе Југославије, и то много опширније него борбу аграрног пролетаријата у оквирима Аустро-Угарске.

Темељно научно дело из те области представља и рад дра Андрије Раденића *Положај и борба сељаштва у Срему од краја XIX века до 1914. г.* (1958).

У том раду комплексно је обухваћен покрет пољопривредних радника у Срему. Значајан допринос осветљавању ове проблематике представља и други научни радови дра Арпада Лебла *Жетелачки штрајкови у Војводини (Историјски гласник, 1949, бр. 4)*. Доста простора посвећено је покретима пољопривредних радника у Војводини и у неким другим радовима дра Арпада Лебла, на пример: *Револуционарни покрети у Војводини 1848—1849.* (1960), *Кораћеве сремске задруге и сватање социјалне демократије о задругама* (1956), *Ограђивање поседа у Војводини* (1950), *Односи социјалистичких покрета према задругарству у Војводини крајем XIX и почетком XX века (Задругини архив, Нови Сад 1954), Прилог историји аграрног питања у Војводини 1848—1849. године* (1954), *Покрет пољопривредних радника у Срему 1906—1907. г.* (Зборник Матице српске, бр. 17 1958). Има драгоцених података и у другим радовима дра Лебла, као на пример, *Беоцинска каја* (1959), *Политички лик Васа Стајића* (1963), *Аграрна политика у Бачкој и Међумурју 1941—1944.* (Рукопис, Историјски архив ПККСК за Војводину).

За проучавање покрета аграрног пролетаријата може нам послужити као драгоцену литературу и докторска дисертација дра Јосипа Мирнића *Раднички покрет у Бачкој до формирања Социјалдемократске партије Угарске*. И зборници докумената представљају прворазредан извор за проучавање покрета аграрног пролетаријата дра Арпада Лебла: *Социјалистички покрет у Војводини 1890—1919.* (1953), *Елемир и Тарош 1897.* (1954). Приликом писања поменутих радова аутору још нису били доступни сви извори због несрећности архивских фондова. Зато се намеће потреба да се напишу нови радови и користе најновији резултати истраживања, као што је у свом раду учинио на пример, Јанош Добош Грађа за *монографију Сенте (Földmunkás mozgásokról, 1896/97, Сента 1967)*.

У НР Мађарској такође већ постоји богата литература о покретима аграрног пролетаријата. Готово у свакој научној публикацији има драгоцених података и о Војводини. За раздобље до 1919. године свакако је најинтересантнији рад Жожефа Такача (Takács József): *A földmunkás mozgalom története* (1926) (Историја покрета пољопривредних радника). Такач је имао истакнуту улогу у покрету аграрног пролетаријата у Угарској до 1918. године и његов рад је најзначајнији у литератури о покрету аграрног пролетаријата која је писана пре другог светског рата. Најтемељнија научна расправа је објављена у Будимпешти 1962. године у издању Синдиката пољопривредних и шумских радника *A földmunkások és szegényparasztok mozgalmi Magyarországon 1848—1948, I, II* (Покрети пољопривредних радника и сиромашних сељака у Угарској, 1848—1948 I, II, коју су уредили Ференц Пелешкеј (Pölöskei Ferenc) и Калман Сакал (Szakál Kálmán) а чији су аутори Лорант Тилковски (Tilkovszky Loránt), Ференц Пелешкеј (Pölöskei Ferenc), Петар Шимон (Simon Péter), Ференц Мучи (Mucsi Ferenc) и Тибор Ерењи (Erényi Tibor).

За нас је особито интересантна прва књига која садржи драгоцене податке и о Војводини. Веома је важно и дело Петера Шимона (Simon Péter): *A századforduló földmunkás és paraszti mozgalmi, 1890—1907.* (Покрети пољопривредних радника крајем прошлог и почетком новог века, 1890—1907) (1953). О положају аграрног пролетаријата у Угарској до 1914. године писао је и Пал Шандор (Pal Sándor): *A XIX század végi agrár válság Magyarországon* (Аграрна криза у Угарској крајем XIX века), (1958.)

У том делу обухваћена је и Војводина. Свакако треба напоменути и зборник докумената: *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (Изабрани документи мађарског радничког покрета), (1960.) у шест томова. У мађарској историографији је досад објављено, семнабрајаних, још доста радова у којима има података и о аграрном пролетаријату. У тим делима, међутим, има само споредних података на ту тему у односу на Војводину.

Настанак аграрног пролетаријата

Од краја XVIII века, а нарочито од 1790. до 1848. године настале су крупне промене и у феудалном друштву Угарске, а у оквиру ње и у Војводини односно Бачкој. Због продирања капиталистичких односа у пољопривреду отпочео је и процес претварања урбаријалне земље у мађарску.¹ Развитком техничких средстава и примењивањем разних агротехничких мера велепоседници су били у стању да велике комплексе земљишта обрађују у својој режији, и нису више делили земљу кметовима. Зато се урбаријално земљиште смањило као и број урбаријалних кметова и њихових сесија. У Угарској, на пример, још крајем XVIII века на сто кметова са сесијама долазило је већ око 60—70 желира, док је 1846. године тај број безземљаша порастао на 147.² По неким подацима, у целој Угарској у то време је било 617.000 племића са око 32 милиона катастарских јутара поседа, док је на 12 милиона неплемића остало само око 13,200.000 катастарских јутара земље.³

Логично се намеће питање да ли се ови подаци који се односе на Угарску као целину могу примењивати и на Бачку. Аутори неких ранијих радова указују на моменат да проучавању овог питања треба приступити са пуно пажње и претпостављају да процес раслојавања у Бачкој у овом периоду није био тако оштар као у осталим деловима Угарске.⁴ Ово питање још очекује своје разјашњење. Но и урбари појединих места⁵ јасно доказују да на почетку XIX века у Бачкој све више расте број пољопривредних радника — слугу на спахилуцима, надничара, контрактуалиста и желира. Заоштравањем имовинско-поседничких односа и порастом безземљаша снажно су нарасле снаге које су представљале све већу опасност за владајућу класу. Последице неповољног положаја Угарске према Аустрији већ су и тада дошле до изражаја.

Доба реформи које у Угарској почиње после наполеоновских ратова било је крунисано само скромним резултатима. Неповољни аграрни закони донети у то време створили су предреволуционарно бунтовно расположење. Борба се водила углавном за укидање феудалних обавеза и за право власништва на земљи.

Урбаријални процеси, у циљу ревизије урбаријално-имовинских односа између кметова и поседника, били су предмет сталних расправа и жучних дискусија и на скупштинама Муниципалног одбора бачбо-

¹ А. Лебл, *Прилог историји аграрног питања у Војводини 1848—1849* Нови Сад 1954, 8.

² Pölöskei Ferenc — Szakács Kálmán, *Földmunkás és szegény-paraszti mozgalmak Magyarországon 1848—1849 I*, Budapest 1962, 15—16.

³ Szabó Ervin, *Társadalmi és pártharcok Magyarországon az 1848—1849 — és magyar forradalomban*, Bécs 1921, 160.

⁴ Ј. Мирнић, *Раднички покрети у Бачкој до формирања Социјал-демократске партије Угарске*, Нови Сад 1958, 21.

⁵ Ј. Мирнић, н. д., 21—22.

дрошке жупаније. Путем званичних органа кметови су захтевали смањење урбаријалних терета.

Масовно пропадање сељака умногоме је убрзала и стална тенденција великопоседника да приграбе земљу кметова и прикључе је својим мајурима.

Одузимање земље од сељака — кметова било је повезано и са коњунктуром вуне, која је следила коњунктуру производње житарица. Услед тога су стада оваца преплавила пашњаке.⁶ Почела је експлоатација досадашњих заједничких пашњака.

Мајурско газдовање натерало је и земљораднике да повећају и радне обавезе, роботу. Последице су и на други начин наметали терете и обавезе кметовима. Један од таквих терета био је и снабдевање кметова огревом и грађевинским материјалом из господарских шума — фаизаш (faizás). Наиме, поседници нису дозвољавали кметовима да се снабдевају дрветом из оближњих шума, него из шума удаљених 5—6 часова вожње. Зато су кметови били присиљени да дрво набављају код својих господара.⁷

Осим давања деветка земљорадницима и десетка цркви кметовима је тешко падала и радна обавеза према жупанији која их је често одвајала од њихових послова у јеку највећих сезонских радова и била осим тога још и дуга и мукотрна.

Сељаци-кметови осим својих обавеза према властелинима и жупанији имали су тешке обавезе и према држави. На пример: плаћање државног пореза или давање односно држање војске. Због пораста својих издатака држава је покушала да од кметова створи добре порезнике, па их је у неким случајевима и бранила од претераних захтева поседника. У исто време убирала је порезе у сопствену корист преко жупанијских органа.

После мартовске револуције 1848. године у Будимпешти Угарски сабор између осталих либералних закона донео је Закон о ослобођењу кметова. Око седам и по милиона катастарских јутара земље прешло је у власништво дотадашњих кметова. Међутим, огромна маса беземљаша која је у Угарској сачињавала око 60% од укупног броја сељака ни после укидања кметства није добила земљу, због историјске чињенице да су ослобођење кметства извршили велепоседници одозго, који су услед класне борбе сељаштва били присиљени на тај корак.

Кметови су са одушевљењем примили вести о ослобођењу од феудалних окова, али ово одушевљење трајало је веома кратко јер се одмах после првих дана констатовало да у погледу ослобођења кметства поседничка класа и сељаштво имају сасвим опречне ставове. Племство је мислило, наиме, да је овим кораком већ и онако много жртвовало и није хтело ни да чује о евентуалном смањењу великих поседа и о аграрној реформи у корист беземљаша. Сиромашно сељаштво пак укидање кметства схватило је као први корак у борби за побољшање свог положаја. Оно је иступило против обавеза из феудалног доба које Закон о ослобођењу кметства није обухватио. Из дела неких аутора сазнајемо да у потиском крунском дистрикту војне власти траже упућивање војног појачања у Чуруг због покрета у оба Бечеја. Истога дана се шаљу и извештаји првом одговорном председнику новоформиране угарске владе Баћанију (Battyányi) о покрету аграрне сиротиње у Бечеју и у Мољу где је маса демолирала куће богатих сенатора и напала куће имућних Јевреја.⁸ Покрет је обухватио

⁶ Историјски архив АПВ, Сремски Карловци (у даљем тексту: ИАВ) Фонд поджупана Бачбордошке жупаније (у даљем тексту: Фонд поджупана) бр. 28, 216—1842.

⁷ ИАВ, Фонд поджупана, бр. 547—1842.

⁸ А. Лебл, н. д., 42.

и Бачко Градиште. У побуни је учествовао и мађарски живаљ, те је она имала и класни карактер.

После угушивања ових покрета истрагом је утврђено да су многи од бунтовника учествовали у овим догађајима са жељом да добију земљу.⁹ Увођење преких судова и отворена интервенција војске свакако су прекинули и у Бачкој као и овуде у Угарској расламсавање сељачког покрета, а нарочито сиромашног сељаштва и аграрног пролетаријата. Уместо аграрне реформе следила је интервенција војске против сељачких покрета и увођење преких судова. Ово је у Угарској као и у Бачкој веома нашкодило интересима борбе Угарске за национално ослобођење, и то у време када се контрареволуција спремила за оружани обрачун са мађарском револуцијом и када је требало створити већ толико жељено национално јединство.

Ослобођењем кметства 1848. године ера феудализма у Угарској отишла је у неповрат. Укидањем феудализма отвара се пут развитку капитализма, али је тај развитак, како ћемо и касније видети, био прилично спор. Мада је победничка контрареволуција после угушивања мађарске револуције у целој монархији завела полицијски режим Баховог (Bach) апсолутизма, ипак се није усудила да рестаурира старо стање углавном из два разлога: 1) Беч се плашио нове ерупције народног гнева и поновног избијања револуције; 2) за рестаурацију феудализма Аустрија није више била заинтересована ни из економских разлога јер је капиталистички развитак у Угарској у ограниченим оквирима стварао већу перспективу за економско израбљивање те земље.

За капиталистички развитак Угарске услови, међутим, нису били повољни. Грађанска класа је и пре револуције била преслаба, а за развитак те класе после угушивања револуције отварају се само скромне перспективе.

И аграрни развитак Угарске је кренуо путем капиталистичког развоја, али и тај пут био је отежан низом препрека. У пољопривреди и даље игра доминантну улогу велепосед са својим коњунктурним могућностима створеним, између осталог, и укидањем царинских граница у монархији. У првим годинама после револуције, када су и цене житарица показале сталну тенденцију пораста, постојале су добре могућности за пласман пољопривредних производа.¹⁰ Угарски велепосед у пољопривреди задржао је и даље бројне рудименте феудализма који су кочили повољан развитак робно-новчаних, тј. капиталистичких односа на селу.

Трећег марта 1853. године изишао је царски патент о ослобођењу кметства. И овај патент као и разне уредбе које су га следиле јасно су дали на знање сељаштву да су законом из 1848. године укинуте биле само обавезе које су биле обухваћене регулисањем урбаријалних односа између велепоседа и кметова као и десетак у корист цркве, док су остала права велепоседа остала и даље на снази. Ове мере су конзервирале и задржавале бројне рецидиве феудализма у пољопривреди као и неповољне имовинске поседничке односе. Таква ситуација привремено је проузроковала и осеку сељачког покрета. За време тзв. „мирних година“ Баховог апсолутизма, бар према до данас познатим подацима, није било сељачког покрета. Мада су га притискивали тешки порези, те је био незадовољан, сељаков гнев у првим годинама Ба-

⁹ Исто.

¹⁰ Ј. М и р н и ћ н. д., 34 (ту је изнесено да је цена пшенице рачунајући једну аустријску меру кретала се овако: 1850 год. 2,97 форинти, 1852 год. 3,63 форинти, 1854 год. 6,9 форинти, 1860 год. 9,20 форинти, а 1869 год. 9,96 форинти).

ховог апсолутизма због полицијске стеге није могао да дође до изражаја. Беч је завео исти режим и у српском војводству и темишварском Банату, у чијем саставу се налазила и Бачка.¹¹

Још 1856. године формирани су урбаријални судови за регулисање имовинских односа између бивших кметова и поседника, али се рад ових судова одвијао веома споро. У следећем периоду сељачки покрети у циљу демократског решавања разграничавања бившег дела земљишног поседа између поседника и ослобођеног кмета чине најважније обележје класне борбе сељаштва. Сељаци се боре: 1) да се утврди количина и квалитет земљишта које је требало да пређе у њихове руке; 2) да се сељачки поседи дефинитивно одвоје од имања великопоседника; 3) да се укину и преостале привилегије земљопоседника које нису регулисане законима из 1848. године. (Право на точење зина и пива, печење ракије, продаја меса, држање млина, право на лов и риболов, продаја мешовите робе итд.).

Борба око разграничавања земљишта почиње као заједнички покрет целог сељаштва, што ускоро прераста у борбу сиромашног сељаштва и беземљаша. Ове борбе се одвијају у два правца: 1) тражи се хлеб и запослење; 2) избијају стихијски покрети да би се добила земља.

Од досад познатих побуна сеоске сиротиње једна је била и у Бачком Петровцу због неправедно спроведене сегрегације. У покрету, који се стално ширио, учествовало је око 7.000 мештана. Само упућивањем већих војних снага власти су успеле да успоставе ред.¹² Овај и други покрети били су углавном стихијског карактера локалног значаја и изоловани један од другог. Но ипак су допринели томе да се све више гомилало незадовољство аграрног пролетеријата у време када су постепено стварани услови за социјалистички раднички покрет.

Нагодба између Угарске и Аустрије од 1867. године која је била споразум између угарског велепоседа и аустријског индустријског капитала, за неколико наредних деценија запечатилa је судбину Угарске. Мада је привидно била равноправна, Угарска је у суштини, као економски слабији партнер, постала жртвом привредно развијене Аустрије. Доминантан положај велепоседа обезбеђују огромни комплекси земљишта у рукама малобројних поседника. Без разбијања политичке и економске моћи велепоседа није се могло приступити решавању кључних питања као што су: демократизација Угарске, решавање националног питања и извојевање пуне независности земље.

Поставља се питање коју је класу чекао овај историјски задатак? Буржоазија, која је 1848. године била преслаба, сада је економски ојачала и зато је прихватила Нагодбу. Средње племство као главни носилац револуције 1848. године у новонасталој ситуацији није могло више представљати револуционарну снагу јер је добило уносне положаје у управи и није више било заинтересовано за промену тадашњег стања. Зато сва кључна питања као што су довршавање грађанске револуције, ликвидирање полуфеудалног поседа, извојевање пуне независности могао је да реши само пролетаријат у савезу са сељаштвом. Али ове снаге су у то време биле још преслабе и нису могле да приступе решењу оних питања која су остала као наслеђе недавне прошлости.

Економски положај аграрног пролетеријата Бачке пре формирања Социјалдемократске партије Угарске

У Бачкој, после Нагодбе, услед продирања капиталистичких односа у пољопривреду, ишчезавају и стари односи на селу, разбија се

¹¹ ИАВ, Фонд Српско војводство — окружница повереништва Сомбор општинама бр. 3956—1850.

¹² Ј. М и р н и ћ, н. д., 36—37.

раније сталешко јединство бивших кметова. Настало стање једно време је погодовало развијању ситнопоседничког расположења у редовима бивших кметова (сегрегација, коњунтура на тржишту итд.).¹³ Коњунтура житарица на тржишту гонила је поседнике на стварање што већих вишкова жита, а нарочито пшенице која је у то време била веома тражена и на западноевропском тржишту. Уопште узевши, међутим, од просперитета су имали користи само велепоседници и богати сељаци. Сиромашни сељаци су имали мало користи од те коњунтуре, али су зато одмах осетили и све теже подносили силне државне терете. Од регресивног опорезовања првенствено су страдали сиромашни сељаци. Земљарина је, рецимо, била разрезивана по катастарском јутру и код велепоседника износила од 0,1 до 1,5 круне, док је код ситних сељака достигла и до 10—15 круна.¹⁴ У Бачкој на пример, 1892. године један ситни сељак који је поседовао 8 катастарских јутра земље био је оптерећен са 26 врста пореза и приреза (порез на земљу, општински порез, порез на путове, порез на приход, порез на кућу итд.). Висина пореске обавезе износила је укупно 66 форинти и 30 крајцара.¹⁵

Зато се и у годинама коњунтуре и доцније одвијао процес пауперизације сељаштва, који је захватио целу Бачку. После коњунтуре наступила је велика аграрна криза. На западноевропском тржишту у све већим количинама појављују се житарице са америчких прерија и аргентинских пампи, а конкуришу и житарице из Русије, Северне Италије и балканских земаља. Ову страховиту конкуренцију скупа угарска жита нису могла да издрже. Тешка аграрна криза одржавала се у све већем паду цена аграрних производа. Криза је још више убрзала већ започету пауперизацију. Ово се види и из податка по коме је 1870. године у Бачкој било 44.736 поседника и 112.000 радника свих категорија (заједно са издржаванима).¹⁶

Приликом пописа 1880. године техника пописивања у погледу класификације појединих категорија се мења те не можемо са тачношћу исказати ток и размере пауперизације сељаштва у Бачкој. Са сигурношћу пак можемо тврдити да је процес пауперизације узео велике размере, без обзира на то што је по попису из 1880. године у Бачкој било укупно 60.000 поседника свих категорија.¹⁷

Познато је да се у то време свугде врши сегрегација општинских пашњака којом приликом и изванредан број беземљаша долази до земље. Сем сегрегације врши се и колонизација беземљаша Мађара, па се на тај начин и у Бачкој број малих поседника привремено повећава. У периоду од 1869. до 1895. године број ситних поседника (до 5 кј земље) повећао се са 34.291 на 48.321.¹⁸

По неким другим подацима, број аграрног пролетаријата у Бачкој 1895. године већ је износио 229.000 душа. (Ту су убројани и издржавани.) То уједно значи да безмало половину целокупног броја становништва у то време већ чине пољопривредни радници¹⁹, што дока-

¹³ Ј. Мирнић, н. д., 68.

¹⁴ Pölsökei Ferenc — Szakács Kálmán, н. д. I, 123.

¹⁵ Ти подаци се односе углавном на Угарску, али је у општим контртурама могу се примењивати и за Бачку, јер је начин опорезивања и овде био исти.

¹⁶ Ј. Мирнић, н. д., 63.

¹⁷ Ј. Мирнић, н. д., 227.

¹⁸ Sándor Pál, *A XIX. század végi agrárválság Magyarországon*, Budapest 1958, (статистички приказ између 172 и 173 страна).

¹⁹ А. Лебл, *Синдикална борба аграрног пролетаријата*, Београд 1954,

зује да је пауперизација сељака била јача него позитивни утицај колонизације и сепрегације на број поседника свих категорија.

Није могуће дати слику ни о размерама пауперизације по народностима. Званична статистика је увек пазила да ти подаци не продру у јавност. То се може објаснити тиме што су они били поражавајући за мађарски народ. Владајућа класа је често са поносом истицала „повољну економску структуру“ у пољопривреди и полетну коњуиктуру крупних велепоседа, али није помињала жалосну чињеницу о постојању армије беземљаша — Мађара којих је у држави било највише.²⁰ Слична је била ситуација и у Бачкој. Извор бедног положаја Мађара у Бачкој већ је и у неповољним условима под којима су у XVIII веку ту насељени. И услови колонизације Мађара у XIX веку били су исто тако неповољни. Велепоседницима је било најважније да за њихове поседе осигурају радну снагу, а не и да се старају о економском благостању својих сународника. Продирањем капиталистичких односа у пољопривреду и под утицајем дуготрајне аграрне кризе од осамдесетих година прошлога века пауперизација у редовима Мађара само се још више убрзавала.

Пауперизација сељаштва узела је великог маха и код Срба. О томе је и грађанска штампа много писала. Грађанска је интелигенција, наиме, у сељаштву видела најчвршћи темељ народног одржавања и народне будућности. У свим списима, чланцима, предавањима и брошурама било је доста помена у алармантном тону да „земље и куће које су нам у аманет остале од наших старих [. . .] прелазе у туђу властитост, а број наших бескућника-пролетера све то већма расте“.²¹

Те речи о пропадању Срба сељака биле су уопштене и плод запажача „од ока“, па је тешко прецизније описати право стање.²² Слична је била ситуација код Словака и код Русина.

Пауперизација је обухватила и немачко становништво, мада у мањој мери. Наиме, колонисти Немци у XVIII веку били су насељени у Војводину под веома повољним условима, тако да им је на почетку створена добра материјална база. Они су увек важили као марљиви ратари, а производни конзерватизам је у њиховим редовима био најмање присутан. Увек су примењивали агротехничке мере, механизацију и др. Били су оријентисани и на производњу семене културе. Нису занемарили ни гајење индустријских и сточних крмних биљака. Зато је и дуготрајна аграрна криза која се читавала првенствено у наглом паду цена житарица немачке ратарне мање погодила, а самим тим се и пауперизација у њиховим редовима одвијала у блажој форми.

Пољопривредни радници, за разлику од индустријских, нису сачињавали једну класну целину.²³ У највећем броју они су у најамној служби били само у јеку сезонских радова. Ову најбројнију категорију сачињавали су тзв. слободни радници — рисари (радници у жетви или вршидби), наполичари, надничари и кубикаши.²⁴

Мањи део, то јест другу категорију сачињавали су они који су били у сталном радном односу — бироши, слуге, чобани. На основу склопљеног уговора, они су преко целе године били запослени на велепоседима, на спахилуку или салашу.²⁵ Своје награде су примали де-

²⁰ Ј а ш а Т о м и ћ, *Земљорадничка сиротиња у Угарској*, Београд 1897, 14—18.

²¹ А. Раденић, *Положај и борба сељаштва у Срему од краја XIX века до 1914 године*, Београд 1958, 43.

²² Исто, 43.

²³ Исто, 23.

²⁴ Исто, 100.

²⁵ Исто, 102.

лом у новцу а делом у натури. У статутима о служинчади које је сваки муниципални орган доносио за своју територију чак је и лична слобода те категорије пољопривредних радника била веома ограничена. Ти статуди који су били састављени на основу 13. члана закона из 1876. године о регулацисању односа између газде и служинчади углавном су изражавали политичку бесправност, ропску потчињеност и личну зависност бироша и слугу. Но ову категорију служинчади, у другој половини XIX века у Угарској, ипак можемо убрајати у категорију најамних радника, иако је њихов положај имао и кметски карактер.

Ова категорија аграрног пролетаријата, услед бесправног положаја, бедних животних услова, културне заосталости и приличне изолованости од остале масе аграрног пролетаријата најтеже је могла да се уздигне на ниво који је представљао предуслов за организовану борбу.

Располажемо подацима о њиховим наградама у Бачкој у последњој деценији XIX века. У сомборском срезу осим хране, слуге (бироши) су годишње добијале у готовом новцу 30—80 форинти, 3 пара рубља, одело, пар опанака и 2 пара чарапа. Служавке, сем хране и плате у готовом новцу од 18 до 35 форинти, добијале су још и 3 пара рубља, једну сукњу, 1 мараму и 2 пара чарапа. На неким велепоседи-ма слуге су годишње добијале у новцу 40 форинти, 20 хектолитара пшенице, 6 хектолитара јечма и 1.600 м² земље за окућницу ради држања свиња или евентуално крава.²⁶ У оџачком срезу бироши су у готовом новцу добијали 50 форинти. Припадао им је још стан и огрев, 10 мц пшенице и 4 мц окруњених кукуруза, 28 кг соли и 1.000 м² оранице ради држања 1 краве или 2 свинчета. Кочијаш и кућне слуге сем хране су добијали још и 120 форинти годишње.²⁷ У бачкотополском срезу бироши су добијали годишње 40—60 форинти, 12 пештанских мерова пшенице (93,7 литара), исту количину јечма, 40 фунти соли, 40 фунти сланине, 40 фунти меса, 1.000 м² земље.²⁸ У тителском срезу бироши су годишње добијали 80—100 форинти у готовом новцу, храну и пар опанака.²⁹

Најмасовнију групу аграрног пролетаријата чинили су надничари: рисари, кубикаши. Њихови животни услови осигурали су им већу личну слободу, али често несигурнију и мању зараду од служинчади.

Постојећа и стално све већа резерва радне снаге све теже је долазила до запослења. Интензивна изградња железничких пруга од седамдесетих година обезбедила је одлив једног дела сувишне радне снаге и делимично је ублажила незапосленост и донекле смањила масу незапослених, али је та повољнија ситуација била само кратког века и важила је искључиво за године великих економских подухвата. После окончања тих радова, међутим, и они који су привремено нашли зараду придружили су се маси незапослених. У таквој атмосфери економске беде сиромашно сељаштво и аграрни пролетаријат могао је да бира између две могућности: а) да отпочне борбу за корениту измену постојећих економских и друштвених односа, и б) да се масовно исели.

²⁶ Országos Levéltár (у даљем тексту: OL), Belügyminiszter (у даљем тексту: VM), 23-res-1897; Историјски архив Покрајинског комитета СКЗ за Војводину (у даљем тексту: ИАПКВ), микрофилм арх. бр. 20578, бр. ј. к. 10—72.

²⁷ OL, VM, 39-res-1897; ИАПКВ, микрофилм арх. бр. 20578, бр. ј. к. 10—72.

²⁸ OL, VM, 40-res-1897; ИАПКВ, микрофилм арх. бр. 20578, бр. ј. к. 10—72.

²⁹ OL, VM, 45-res-1897; ИАПКВ, микрофилм арх. бр. 20578, бр. ј. к. 10—72.

Сиромашне масе у већини случајева одлучивале су се на исељење чак и онда ако су изгледи за животни опстанак били сасвим минимални. Мада је број исељених растао из године у годину и крајем 90-их година прошлог века и почетком XX века достигао цифре које су забрињавале и владајућу класу, ипак је огромна већина сиротиње остала у земљи.

Положај радничке класе Угарске, а самим тим и Бачке, био је далеко испод европског просека. Ово стање јасно нам илуструју и просечне радничке зараде. Додуше, на основу тих зарада можемо добити само једнострану слику с обзиром да у Угарској тада није постојала никаква социјална ни здравствена заштита за раднике (изузев бесплатног лечења у случајевима заразних обољења од колере).³⁰ Дневне просечне зараде пољопривредних радника кретале су се од 1 форинте и 20 крајцара у зимским месецима па до 2 форинте у јеку сезонских радова.

По званичним подацима, у бачбодрошкој жупанији, на пример 1895. године наднице су се кретале овако:³¹

З а м у ш к а р ц е

	Са храном	Без хране
— за време жетве	1,20 форинти	1,48 форинти
— за време вршидбе	1,02 „	1,33 „
— за време косидбе	98 крајцара	1,28 „
— за окопавање винограда	68 „	88 крајцара
— за окопавање кукуруза	66 „	93 „
— за остале послове	65 „	82 „

З а ж е н е

— за време жетве	73 крајцара	92 крајцара
— за време вршидбе	67 „	85 „
— за време косидбе	64 „	83 „
— за окопавање винограда	49 „	67 „
— за окопавање кукуруза	49 „	65 „
— за остале послове	48 „	64 „

Због слабог коришћења механизације у пољопривреди (нарочито вршилица и жетелица), ратарски послови су трајали дуго, не ретко и до средине децембра. У таквим условима пољопривредни радници често су били у могућности да годишње зараде и до 500—600 форинти.³² Та зарада била је довољна за исхрану једне четворочлане породице, али није била довољна за задовољење осталих животних потреба. Зато се у периоду до коњунктуре и може говорити о сношљивијем положају пољопривредних радника него касније. Закључак о повољном положају аграрног пролетаријата донели су раније аутори неких дела гледајући на то питање кроз призму чињеничног стања о приличној несташици радне снаге у време трајања жетелачких радова и о могућностима за добру зараду. Тешка аграрна криза, међутим, која је проузроковала и нагли пад дневних зарада пољопривредних радника, погоршала је њихово стање. Тада ни у јеку највећих жетвених радова нису могли да зарађују више од 1 форинте и 20 крајцара на дан, а у осталим годишњим добима наднице су биле и знатно ниже. Уз то, пољопривредни радници су све теже долазили до запослења. Грађење

³⁰ Ј. Мирнич, н. д., 82.

³¹ *Magyar Statisztikai Évkönyv — Uj folyam III*, Budapest 1895, 104.

³² Takács József, *A földmunkásmozgalom története*, Budapest 1926, 14.

железничких пруга, копање канала, подизање насипа итд. били су средином 80-их година углавном завршени. Примењивањем механизације у пољопривреди сезонски ратарски радови, који су раније трајали често и до децембра, сада бивају окончани за много краће време. Раније, док је владала прилична несташица радне снаге, било је доста случајева да су послодавци самоиницијативно повисили наднице да би обезбедили потребну радну снагу. Тада су пољопривредни радници за окопавање кукуруза добијали половину усева. Од почетка аграрне кризе, међутим, окопавање кукуруза се врши за трећину, чак и за четвртину усева. За време кризе наднице у Бачкој често су падале и испод општег просека. О томе сведоче и бројни дописи из низ места Бачке уредништву листа *Népszava*. У Бачком Градишту, на пример, 1896. године, да би осигурали жетелачке радове, пољопривредни радници су били принуђени да газди претходно одраде 30 дана без наднице. Под таквим условима за време жетве зарадили су просечно 40 крајцара на дан.³³

Исте године пољопривредни радници из Темерина, који су радили на пустари Сириг, коју је велепоседник Лазар Дунђерски узео у закуп, требало је да добију надницу од 40 крајцара, а на крају им је било исплаћено само 35 крајцара на дан.³⁴ Те исте године у Риђици за време жетве мушкарци су просечно зарађивали 40 крајцара на дан, а рукавезачице само 22 крајцара.³⁵ Из тог места и у следећем периоду стизали су дописи радничких листова о томе да је беда међу пољопривредним радницима узела такве размере да неки немају чак ни довољно кукуруза за храну. И онда када раде не зарађују више од 50 крајцара.³⁶ У Будисави су пољопривредни радници још и 1898. године добијали надницу од 20 крајцара.³⁷ И ови примери јасно илуструју да наднице у Бачкој често нису достигале угарски просек од 60—70 крајцара.

Крајем XIX века, постепеним изласком из дугогодишње тешке економске кризе просечне дневне најамнине беземљаша, и годишњих слугу, порасле су мада тај пораст није био запажен у свим деловима Угарске. У Бачкодروشкој жупанији, у то доба, просечне најамнине кретале су се за време трајања сезонских радова између 93 крајцара и 1 форинте и 33 крајцара.³⁸ Тај пораст, међутим, био је само неадекватан радном учинку. Наиме, порастом продуктивности рада у пољопривреди до кога је дошло због савременијег начина обраде земље радну снагу која је била у стању да пружи већи профит за послодавце. Порасле најамнине нису биле, наравно, у сразмери са већом добити поседника, и на тај начин, мада су најамнине у то време показале у неким деловима земље извесну тенденцију пораста, у суштини је изабљивање пролетаријата узело још већег маха.³⁹

Покрети аграрног пролетеријата Бачке првих неколико година после формирања Социјалдемократске партије Угарске (7—8. децембра 1890)

У радничком покрету Угарске прошао је прилично дугачак временски размак док није правилно схваћена потреба за организовањем и аграрног пролетаријата.

³³ *Földművelő* 15. I 1897, 3—4.

³⁴ Исто, 11. XII 1896, 2.

³⁵ Исто, 11. X 1897, 4.

³⁶ *Népszava* 25. V 1898, 6.

³⁷ Исто, 2. VII 1898, 6.

³⁸ *Sándor Pál*, н. д., 315.

³⁹ Исто, 312—313.

На раднички покрет Угарске у годинама после Нагодбе, па све до формирања Социјалдемократске партије Угарске најснажнији утицај је имао ласализам који је заступао крајње штетну и погрешну теорију „о реакционарној маси“ свих класа осим индустријског пролетаријата урачунавши у ову масу и ситно сељаштво, па чак и аграрни пролетаријат. У исто време, поред ласализма, постепено су пуштале корене у радничком покрету и марксистички погледи. Опште радничко друштво, формирано 1869. године, прихватило је аграрни програм Прве интернационале.⁴⁰ У том програму, међутим, био је формулисан само крајњи циљ за решење аграрног питања. Требало је зато изградити и минимални програм за непосредну акцију, али су, снаге радничког покрета Угарске у то време биле преслабе за један широки подухват у том правцу.

Програм Опште радничке партије Угарске, основане 1880. године, показује да су његови састављачи у суштини прихватили аграрни програм Прве интернационале, која у следећој деценији више није постојала. Због преовлађивања опортунистичке струје у Партији аграрно питању је посвећена веома мала пажња. Целокупна делатност сведена је само на објављивање неколико теоријских чланака на ступцима органа партије, листа *Népszava*.

Прво борбено руководство новоформиране Социјалдемократске партије Угарске (1890) на челу са Палом Енгелманом (Engelmann Pál) имало је правилан став у односу на село. Зато после Оснивачког конгреса Партија почиње да шаље своје агитаторе и на село. Већ 1891. године приликом прославе Првог маја у Орошхази (Orosháza) долази до жестоког окупљања између сељака и војске која је тамо била упућена да угуши покрет. Неколико месеци касније крвави догађаји су се поновили у Бекешчаби (Békéscsaba) и у Батоњи. Сви ови догађаји оставили су дубоки утисак и деловали су мобилизаторски и на пољопривредне раднике суседне Војводине.

Општинска предстојништва Аде и Мола већ 1894. године доделила су по 1.000 форинти помоћи пољопривредним радницима бојећи се да ће они због свог бедног положаја приступити радикалним мерама.⁴¹ Њихов пример sledио је и градски сенат жупанијског града Сенте, доделивши 2.000 форинти на име помоћи незапосленим пољопривредним радницима у граду.⁴² Исте године дошло је до снажног покрета пољопривредних радника у Ходмезевашархељу (Hódmezővásárhely), који је био угушен тек после интервенције хусарског пука стационираног у граду. Влада је после овог догађаја наредила опасно стање у целом Алфелду (Alföld) (који углавном обухвата централне делове у Мађарској). Догађаји у Ходмезевашархељу такође су оставили снажан утисак и на пољопривредне раднике у Бачкој. Аграрна сиротиња у Суботици, на пример, показала је леп пример солидарности организујући акцију прикупљања добровољних прилога за своје гладне другове у Ходмезевашархељу.⁴³ Ускоро су се појавиле и брошуре у Сенти о крвавим догађајима у Ходмезевашархељу у којима је описано бедно стање пољопривредних радника и бездушност послодавца.⁴⁴

Све већи број незадовољника на бачванском селу, проузрокован незапосленошћу и бедом као и осећањем бесперспективности да ће

⁴⁰ Pölöskei Ferenc — Szakács Kálmán, н. д. I, 167.

⁴¹ Историјски архив, Сента, Записник општинског представништва Аде из 1895 год., бр. 13.

⁴² Историјски архив, Сента, Записник градског сената жупанијског града Сенте из 1895 год. бр. 160.

⁴³ *Népszava* 5. IV 1895, 4.

⁴⁴ *Bácska* 7. V 1895.

поправити свој положај представљао је озбиљну опомену носиоцима власти да ако не предузму радикалне мере, са сигурношћу могу рачунати да ће ово отворено незадовољство ускоро прерасти у снажан покрет против постојећег поретка. Радикалне мере, међутим, нису се могле очекивати у систему где је световна и црквена латифундија имала доминантан положај у пољопривреди. Међутим, у то време, у службеном саобраћају између неких представника локалних власти и вишег форума било је и таквих закључака који говоре да за немиле догађаје није увек крива само социјалистичка пропаганда него и бездушност послодаваца као и да против покрета пољопривредних радника нису једино средство само пушке и бајонети већ првенствено испуњавање њихових оправданих захтева. Намеће се и питање зашто у првим годинама после Оснивачког конгреса не долази до сличних масовних покрета у Бачкој као у Орошхази, Бекешчаби, Батоњи итд. Разлози за спорији развитак углавном су следећи:

1. Агитација Социјалдемократске партије Угарске која се већ осећа и у Бачкој у то време још је веома слаба, а готово чак и незнатна. И пропагандни материјал Партије (штампа, леци, брошуре) у то време веома тешко доспевају на село. Није било услова за ширење социјалистичке пропаганде ни из градова. Све радничке организације које већ у то време делују имају само веома уску платформу делатности и често се баве потпором својих чланова. Те прве радничке организације биле су преслабе, са релативно малим бројем чланова, па нису успеле да укључе у своје редове чак ни већи део радника који су живели у одређеном градском подручју, а о обухватању околних места у зону њихове делатности није се могло ни говорити.

2. Део пољопривредних радника Бачке у то време још је увек живео у илузији да су за све невоље криви шефови локалних власти, а да су виши органи у свако доба спремни да им изађу у сусрет. Зато су се пољопривредни радници у Бачкој често обраћали органима власти да им дају у закуп земљу под повољнијим условима. У Новом Саду, на пример, 16. септембра 1891. формира се Удружење за колонизацију (*Telepítési egyesület*). Учлањени пољопривредни радници тражили су да власти дозволе колонистима да купују земљу под повољним условима из државног ерара код Пригревице или код Сенте. Но убрзо се показало да је њихово веровање у разумност и реалност виших форума неосновано. Министарство унутрашњих послова је одбило да одобри рад овог Удружења са образложењем да би постојање једне такве организације код пољопривредних радника створило наде које се не могу испунити. Осим тога, право за одабирање колониста Министарство је задржало за себе.⁴⁵ Пољопривредни радници на пустари Томпа, Раденовац и Хајду у близини Суботице исте године су покренули сличну акцију упутивши молбу градском сенату Суботице тражећи да им се да земља у закуп из земљишног фонда државног ерара. Сличне молбе упућивали су и следећих година, али без успеха.⁴⁶ Покрета за добијање земље било је и у Бечеју. Ови догађаји деловали су мобилизаторски на пољопривредне раднике јер су коначно стекли убеђење да се од власти немају чему надати, те су из дана у дан постајали све борбенији. У Бачкој су у то време иначе услови за узимање земље у закуп били веома неповољни за пољопривредне раднике. Висина закупа по једном катастарском јутру кретала се између 30 и 60 форинти.⁴⁷ Та закупнина била је прихватљива само за богате закупнике који су поседовали потребан капитал. Жупанијске власти, првих го-

⁴⁵ OL, BM, 1892-VII- 8—12. 144 и ИАПКВ, микрофилм, бр. 20578, бр. филм. коцк. 2068—2078.

⁴⁶ *Szabadkai Közlöny*, 1891, бр. 11 и 20.

⁴⁷ Sándor Pál, н. д., 47.

дина после формирања СДП, редовно су слале повољне извештаје о тобожњим повољним имовинским односима у жупанији, о процвату економике, да нема незапослености и свако ко жели да ради може себи обезбедити „достојну животну егзистенцију“. Тако акцентирани извештаји свакако су створили утисак код владе да пољопривредни радници у овој жупанији неће ускоро следити пример својих другова из Орошхазе, Бекешчабе, Ходмезевашархеља итд. Догађаји, међутим, ускоро су узели друкчији ток. Пољопривредни радници и на даље упућују молбе органима власти у којима траже побољшање свог положаја, али ове молбе више нису обична мољакања и апелације на разумност и хуманост властодржаца, већ у њима долази до изражаја и одлучност и спремност за борбу. Још крајем исте, 1894, године пољопривредни радници Суботице упутили су писмени захтев градоначелнику захтевајући да се неодложно изради правилник о радним односима за 1895. годину. Поводом овог догађаја грађанска штампа је била веома забринута због става радника који су отворено претили властима да уколико не удовоље њиховим захтевима „поново ће оживети време Ђерђа Доже (Dózsa György) за газде и господаре“⁴⁸. Почетком 1895. године услед слабе жетве и онако тежак положај пољопривредних радника Бачке још више се погоршао. Зато долази до нових покрета пољопривредних радника. Више се не може говорити само о стихирјским и несвесним ексцесима и о бунту сиромашних маса, већ о покретима који су били потхрањивани снажним таласом социјалистичких идеја и у редовима аграрног пролетаријата Бачке. У Ади, незапослени пољопривредни радници почетком 1895. године тражили су хлеб и запослење. Општинско предстојништво је угроженима поделило жито из магацина.⁴⁹ Пољопривредни радници у Кули саставили су петицију са око 150 потписа и мимо жупанијских органа послали директно Министарству унутрашњих послова. Петиција је у правом смислу личила на ултиматум, и по тону и по садржини. Тражили су хитне мере да им се поправи бедан положај, јер ће „у супротном, сами себи силом прибавити средства за живот“⁵⁰. Министарство унутрашњих послова је у својој окружници упознало све власти са текстом петиције захтевавши од њих будност и примењивање свих потребних мера како би се стало на пут даљем ширењу аграрног социјализма. У исто време среском начелнику кулског среза наредило је строго истрагу.

У пролеће 1895. године, у својој службеној преписци власти истичу неколико места где је аграрни социјализам „заразио“ пољопривредне раднике чак и у оним деловима Бачке где су дотле били пасивни. Срески начелник сомборског среза, на пример, известио је своје претпостављене да су беземљаши у Бездану веома загрејани за аграрни социјализам и на томе неуморно ради кубикаш Јанош Ваџи (Váci János).⁵¹

За прве године покрета аграрног пролетаријата Бачке карактеристично је да је постојао низ фактора који су прилично кочили тај развитак и успорили организационо обухватање села од стране Социјалдемократске партије Угарске. Партија још није имала јасно формулисани и искристалисани став о аграрном питању. Одрах после Оснивачког конгреса Енгелманово борбено руководство шаље прве агитаторе и на село. Но ускоро почињу тешке фракцијске борбе и у Партији. Ситуација се мења у позитивном смислу тек после Трећег конгреса (1894) када су унутрашње борбе у самој Партији привремено престале.

⁴⁸ *Szabadkai Közlöny* 15. VII 1894, 4.

⁴⁹ ИАВ, Фонд поджупана, res 9—1895.

⁵⁰ ИАВ, Фонд поджупана, res 57—1895.

⁵¹ ИАВ, Фонд поджупана, res 63—1895.

Полет покрета аграрног пролетаријата Бачке после Трећег конгреса Социјалдемократске партије Угарске

После Трећег конгреса отпочела је да јача делатност Партије и у унутрашњости земље. Она је послала на агитациони пут своје најбоље људе, те се агитација проширује и на село. Но с озбиром да су ови агитатори кренули на пут без јасно формулисаног аграрног програма, успех овог подухвата већ на самом почетку био је у многоме умањен. У исто време постигнути су резултати и на пољу даљег организационог учвршћења и изградње Партије. Зато је израђено детаљно упутство под насловом Правилник за организациони рад Социјалдемократске странке Угарске у унутрашњости. Из овог Правилника је за нас најинтересантнији део у коме се говори да због малог броја индустријских радника није могуће формирати синдикалне организације у свим местима, него треба приступити формирању просветних и потпорних удружења за раднике. Тај организациони рад Социјалдемократске партије је у наредном периоду у Бачкој за кратко време донео видне резултате. Овде са претежно аграрним становништвом и са релативно малим бројем запослених у индустрији у већини места нису постојали услови за оснивањем синдикалних организација. Зато су формирана углавном просветна и потпорна удружења. Ова организациона форма Социјалдемократске партије у датом моменту показала се као добра.

Сем просветне делатности, Партија ускоро усмерује оштрицу своје борбе против послодаваца за побољшање тешког економског положаја. Захтеви пољопривредних радника у Бачкој као и свугде у Угарској углавном су били следећи: 1) укидање роботе; 2) повећање наднице (као и плате служинчади и већи део у облику риса); 3) смањење предугачког радног времена; 4) стварање услова за лакше запослење; 5) осигурање одмора за служинчад; 6) једнакост пред законом; 7) укидање свих мера које ограничавају права радника у погледу организовања збора и договора.⁵²

Постављајући ове захтеве пољопривредни радници су тражили укидање феудалних рудимената у радним односима, ограничење капиталистичке експлоатације као и осигурање демократских грађанских права. Можемо са сигурношћу констатовати да је покрет преко тих организација правилно каналисао и усмеравао борбу целе аграрне сиротиње, тј. организоване и неорганизоване масе. Организовани се ни после честих забрињавања тих удружења нису плашили могућности илегалног рада и били су укључени у организацију која је деловала без одобрених основних правила, тј. без сагласности власти. Неорганизоване резерве представљали су беземљаци и сиромашни сељаци, који су такође били крајње незадовољни постојећим економским и друштвеним приликама и симпатисали социјалдемократски покрет и у одређеним приликама били спремни и за борбу, мада још нису схватили потребу учлањивања у те организације.

Агитација Социјалдемократске партије Угарске после Трећег конгреса, у циљу формирања просветних и потпорних удружења, била је плодносна и у Бачкој и на овом пољу. Овде су чак постигнути и најбољи резултати. То се види и из извештаја који је на Четвртном конгресу (24. и 25. маја 1896) прочитан. У периоду између Трећег и Четвртог конгреса на целој територији Угарске формирано је 14 струковних организација, а у Бачкој ниједна. У истом раздобљу, међутим, у целој Угарској формирано је 25 радничких удружења, од чега само на територији бачбодрошке жупаније 11, а на територији целе Војводине уку-

⁵² Pölöskei Ferenc — Szakács Kálmán, н. д. I, 220.

пно 15 таквих удружења. У Бачкој су те организације радиле у следећим местима у то време: Старом Бечеју, Темерину, Фекетићу, Тополи, Србобрану, Бачком Градишту, Чуругу, Старом Врбасу, Новом Врбасу, Малом Иђоцу и Моравици.⁵³ Исти извештај помиње следећа места у Бачкој где је социјалистички покрет узео шире размере: Србобран, Бачко Градиште, Бачка Топола, Бајша, Темерин, Фекетић, Моравица и Сента.⁵⁴

Овај извештај чак не даје праву слику о размаху покрета пољопривредних радника у Бачкој, јер о формирању удружења у Ади, Сенти и у Бајмоку, непосредно пре Четвртог конгреса Партије, још вероватно извештаји нису стигли у центар. Из места где је покрет већ био јак, а пољопривредни радници у њима стекли извесна организациона искуства, често је пружана и помоћ пољопривредним радницима у околним местима при формирању радничких удружења. Пољопривредни радници из Врбаса, на пример, у пролеће 1896. у више махова кренули су на кружно путовање по околним местима да придобију нове људе за идеје социјализма. И социјалисти из Моравице вршили су успешно агитацију у Бајмоку; радници тог места под њиховим утицајем поручили су и социјалистичку литературу.⁵⁵

Грађанска штампа је посветила велики публицитет и опширно писала о зборовима пољопривредних радника и о оснивању њихових организација. Писање ове штампе негде се своди на једноставну констатацију да аграрни покрет упркос ранијим претпоставкама узима све већег маха и у Бачкој. Неки чланкописци се, међутим, упуштају чак и у теоретско, „објашњење“ настанака социјализма и апелују на „здрав разум“ радника да одустану од својих идеја које су неостварљиве.

И у службеној преписци органа власти има доста помена о оснивачким зборовима пољопривредних радника у појединим местима. Збор у Врбасу, уз учешће око 200 радника, био је одржан 23. априла 1896. После детаљног тумачења основних правила једнодушно је прихваћен предлог о формирању радничког удружења.⁵⁶ Пољопривредни радници Бачке Тополе заказали су свој збор недељу дана касније. Поред пољопривредних радника из места било их је присутних и из околних места, нарочито из Моравице и Фекетића. Земљорадници из Ходмезевашархеља и Орошхазе⁵⁷ такође су послали своје представнике. Пољопривредни радници у Ади тражили су да им се одобри одржавање збора на дан 1. маја. Но због противљења власти њихов скуп је одржан тек 3. маја 1896. на коме су оформили своје удружење и изабрали привремено руководство.⁵⁸ Ускоро су приступили формирању своје организације и пољопривредни радници Сенте.⁵⁹ Присутни радници, којих је било око 300, изабрали су комисију од 12 чланова да изради нацрт основних правила њихове будуће организације.⁶⁰ У службеној преписци власти помиње се формирање сличне организације у Бајмоку.⁶¹

⁵³ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai II*, (у даљем тексту: ММТВД), Budapest 1954, II. 354.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ ИАВ, Фонд поджупана, рес 14—1896.

⁵⁶ ИАВ, Фонд поджупана, рес 91—1896.

⁵⁷ *Szabadka és vidéke* 3. V 1896, 3.

⁵⁸ О радничком покрету у Ади објављен је опширан чланак у грађанском листу *Ada-Moholi közlöny* (28. V 1895, 1—2).

⁵⁹ *Dobos János, Földmunkás megmozdulások 1896/97*, бр. докум. 5. стр. 8.

⁶⁰ *Szabadka és vidéke*, бр. 21, 3.

⁶¹ ИАВ, Фонд поджупана, рес-102, 1896.

Ове организације пољопривредних радника, формиране у кратком времену, у већини случајева нису успеле да се организационо учврсте. Наиме, могле су да делују легално само по одобрењу Министарства унутрашњих дела. Свака радничка организација по оснивању била је обавезна да поднесе на одобрење основна правила. Нису били ретки случајеви да су срески начелници или пак жупанијске власти једноставно „заборавили“ или задржали та правила у својим уредима, која никада нису ни приспела у Министарство унутрашњих послова. И у случајевима достављања процедура је била бесконачна, јер су нацрти основних правила били често враћени ради допуне, преправљања и преформулисања појединих делова у тексту. Нису били ретки случајеви да правила, прилагођена министарским примедбама, буду поново враћени ради допуне. Пресудно је било и мишљење локалних власти јер у случају да су подносиоци молби већ били окарактерисани као „бунтовници“ и „заражени“ идејама социјализма, цела акција је била унапред осуђена на неуспех. Локалне власти су често давале негативно мишљење. Та пракса нарочито је била уобичајена после достављања окружнице Министарства унутрашњих дела 1896. свим мунципијима да будно прате рад већ оформљених радничких организација и оних који се налазе у формирању. У службеном саобраћају власти имамо података да је Министарство унутрашњих послова одбило да одобри нацрт устава радничког просветног удружења из Србобрана, после негативног мишљења поджупана бачбодрошке жупаније да рад те организације ни у ком случају не треба дозволити јер су у месту опасне идеје социјализма захватиле готово целу аграрну сиротињу. Изразио је уједно забринутост да би, у случају ако се рад ове организације одобри, социјалисти могли неометано да се окупљају и власти не би биле у стању да контролишу њихов рад.⁶² Сличну судбину доживело је и радничко удружење у Чуругу.⁶³ Било је и случајева да власти нису чак ни дозволиле одржаваће пријављених зборовна на којима је требало оформити радничка удружења. У Суботици је изабрана, на пример, комисија од 10 чланова да изврши све потребне припреме за велики збор радника и пољопривредних и индустријских, са задатком да формирају своју заједничку организацију. Но власти ни овом приликом нису дале одобрење за одржавање збора. После овог одбијања, чланови већ раније формиране комисије упутили су градској полицијској капетанији неколико молби ради одржавања збора, али без успеха. Стога су поднели жалбу непосредно Министарству унутрашњих послова. У њој су описали злоупотребе градских власти, свој бедан положај и указали на неистинито и тенденциозно писање градске штампе да у граду нема угрожених. Насупрот овим тврдњама, они су са жаљењем констатовали да су њихови животни услови више него жалосни.⁶⁴ Цела службена кореспонденција завршила се одлуком Министарства унутрашњих послова да се жалба одбија. Ова коначна одлука достављена је великом жупану слободног краљевског града Суботице 27. јула 1896.⁶⁵

Осим овог смелог, мада и неуспелог, иступања суботичких радника, имамо и примере безбројних организација из других места које су захтевале да се убрза службени процес око одобрења основних пра-

⁶² OL, VM, 1896-VII-8; ИАПКВ, микрофилм 20. 585 бр. филм. коцке 1173—1177 и 1183—1185.

⁶³ OL, VM, 1896, VII; ИАПКВ, микрофилм 20585, бр. филмкоц. 1207—1214.

⁶⁴ OL, VM, 1896-VII-8-3539; ИАПКВ, микрофилм 20585 бр. j. к. 1204—1206.

⁶⁵ OL, VM, 1896-VII-8-35139; ИАПКВ, микрофилм, 20585, бр. филмкоц. 1204—1206.

вила. Пољопривредни радници из Малог Иђоша, Куле и Тополе, на пример, тражили су обавештење па чак и интервенцију уредништва листа *Népszava* у прилог њихових основних правила, сматрајући да им лист који је иначе представљао сталну спону између руководства и радника на терену може помоћи.⁶⁶

Сва ова настојања органа власти да стану на пут ширењу социјализма у Бачкој показала су се јаловим. Примењивање грубе силе и против све смелије и отвореније социјалистичке пропаганде донело је веома мршав биланс за властодршце. Социјализам се све више ширио. Штампане тисканице Социјалдемократске партије Угарске (леци, брошуре итд.) биле су растуране у великом броју међу пољопривредним радницима у Бачкој. У пролеће 1895. године у Мартоношу у великом броју растуране су брошуре под насловом *Једно питање мађарској нацији (Egy kérdés a magyar nemzethez)* и *Долазе социјалисти (Jönnek a szocialisták)*.⁶⁷ На салашима између Суботице и Мартоноша, међу аграрном сиротињом, власти су заплениле летке под насловом *Радници и другови (Munkások! Elvtársak)*.⁶⁸ У преписци органа власти стално се истиче рад на организованом растурању социјалистичког пропагандног материјала. Не помажу никакве наредбе поштанским уредима да строго контролишу пошиљке. У кулском срезу су се појавиле тисканице *Шта жели народ (Mit kíván a nép)* на мађарском и на немачком језику. Ови леци су у већој количини пронађени у Куцури.⁶⁹ Социјалдемократска партија Угарске ускоро је покренула и свеобухватну земаљску акцију за опште и тајно право гласа. За тумачење овог важног питања Партија је издала брошуру *Бесправном народу Мађарске (Magyarország jogtalan népéhez)*, која је доспела готово у свако место где су пољопривредни радници успоставили везе са руководством Партије. Више примерака пронађено је у Фекегићу, Црвенки, Чангавиру и у другим местима.⁷⁰ Повољан утисак у редовима аграрне сиротиње оставио је и летак *Јеванђеље социјалдемократије и појам бога (A szociáldemokrácia evangéliuma és az Isten fogalma)*. Пољопривредни радници на Палићу организовали су чак и масован збор са учешћем око 300 радника на којем је летак био прочитан и правилно протумачен.⁷¹

У Бачком Петровом Селу, пољопривредни радници и мештани, оставши без посла и хлеба и видевши да њихове ургенције код власти да им се побољша положај нису уродиле плодом, крајем марта 1895. године продрили су у општинску зграду тражећи хлеб и запослеље. Власти су само тешком муком успеле да успоставе ред.⁷²

У међувремену, духове у жупанији узбудили су и догађаји у Суботици. Пољопривредни радници у граду, због незапослености као и због равнодушност гледања грађанских власти на њихове невоље, организовали су 15. маја 1895. масован збор, којом приликом је избила права ерупција гнева и револта. После интервенције полиције збор је растурен. Сутрадан, међутим, још већа маса — око 300 радника —

⁶⁶ Уредништво *Népszava* у бр. 4 од 4. IV 1897. год. послало је одговор радницима из Малог Иђоша, да су основна правила њиховог удружења враћена су натраг, а раднике из Куле лист је информисао да основна правила њихове организације леже у министарству унутрашњих послова без икакве одлуке, а радницима из Бачке Тополе достављен је одговор да су основна правила њиховог удружења још нису ни достављена у поменуто министарство.

⁶⁷ ИАПКВ, Фонд поджупана, преписи, 20. 619.

⁶⁸ ИАВ, Фонд поджупана, res. 59-1895.

⁶⁹ Исто, res. 10-1895.

⁷⁰ Исто, res. 10-1895.

⁷¹ Исто, res. 67-1895.

⁷² *Bácska* 2. III 1895, 2.

окупила се такође код градске куће понављајући свој јучерашњи захтев за повећањем надница. Радници су под вођством кубикаша Грге Миланковића у овој акцији испољили велику решеност и одлучност. Али градска полиција и овога пута је растерала масу и ухапсила Миланковића и још неке раднике. Миланковић је ускоро у затвору извршио самоубијство.⁷³

Појава независног покрета пољопривредних радника под руководством Варкоњија (Várkonyi)

После Трећег конгреса Социјалдемократске партије Угарске, када је успостављено привремено јединство, на чело партијског руководства стао је Игнац Силберберг (Silberberg Ignác). Он је раније као штампарски радник дуже времена боравио у иностранству. Деведесетих година био је члан руководства Социјалдемократске партије Аустрије и, мада није располагао свим врлинама и квалитетима свог претходника Енгелмана, ипак је као беспрекоран човек и прекаљени марксист покушао да даљи развитак радничког покрета Угарске усмери у револуционарном правцу. Силберберг је добро оценио да Партија у огромној милионској маси аграрне сиротиње може да има неисцрпну резерву за предстојеће борбе.

У коликој је мери јачао покрет у толикој мери су и власти појачавале терор како би покрет угушиле још у зачетку. Почињу репресалије. Власти заплењују штампане тисканице, хапсе и осуђују агитаторе. Забрањују се зборови и у веома ретким случајевима се даје одобрење за рад радничким удружењима. Тај моменат су искористили људи из болесничке благајне. Мада су још раније били одстрањени из вођства Партије, они још нису ни издалека изгубили свој утицај. Као типични представници малограђанског гледања на развитак радничког покрета, страхујући од последица смелије борбе и отвореног супростављања властима, они су тежили да покрет усмере у мирније токове. Зато су отпочели жестоку и беспринципијелну борбу и против Силберберга. Он је био искључен и из Партије. Али класно-борбене снаге нису још изгубиле своје позиције. Силберберг је преко својих присталица у уредништву *Népszava* и даље имао јаку подршку чланства. Питање јединства требало је да реши предстојећи партијски конгрес. Положај опортуниста осетно се побољшао придобијањем Иштвана Варкоњија, који је већ годинама марљиво радио на организовању пољопривредних радника и који је већ и онда уживао огроман ауторитет код беземљаша. Придобијањем Варкоњија као и другог у оно време већ познатог организатора пољопривредних радника Шандора Чизмадије (Csizmadia Sándor), партијско руководство је успело да реализује свој план. На Конгресу одржаном 24. и 25. маја 1896. године земљорадници су били заступљени у већини.

Конгрес је донео и низ важних одлука у погледу што успешнијег организационог деловања у редовима аграрног пролетаријата. Прихваћена је и идеја сазивања посебног конгреса за земљораднике са основним задатком да се изради заједнички програм о њиховим захтевима. Донесена је још и одлука о издавању једног посебног листа. Те одлуке су биле правилне јер доследно спровођење истих значило

⁷³ Самоубиство Грге Миланковића постало је предмет преписке између градских власти и Министарства унутрашњих послова, јер су суботички радници у споменутој жалби изразили уверење да су Гргу Миланковића полицајци у затвору претукли. Суботичке власти одбиле су ову оптужбу и позвали на судску истрагу која је наводно тачно констатовала узрок његове смрти.

би уједно и проширивање базе за Партију на селу. Али баш у погледу реализације ових одлука ново руководство убрзо је доказало да није на висини својих задатака. Плашећи се све већег терора Банфијеве (Bánffy) владе партијско руководство коначно се опредељује за мирну тактику. И поред тога што су Варкоњи и Чизмадија били изабрани у партијско руководство и одмах приступили реализовању конгресних одлука о пољопривредним радницима, њихова настојања нису наишла на подршку. Опортунистичка политика партијског руководства створила је такву политичку атмосферу да је у коначном опредељењу и у одређивању политичког курса требало бирати између две алтернативе:

1. Испуњење свих конгресних одлука донетих у корист пољопривредних радника (сазивање конгреса посебно за земљораднике, издавање посебног струковног листа и израда посебног правилника о захтевима). У овом случају могло се са сигурношћу рачунати на распламсавање класне борбе аграрног пролетаријата на селу. То би изазвало и репресалије Банфијеве владе не само против насталих покрета него и против саме Партије, ово би довело у питање можда и легалност Партије. Перспективе илегалног рада нису биле привлачне за партијско вођство.

2. Даље усмерити раднички покрет у мирне токове. Такву партију владајуће класе Угарске су могле да толеришу. И властодршци су били свесни једне непобитне чињенице да је раднички покрет већ у последњим годинама XIX века у Угарској представљао такву снагу коју нису могли савладати грубом силом и помоћу бајонета. Сукоб Варкоњија и његових присталица са партијским вођством ушао је у своју критичну фазу и на помолу је била и могућност раскида. Варкоњи и његови следбеници пољопривредни радници у Орошхази 26. августа 1896. године покренули су самостални лист *Földmívelő* (Земљорадник). Формирана је и привремена комисија од 20 чланова са задатком да неодложно приступи синдикалном обухватању широких слојева аграрног пролетаријата. У комисији су била заступљена следећа места из Бачке: Србобран (Ágoston Vince), Бечеј (Csuzdi Ferenc) и Сента (Pirkóti Pál).⁷⁴ Треба истаћи да ни Варкоњи ни његови најближи сарадници на почетку уопште нису помишљали на отцепљење ни на прерастање покрета аграрног пролетаријата у самостални фактор. Али услед става и деловања партијског вођства до тога је морало доћи. Формирање привремене деловодне Комисије представља у ствари први степен у формирању нове партије. Варкоњи је био чврсто убеђен да он делује само у духу конгресних одлука, које нису биле реализоване због опортунизма партијског вођства. Он се стално залагао за тесну сарадњу између индустријских и пољопривредних радника. Исти тон провејавао је и у листу *Földmívelő*.

Лист *Földmívelő* већ је у првом броју упутио позив пољопривредним радницима Угарске на борбу за слободу, људску једнакост као и за поштену награду за поштени рад. Додаје се, међутим, да ова борба не сме да буде рушилачка и крвава, него жељени циљ треба постићи „корак по корак“. Позив пољопривредним радницима значио је уједно и програм новог покрета. У борби се сасвим правилно даје приоритет дневним економским захтевима и осигурању демократских права. Међу неким тачкама програма налазе се и захтеви за увођењем прогресивног пореза и не изостају ни паролe о слободи, једнакости и братству.⁷⁵ Те захтеве Социјалдемократска партија Угарске такође је унела у свој програм. Зато тај део програма није могао представљати особито привлачну снагу. Варкоњи у свом програму, међутим, ишао

⁷⁴ Pölöskei Ferenc — Szakács Kálmán, н. д. I. 241.

⁷⁵ Исто, 245.

је и даље од касније формулисаних захтева Социјалдемократске партије. Правилно је схваћена и потреба синдикалног организовања аграрног пролетаријата. Варкоњијев радикализам свакако је имао извесну боју ситно-сељачког радикализма који је у условима тадашње Угарске, када је велепосед и даље доминирао у процесу све масовнијег пропадања сиромашнога, а делимично и средњег сељаштва, свакако био напредан.

Који су то најважнији разлози који су осигурали масовну базу Варкоњијевом покрету у неким деловима Угарске као и у Бачкој?

1. Важност самосталног синдикалног обухватања пољопривредних радника одмах је правилно оцењена. Борба за побољшање животних услова у време када наднице показују сталну тенденцију опадања и када је владала велика незапосленост могла је да буде плодноснија ако и пољопривредни радници имају своје стручне синдикалне организације. У Бечеју, пољопривредни радници су већ 22. новембра 1896. године заказали свој збор ради формирања синдикалне организације, али нису добили одобрење. Срески начелник је на дан најављеног збора довео у Бечеј велики број жандарма и полицајаца.⁷⁶ На збору у Србобрану, 6. децембра, пољопривредни радници су изабрали своје поверенике, који су у ствари и представљали месно партијско руководство.⁷⁷ И већ у првом периоду деловања Варкоњија неке општине где је формирање радничких удружења било у току опредељују се за њега. У уредништву листа *Földművelő* стизао је велики број чланака из пера радничких дописника из Бечеја, Аде, Бачког Градишта, Србобрана, Бачке Тополе, Фекетића, о беди пољопривредних радника и о важности заједничке борбе, јер само „уједињено могу да побеђују и јединственим снагама могу да уберу победнички ловор“⁷⁸.

2. Покрет је могао да црпи своју потенцијалну снагу из редова аграрне сиротиње Бачке, јер се одмах осетило да ће Варкоњи у свој програм узети и питање поделе световне и црквене латифундије. Без обзира на то што су грађанска штампа и други извори говоре о тобожње повољним имовинским односима у Бач-бодрошкој жупанији и о ситно-поседничком карактеру поседа непобитна је чињеница да у то време постоји огромна резерва радне снаге, међу којима је било распрострањено убеђење да из свог бедног положаја могу да се избаве ако им се додели земља. Већ смо из ранијих излагања видели да су се пољопривредни радници Бачке у више махова обратили и властима петицијама у којима су тражили земљу у закуп. Сада, појавом Варкоњијевог покрета, жеља за земљом је један од главних разлога који гура пољопривредне раднике Бачке у табор Варкоњијевих присталица.

3. Одмах од почетка Варкоњијев покрет наилази на повољан одзив и у редовима аграрне сиротиње других народности, нарочито код Срба, а мање код Немаца и Словака. У програму је истакнута и парола о слободи, једнакости и братству која је изазвала повољан ефекат и код других народности које су поред економске експлоатације осећале и национално угњетавање.

Бечејска конференција Варкоњијевих присталица (25—26 децембра 1896)

Варкоњи и његове присталице на сваки начин су се трудили да избегну раскид са Социјалдемократском партијом. Њихови покушаји,

⁷⁶ *Földművelő* 11. XII 1896, 2.

⁷⁷ Исто, 4.

⁷⁸ Допис у име пољопривредних радника из Фекетића послао је Јанош Уборњи листу *Földművelő* (18. XII 1896, 3—4).

међутим, остали су безуспешни због става партијског руководства. Оно је Варкоњијев покрет оценило као акцију једног човека који нема никакве везе са социјалдемократијом. Видевши да је развој догађаја узео непредвиђени обрт, и партијско вођство је почело да ради на организационом обухватању пољопривредних радника.

Партија је за 31. јануар 1897. године сазвала и земаљски конгрес пољопривредних радника, који је требало да се одржи у Будимпешти. Руководство је овом противакцијом у ствари тежило да разбије јединство покрета аграрног пролетаријата. Да би спречио тај раскид, Варкоњи је заказао земаљско саветовање земљорадника у Бечеју.

За време овог саветовања јасно се видело да Варкоњи чврсто држи ситуацију у својим рукама. Окружница партијског руководства за сазив земљорадничког конгреса није ојачала позиције Социјалдемократске партије Угарске међу пољопривредним радницима Бачке. У тим данима стижу дописи у уредништво листа *Földművelő* из Бечеја, Аде и Темерина и из других места где је дошло до изражаја мишљење да „пољопривредни радници треба да присуствују на саветовању у Бечеју а не на конгресу у Будимпешти где нема пољопривредних радника“⁷⁹.

На бечејском саветовању присуствовало је 65 делегата⁸⁰ из 28 места из Бачке. Из неких места учествовало је на саветовању и више делегата.⁸¹

Учесници саветовања донели су следеће закључке:

1. Саветовање (конференција) забрањује будимпештанском партијском руководству сазивање конгреса пољопривредних радника као ненадлежног по струковним питањима.

2. Земаљски земљораднички конгрес ће се одржати од 14. до 16. фебруара 1897. у Цегледу.⁸²

Саветовање се детаљно позабавило и организационом изградњом покрета и донесене одлуке одражавале су слику једне прилично замршене легалне организације и уједно документовале да је помисао о раскиду и овде била туђа. Наиме месне организације земљорадника прогласиле су се за организације Социјалдемократске партије Угарске а у исто време и за језгра месне синдикалне организације земљорадника. Синдикате, ради лакшег руковођења, требало је делити на „савезе“, на челу са једним синдикалним повереником и извршним одбором од 20—22 члана. За руковођење покретом и за ширење административних послова синдиката као и за ширење штампе по градовима и општинама требало је приступити формирању земљорадничких секретаријата. Узето је у план и оснивање земаљског секретаријата, за чијег је секретара био изабран Ференц Чузди из Бечеја. Та будућа организациона схема уједно представља и покушај да се одвоји партијска од синдикалне организације. Веома је важан и покушај да се путем „савеза“ (земљорадничких комора) формацијски обухвати целокупно пољопривредно радништво као и сиромашно сељаштво.

Руководство Социјалдемократске партије Угарске и даље је неуспешно покушавало да стане на пут ширењу Варкоњијевог покрета. Међутим, у чланцима објављеним у листу *Földművelő* још увек доминира помирљиви тон и реакција на жестоке нападе од стране вођства Социјалдемократске партије је пуна реалности и свесна важности

⁷⁹ *Földművelő* 27. XI 1896, 3 и 4. XII 1896, 3.

⁸⁰ Исто, 1. I 1897, 1—2.

⁸¹ Из Фекетића, на пример, било је пријављено 6, из Србобрана 6, из Сенте 3, а из Бечеја 6 делегата (*Földművelő* 25. XII 1896, 3—4).

⁸² *Földművelő* 1. I 1897, 1—2.

сачувања јединства. Ово мишљење дели и већина пољопривредних радника Бачке који су се определили да следе пут независних социјалиста. Пољопривредни радници Србобрана, на пример, путем листа *Földművelő*, позвали су своје другове да се збију „под заставом социјалдемократије и да не буду потиштени и малодушни јер само сложено могу да извојују победу“.⁸³ У следећем броју листа група пољопривредних радника, такође из Србобрана, указујући на неопходност јединства, апелује на целокупно радништво: „Са свима радницима исте струке [...] треба да напређујемо ради остварења истих циљева. Ако се завадимо, никада нећемо стићи до циља.“ Уједно су позвали надлежне да обуставе борбу која се води путем штампе, јер међу пољопривредним радницима нема раздора.⁸⁴

Расцеп у покрету аграрног пролетаријата

После бечејског саветовања Варкоњи и Чузди чине још један покушај код партијског руководства да би спречили расцеп у земљорадничком покрету тражећи да Социјалдемократска партија Угарске одустане од сазива посебног конгреса за пољопривредне раднике. Но и овај подухват се завршио неуспехом.⁸⁵ У међувремену Варкоњијев покрет је постигао нове успехе. Варкоњијево деловање подстицало је масу пољопривредних радника на нове акције, што је унело доста свежине и у она места која још нису дотада била обухваћена покретом. Схватило се да ће се масовним прилажењем покрету побољшати већина тешки радни и животни услови пољопривредних радника што су последица постојања феудалних остатака и капиталистичког изабљивања, тј. двострука експлоатација радника.⁸⁶ Дописи који су слати у уредништво писани су са великим жаром и пуном вером у будућност. Жетелачки програм, који су израдили Варкоњи и његови најближи сарадници, на основу предлога са терена, прихваћен је у потпуности. Пољопривредни радници из Бачке Тополе одмах су се изјаснили да прихватају уговор за жетелачке радове са примедбом да ако газда уместо хране даје коменцију, онда та коменција треба да личи на задовољавајућу исхрану.⁸⁷ Раднички дописници извештавали су и о тешким радним условима рисара. Више радника из Фекетића упознано је јавно мњење са својим минималним зарадама.⁸⁸ Због неповољних радних услова готово у свим местима где је покрет био у порасту приступило се утврђивању услова које су радници вољни да прихвате. У Бачком Градишту, на пример, радници су одлучили да убудуће окопавање кукуруза врше за трећину приноса. Рис од жетве требало је да износи једанаестину приноса без работе. Прихватили су још да раде два дана приликом вршидбе.⁸⁹ Бечејски радници на свом састанку утврдили су услове „осигурања“ за случај лоше жетве. Осигурање је у ствари значило одређену новчану награду, која се кретала од једне до три форинте на дан, зависно од квалитета жита.⁹⁰ И пољопривредни радници

⁸³ Исто, 8. I 1897, 3.

⁸⁴ Исто, 15. I 1897, 4.

⁸⁵ На писмо Ференца Чуздија у име партијског вођства одговорио је Шандор Чизмадија; он је сву кривицу за расцеп бадио је на Варкоњија, и назвао га је човеком који „пати од безбесног лудила“.

⁸⁶ А. Л е б л, *Жетелачки штрајкови у Војводици, Историјски Гласник* 1949, 4, 43.

⁸⁷ *Földművelő* 9. X 1896, 3 и 4.

⁸⁸ Исто, 15. I 1897, 4.

⁸⁹ Исто, 22. I 1897, 2—3.

⁹⁰ Исто, 22. I 1897, 3.

у Бачком Градишту такође су израдили свој жетелачки програм.⁹¹ У духу одлука донесених на бечејском саветовању ускоро се формирају стручне синдикалне организације пољопривредних радника нарочито у Потисју а и у другим местима. У првим месецима 1897. године такве организације се формирају у Мољу, Мартоношу, Сенти, Србобрану у Бачком Градишту и у Бечеју.⁹² Али ни акција Социјалдемократске партије Угарске није остала без утицаја међу пољопривредним радницима. Позивајући представнике радника из Бачке да учествују на конгресу земљорадника партијско вођство уједно је покушало да онемогући Варкоњијев покрет оптужујући га за разбијање јединства. Та борба је губила карактер принципијелне дискусије и прешла је у беспринципијелну кампању и клевету. Конгрес за пољопривредне раднике Социјалдемократске партије Угарске био је одржан од 31. јануара до 2. фебруара 1897. године у Будимпешти.⁹³ На њему су била заступљена следећа места из Бачке: Суботица, Бечеј, Топола, Чангавир, Црвенка, Мали Иђош, Моравица, Кула, Сента и Темерин.⁹⁴ На Конгресу је живу дискусију изазвао и извештај о положају пољопривредних радника, и та дискусија је уједно јасно доказала да се један број присутних делегата није сложио са ставом партијског вођства у односу на Варкоњијев покрет.⁹⁵ Но после дуже дискусије конгресна већина је одбила тај користан предлог. Друга тачка дневног реда — захтеви пољопривредних радника — била је најопширнија. Питања од примарне важности за аграрну сиротињу, као радно време и наднице, била су посебно разматрана, али на предлог партијског руководства били су изостављени жетелачки захтеви вероватно зато што је за угарску владајућу класу ово питање било најосетљивије. И приликом разматрања подтачке д) друге тачке дневног реда — укидање закона о служинчади — делегати из Бачке небираним речима су указали на несносан положај слугу и осудили закон о служинчади.⁹⁶ Под тачком: пољопривредни радници и политичке партије — делегат из Суботице Јанош Риго (Rigo János), који је уједно и председавао на Конгресу, поднео је предлог о прикључењу Конгреса пољопривредних радника Социјалдемократској партији и о прихватању декларације од 8. децембра 1890. године.⁹⁷

На Конгресу је изазвало веома жустру дискусију и питање стручног листа за пољопривредне раднике. По мишљењу присутних, уредништво Варкоњијевог листа *Földmivelő* није показало спремност да лист преда Конгресу пољопривредних радника, и зато је постојала потреба за издавањем новог листа *Földmivelők Szaklapja* (Стручни лист земљорадника). Варкоњијев лист је уједно окарактерисан као „плод

⁹¹ Исто, 5. II 1897, 4.

⁹² Исто, 12. II 1897, 2 и 5. III 1897, 4.

⁹³ Дневни ред конгреса је био следећи: 1. Извештај о положају пољопривредних радника; 2. Захтеви пољоприв. радника: а) утврђивање наднице и радног времена; б) жетелачки програм; в) проширење заштитних закона и за пољоприв. раднике и захтев да се изради нови закон о заштити радника; г) укидање закона о служинчади; д) проширење полит. права и за пољоприв. радника; 3. Организовање пољоприв. радника; 4. Питање стручног листа и штампе уопште; 5. Избор Извршног одбора. (MMTVD II, 393).

⁹⁴ MMTVD, II, 392.

⁹⁵ У дискусији су по овој тачци из Бачке учествовали следећи делегати: Антал Сабо, Ференц Фендрик (Сента), Станислав Алачић (Суботица), Андраш Гара и Јанош Симон (Темерин). (MMTVD II, 393).

⁹⁶ У дискусији из Бачке су учествовали Ференц Фендрик (Сента) и Андраш Гара (Темерин) (MMTVD II, 395).

⁹⁷ MMTVD II, 396.

приватне иницијативе који ствара раздор и више шкоди истинском покрету пољопривредних радника него плаћеници власти⁹⁸.

Присталице Варкоњија које су биле присутне (Чузди Ференц, Јожеф Кардош — Kardos József) одлучно су одбацили овакав третман њиховог покрета. Чузди је саопштио присутним делегатима да без обзира на тако акцентирани предлог још увек остаје стварна чињеница да је Варкоњи заиста предао лист организацијама пољопривредних радника. Учесници су били уједно позвани да учествују на целгледском конгресу.⁹⁹ На крају Конгреса био је још изабран и извршни одбор од 11 чланова.¹⁰⁰

Конгрес пољопривредних радника сазван од Социјалдемократске партије дао је и корисне предлоге. Нарочито су били важни захтеви за укидањем роботе и скраћењем радног времена. Конгрес је, међутим, учинио велики пропуст одбијањем разумног предлога да се целгледски конгрес призна као стручни конгрес пољопривредних радника и на тај начин се расцеп у покрету може сматрати коначним.

Ускоро, то јест 14. фебруара 1897. године, био је одржан и Конгрес Независних социјалиста у Цегледу. Биле су представљене 54 општине са 105 делегата.¹⁰¹ Тај Конгрес уједно убедљиво документује да је аграрни пролетаријат Бачке представљао солидну базу за нови покрет и да је број Варкоњијевих присталица на овом подручју растао из дана у дан. Била су заступљена следећа места: Мартонош, Мол, Молски салаш, Хоргош, Бачко Градиште, Бечеј, Фекетић и Србобран. Одлуке које је Конгрес донео можемо груписати овако: а) Захтеви који се односе на политичка права и на друштвене реформе; б) Захтеви пољопривредних радника, кубикаша и ситних сељака; ц) Одлука о синдикатима, штампи и о партијским организацијама.

Конгрес је у току свога рада добио велики број телеграма из целе земље, а међу њима и из Бачке. Текстови неких телеграма изражавају жаљење због новонастале ситуације, која је већ јасно нагавештавала да је расцеп у покрету пољопривредних радника готово неизбежан. То потврђује и поздравни телеграм темеринских пољопривредних радника.¹⁰² Синдикална организација пољопривредних радника из Бечеја такође је послала поздравни телеграм.¹⁰³ Из дискусије делегата из Бачке у стању смо да извучемо неке закључке који уједно указују на стање новог покрета који је захватио и ово подручје.

а) Варкоњијев покрет почео је нагло да се шири, али ипак није обухватио целу Бачку него се ограничио највише на Потисје и на још неке општине. Делегат Сенте је говорио о ширењу покрета у свом граду где су пољопривредни радници организационо обухваћени тек месец и по дана, али сада број учлањених у њихову организацију износи 130. Делегат Бечеја саопштио је импозантне бројке о успесима њиховог систематског агитационог рада који је резултирао у томе да

⁹⁸ Исто, II. 397.

⁹⁹ *A budapesti fő — és székvárosi rendőrség jelentése az 1897-es évre*, Budapest, 348—393.

¹⁰⁰ У Извршни одбор из Бачке су изабрани: Станислав Алаџић (Суботица), Андраш Гара (Темерин) и Антал Сабо (Сента), (MMTVD II, 398).

¹⁰¹ *A budapesti fő — és székvárosi rendőrség jelentése az 1897-es évre*, 348—393.

¹⁰² Поздравни телеграм у име својих другова потписали су пољоприв. радници: Јанош Хевизи и Јожеф Тамаш (*A budapesti fő — és székvárosi rendőrség jelentése az 1897-es évre*, 348—393).

¹⁰³ *A budapesti fő — és székvárosi rendőrség jelentése az 1897-es évre*, 348—393.

су се пољопривредни радници у 36 општина упознали са идејама социјализма. Власти, међутим, нису дозволиле одржавање око 16 збора.¹⁰⁴

б) Покрет осим пољопривредних радника Мађара обухватио је и велики број безземљаша Срба. Делегат из Бачког Градишта упознао је, на пример, присутне делегате да су Срби у његовом месту с одушевљењем прихватили нови покрет и поред извесних тешкоћа које ствара неразумевање језика.¹⁰⁵

ц) Питање земље заузимало је једно од централних питања у стремљењима безземљаша Бачке, и то не само у редовима Варкоњијевих присталица него и код осталих који нису прекинули са Социјалдемократском партијом, мада је сасвим разумљиво да је у иступима независних социјалиста ова жеља уочљива. Делегат Фекетића јасно је формулисао ову жељу: да се велики црквени и државни поседи поделе и у малим парцелама издају безземљашима у закуп.¹⁰⁶

д) Ширењем Варкоњијевог покрета ствара се извесан расцеп међу пољопривредним радницима у појединим местима. То се види и из тога што су представници из истих места присуствовали и једном и другом конгресу. Но тај раздор, мада је био подстицан од стране оба руководства, ипак није попримио размере као у партијском руководству. Раднике доле везивали су исти циљеви. У жетелачком штрајкачком валу у лето 1897. године пољопривредни радници у Бачкој као и готово свуда у Угарској иступају заједнички, без обзира којој струји су припадали.

У жеку полета Варкоњијевог покрета одмах се наметнуло отворено питање: да ли ће нови покрет с обзиром на темпо ширења ускоро попримити такве размере и представљати такву снагу која ће значити уједно и предзнак буре која ће сахранити господску Мађарску и створити ново друштвено уређење?

Две околности већ на самом почетку носиле су у себи елементе будуће стагнације. Једна је била та да се покрет Варкоњија због погрешних ставова Социјалдемократске партије Угарске отцепи од покрета индустријских радника. Чак и у редовима аграрног пролетаријата настала су два табора. Друга околност која је бацила сенку на будућност лежи у ставу Варкоњија и његових следбеника по којем нису само осудили опортунистичко држање руководства Социјалдемократске партије већ су подвргли критици и централизам Партије. То је већ била анархистичка појава која касније врши све већи утицај на покрет.

Постављало се још уједно и друго питање: неће ли ширење покрета Варкоњија и поред контраагитације руководства Социјалдемократске партије, можда пресећи цео покрет и скренути га на погрешан пут који се завршава на терену беспринципијелне борбе, која покрет лишава ударне моћи у борби против постојећег друштвеног поретка? Такви симптоми се засад нису јављали. Насупрот томе, расцеп у првој фази допринео је јачању покрета. С обе стране се покушало са придобијањем још неорганизованог дела пољопривредних радника и то је на крају допринело и ширењу покрета и у досад пасивним деловима Бачке. Са обе стране, међутим, процењена је и могућност да на том подручју покрет пољопривредних радника може да се уздигне на ниво најјаче жупаније у погледу организационог обухватања аграрног пролетаријата. Зато су и долазили најеминентнији представници руководства са обе стране да агитују.

¹⁰⁴ Исто, 358.

¹⁰⁵ Исто, 357.

¹⁰⁶ Pölöskei Ferenc — Szakács Kálmán, n. d. I, 243.

Руководство Социјалдемократске партије, приликом предизборне кампање за Угарски сабор у јесен 1896. године, истакло је свог кандидата и члана партијског вођства Шандора Пфајфера (Pfeifer Sándor) у сенћанском и у бечејском изборном округу. Социјалдемократи су у Сенти 26. октобра 1896. године приредили Пфајферу веома масован и топао дочек. Следећег дана, на предизборном збору одржаном на житној пијаци, искупила се велика маса света. Том приликом Пфајфер је одржао ватрени предизборни говор.¹⁰⁷ Он је обилазио још и нека места у бечејском изборном округу. Велики успех је постигао и у Темерину.¹⁰⁸

Приликом избора он је у Бечеју добио 54, а у Сенти 20 гласова.¹⁰⁹

У вези с изборима морамо истаћи и то да је мало података о томе какав су утицај грађанске партије у то време вршиле на пољопривредне раднике. Са сигурношћу можемо, међутим, тврдити да је утицај био прилично слаб. Слободоумна странка, која је деценијама имала највише посланика у парламенту и била представник великопоседничке аристократије и крупне буржоазије, заступала је класне интересе тих снага. Ова партија је имала најмањи утицај на огромни део пролетаријата, чији се положај баш због те класне владавине из дана у дан све више погоршавао. Извесног утицаја имала је и Пучка странка (Nép párt), експонент клерикалаца и конзервативаца, због утицаја религије на сеоско становништво. Највише утицаја је имала Независна странка, која је своју снагу црпала из чињенице да су 48-ашке традиције још биле веома живе, без обзира на то што се та странка, у време које обухватамо, није више борила искрено за остварење постављених циљева за време револуције 1848/49. године. За Бачку такође имамо нешто мало података о утицају Независне странке. Једино су из Бугароша пољопривредни радници послали допис уредништву листа *Népszava* да су од Ференца Кошута (Kosuth Ferenc) (у то време вође Независне странке) добили формулар ради прикупљања потписа да би протествовали против повреде устава. Пољопривредни радници у писму још саопштавају да се само четвртина радника може убројати међу присталице Независне странке; међутим, пошто је у питању устав и они дижу глас протеста, као интернационални социјалдемократи.¹¹⁰

Руководство Социјалдемократске партије Угарске послало је у Кулу, у априлу 1897. године, члана руководства, једног од најбољих говорника Шандора Радија (Rádi Sándor), који је на народном збору говорио о радничком питању. Из редова независних социјалиста сам вођа Иштван Варкоњи такође је одлучио да крене на агитациони пут по Бачкој. Но њега су власти спречиле на самом почетку. Велики народни збор који је заказан за 29. април у Србобрану и за који је владало изузетно интересовање локалне власти нису одобрили.¹¹¹

Та агитација са обе стране и покушај да се организује што већи број пољопривредних радника у целини је допринео јачању покрета на селу уопште. Независно од тога што се та агитација одвијала у знаку међусобног супарништва и са тенденцијама да се осујети успех друге стране у свјетлини је резултирао општи полет покрета аграрног пролетаријата. Из дана у дан расло је револуционарно расположење. У повишеној температури општег расположења негде долази и до

¹⁰⁷ Историјски архив, Сента, Фонд градоначелства жупанијског града Сенте, бр. 445-елн и 453-елн-1896.

¹⁰⁸ Историјски архив, Нови Сад, Фонд средског начелства новосадског сре- — ово даље вероватно ни Ви, који сте написали нећете прочитати!

¹⁰⁹ *Földművelő* 30. X 1896, 2.

¹¹⁰ *Népszava* 6. I 1896, 6.

¹¹¹ OL, VM, 25-res. 1897 ИАПКВ, микрофилм, бр. 20637, бр. филм. коц. 83—93.

масовног покрета за побољшање животних услова. У Молу, на пример, 29. априла 1897. године око 200 пољопривредних радника продрло је у општинску зграду тражећи хлеб и запослење.¹¹²

У припреме за прославу Првог маја никада још нису попримиле такве размере као 1897. године. Поджупан бачбодрошке жупаније 29. априла у своме детаљном извештају упућеном Министарству унутрашњих дела изражава бојазан због великих припрема за прославу које се врше у неколико срезова жупаније без обзира на објављивање министарске наредбе о забрани тих прослава. У Бечеју, социјалисти су се изјаснили за прославу по сваку цену. У Темерину, вођа месних социјалиста Андраш Гара (Gara András) и 12 другова поднели су молбу среском начелштву да им се одобри народни збор на дан 1. маја, али без успеха.¹¹³ У Малом Керу последњих дана априла одржан је импозантан масовни збор пољопривредних радника мештана уз учешће великог броја беземљаша и суседног Старог Кера.¹¹⁴ У Тополи се очекивао долазак око 4.000 беземљаша из околних места ради прославе.¹¹⁵ У Сенти, пољопривредни радници обраћају се молбом на адресу градоначелника тражећи одобрење за масовни збор на дан 1. маја где је требало обухватити питања: 1) опште и тајно право гласа; 2) осмочасовно радно време и 3) права збора и договора. По обичају, били су и они одбијени.¹¹⁶

Власти су се узнемириле. Оружане снаге (војска, жандармерија и полиција) стављене су за Први мај у приправно стање. Због забране и силних интервенција брахијалних снага прослава Првог маја није могла имати такву масовност каква се могла очекивати после великих припрема. Но ипак, ово је била дотад највећа прослава међународног празника рада у Бачкој. Аграрни пролетаријат је и током ових прослава показао своју снагу. Сем великих градова (Суботица, Сомбор, Нови Сад) славило се још и у Сенти, Мартоношу, Хоргошу, Бечеју, Врбасу, Чантавиру, Малом Иђошу, Бајши и у Темерину. У овим местима прослава је попримила већу масовност, но мањих скупова било је и у другим местима.¹¹⁷ Брахијалне силе које су стављене у приправност свугде су интервенисале. У Сенти, на пример, када се велика маса искупила на главном тргу, полиција је одмах интервенисала. Власти су слично поступиле и у Бечеју где су одмах ухапсиле вође радника чим је почела прослава. У Чантавиру, већа група радника упала је у зграду општине захтевајући да им се пусти њихов друг кога су власти ухапсиле због организовања прославе. Нису хтели да се повуку ни под претњама. Зато су неки из те групе такође били лишени слободе.¹¹⁸ Социјалисти из Руменке, који су због заједничке прославе били у Те-

¹¹² OL, BM, 25-res. 1897 ИАПКВ, микрофилм, бр. 20637, бр. филм. коц. 83—93.

¹¹³ OL, BM, 25-res. 1897 ИАПКВ, микрофилм, бр. 20637, бр. филм. коц.

¹¹³ OL, BM, 25-res. 1897 ИАПКВ, микрофилм, бр. 20673, бр. филм. коц. 83—93.

¹¹⁴ OL, BM, 25-res. 1897 ИАПКВ, микрофилм, бр. 20637, бр. филм. коц. 83—93.

¹¹⁵ OL, BM, 25-res. 1897 ИАПКВ, микрофилм, бр. 20637, бр. филм. коц. 83—93.

¹¹⁶ OL, BM, 25-res. 1897 ИАПКВ, микрофилм, бр. 20637, бр. филм. коц. 83—93.

¹¹⁷ OL, BM, 359-res. 1897 ИАПКВ, микрофилм, бр. 20637, бр. филм. коц. 94—102.

¹¹⁸ OL, BM, 359-res. 1897 ИАПКВ, микрофилм, бр. 20637, бр. филм. коц.

¹¹⁸ OL, BM, 359-res. 1897 ИАПКВ, микрофилм, бр. 20673, бр. филм. коц. 94—102.

мерину, вративши се у своје село, искупили су се масовно; међутим, у даљој прослави били су спречени од стране жандарма који су са бајонетима на пушкама извршили јуриш на њих.¹¹⁹

После целгледског конгреса Варкоњијевих присталица покрет је из дана у дан постизао лепе резултате. Агитатори независних социјалиста, „као апостоли иду од села до села“ и због њихове делатности свугде се формирају социјалистичке организације.¹²⁰

И поред већ постојећих радничких организација у то време се формирају и месне синдикалне организације независних социјалиста у Сенти, Бајши, Стапару, Кулпину, Пачиру, Србобрану, Сентагунарашу, Бачком Градишту, Бачком Петровом Селу и Молпустари.¹²¹

Као свуда у Угарској, и у Бачкој се формирају и женске организације независних социјалиста. У току 1897. године такве организације се формирају у Бечеју, Фекетићу, Хоргошу, Србобрану и Ади.¹²²

Агитација је ускоро обухватила и друге народности које су живе на тлу Угарске. Двадесет и петог априла 1897. године Срби независни социјалисти одржали су своју конференцију у Србобрану.¹²³ Тринаестог августа исте године у Врбасу је требало да изађе и лист на српском језику *Земљоделац*, али су локалне власти ухапсиле одговорног уредника Миту Радујкова и забраниле издавање листа, тако да је он почео да излази тек од октобра исте године у Ади.

Масовну базу Варкоњијевог покрета сачињавали су највише безземљаша, мада је један део ситног и средњег сељаштва такође пришао новом покрету. Зато је акциони програм Варкоњија био усмерен углавном у правцу побољшања положаја безземљаша. Жетелачки програми били су једнодушно прихваћени свугде и осећала се решеност код Варкоњијевих присталица да се примени и последње средство, тј. штрајк у случају да послодавци не удоволе њиховим захтевима. У пролеће 1897. године већ су се појавили први знаци који су указали на то да су на помолу велики жетелачки штрајкови. У успех жетелачких штрајкова, међутим, у почетку ни сам Варкоњи није веровао јер је сматрао да је покрет преслаб за један такав подухват. То доказује и његов поступак када је по његовом упутству умножен велики број окружница које су путем повереника разаслате свим организацијама, у којима се позивало на одлучност у својим захтевима, али се није упућивало на обуставу рада. Чињеница је, међутим, да су Варкоњијеве присталице компактно учествовале у штрајкачком валу. Зато постоји велика вероватноћа да су Варкоњијеви помоћници приликом дељења окружница потајно агитовали у прилог штрајка. И сам Варкоњи ускоро је променио став када је позвао своје присталице да се уздрже од сваког насиља. Овде није подразумевао питање штрајка сматрајући уједно да штрајк није насиље него само пасиван отпор радника да би побољшали свој положај. Тиме се уједно изјаснио у прилог оправданости жетелачких штрајкова.

Истовремено са великим припремама за жетелачке штрајкове и даље се продубљује јаз између независних социјалиста и Социјалдемократске партије Угарске. Обострани напади и оптуживања из дана у

¹¹⁹ *Népszava* 14. V 1897, 3.

¹²⁰ *Szocializmus*, 1907—1908. бр. 5, 136—138.

¹²¹ *Földművelő* 15. III 1897, 4; 2. IV 1897, 3—4; 9. IV 1897, 3—4; 16. IV 1897, 4; 22. IV 1897, 3; 28. V 1897, 3—4; 18. VI 1897, 3; 24. XII 1897, 4; 7. I 1898, 3.

¹²² Исто, 2. IV 1897, 3; 30. IV 1897, 3; 21. V 1897, 3; 28. V 1897, 3—4; 9. VII 1897, 3.

¹²³ *Várkonyi István* (1852—1918), *Eletrajz, Párttörténeti közlemények*, 1965, 4 (у чланку о овој конференцији се говори као о конгресу Срба присталица Варкоњија).

дан добијали су све већу оштрину. Варкоњи је оптуживао руководство Социјалдемократске партије за тешку корупцију и за јавну издају социјалдемократских начела као и за отворено служење владиним интересима итд. Са своје стране, вођство Социјалдемократске партије је такође проглашавало одговорним Варкоњија због разбијања јединства угарског радничког покрета. Његове идеје је проглашавало неостварљивом утопијом која ствара само теоретску збрку у радничком покрету. Варкоњи је на крају проглашен „земаљским клеветником“, а његов покрет тешком обманом која нема ничег заједничког са радничким покретом. Чак и неки догађаји у Бачкој послужили су као средство за међусобна оптуживања. То доказују и сенћански догађаји од 23. маја 1897. године. Тога дана, наиме, овећа маса сенћанских радника који су били у тарифном покрету код старог моста на Тиси дочекала је групу страних радника из Баната и покушала да их приволи на повратак. Умешала се и жандармерија и градска полиција, и у сукобу је један сенћански радник пао као жртва жандармеријског бајонета. До сукоба, по извештају званичних органа, дошло је тада када је маса од око 200 сенћанских радника напала раднике који су прешли из Баната са намером да их присили на повратак. Група жандарма и велики капетан одмах су интервенисали и позвали раднике да се разиђу. Њихова интервенција је била, међутим, неуспешна, те су жандарми ухапсили вође сенћанских радника и покушали да их одведу у градску кућу. Радници, међутим, решили су да ослободе своје другове и у насталој гужви један од њих, Иштван Барта (Barta István), покушао је да отме оружје од једног жандарма, али га је други усмртио убодом бајонета. После тог убиства жандарми су се повукли, у градску кућу да би одбили евентуални напад масе на градску кућу. Бунтовно расположење радника у граду трајало је цео дан. На молбу градског савета била је хитно упућено из Суботице у Сенту једна чета војника као жандармеријско појачање од 50 људи.¹²⁴ Пишући о том догађају лист *Földművelő* није ставио главни акценат на осуду бруталног иступања власти у Сенти, већ је оптужио Социјалдемократску партију Угарске да је својом политиком изазвала крвопролиће у Сенти.¹²⁵

После великог успеха новог покрета, видевши да су изгледи за измирење постали сасвим минимални услед става Социјалдемократске партије, Варкоњи је оценио ситуацију као погодну за формирање нове партије. Зато је сазван конгрес независних социјалиста који је требало да се одржи у Сенти крајем маја. Услед већ поменутих догађаја у Сенти конгрес је, међутим, био забрањен. Овде треба уједно тражити политичку позадину сенћанских догађаја. Власти су на сваки начин хтеле да испровоцирају сукоб, који им је после послужио као изговор за забрану. Због те забране Варкоњи је сазвао конгрес у Ади за следећу недељу. На тај дан у општини је било концентрисаних 150 жандарма који су блокирали све путове који су водили у општину. У свакој улици крстарило је од 10—20 коњаника-жандарма. Било је забрањено свако окупљање по улицама. Власти су намеравале да и овде изазову сукоб. И Варкоњи је требало да буде ухапшен. Један од вођа независних социјалиста у Бачкој Ференц Чузди био је ухапшен одмах по доласку на железничку станицу. Под таквим условима конгрес се није могао одржати ни у Ади.

¹²⁴ Историјски архив, Сомбор, Записник Муниципалног одбора Бачкободрошке жупаније, Извештај поджупана на седници, која је била одржана 28. VI 1897. бр. паз. 605/1897 (објављен је у споменутом раду Добош Јаноша, бр. док. 22 стр. 28—29.

¹²⁵ *Földművelő* 6. VIII 1897, 3—4.

Видевши Варкоњијеве велике успехе међу пољопривредним радницима руководство Социјалдемократске партије с правом је било забринато да ће изгубити утицај на аграрни пролетаријат. Изгледи су били такви да ће на селу преовладати Варкоњијев утицај. У том случају делатност Социјалдемократске партије ограничавала би се само на одређене градске центре где у већем броју живе индустријски радници. На тај начин Партија би изгубила своју најмасовнију базу, јер би се њен утицај осетио само у градовима међу индустријским радницима чији је број био и сувише мален. Под таквим условима Партија не би могла да се појави на политичкој платформи у унутрашњем политичком животу Угарске као представник најмасовнијег друштвеног слоја. Претила је још и опасност од појаве два тора на релацији град — село које је би делиле велике идеолошке разлике и који би своје снаге непотребно трошили у међусобној борби. Таква поларизација снага не би обећавала неке велике перспективе у даљој класној борби. Руководство Социјалдемократске партије страховало је и од могућности да ће Независни социјалисти, овладавши целим аграрним пролетаријатом, одвести ту масу у жетелачке штрајкове, а све ово ће повући са собом још жешћи терор Банфијеве владе, која је иначе стајала на становишту да радничко питање у Угарској треба решити грубом силом. Страховали су да тај терор неће поштети ни Партију и довешће се у питање можда и њена легалност. То је требало спречити. Трбало је, међутим, имати у виду да је вођство Социјалдемократске партије било свесно чињенице да је у датој ситуацији било веома тешко обезбедити миран ток догађаја приликом приступа организованом обухватању аграрног пролетаријата, особито сада када је Варкоњијев покрет регистровао све веће успехе. У погледу жетелачких штрајкова Варкоњијеве присталице су углавном имале исправан став. Руководство Социјалдемократске партије на почетку своје акције међу пољопривредним радницима било је на позицијима да ове штрајкове спречи благовремено. Цела активност Партије носила је обележје скретања пажње беземљаша на друга питања, тј. уместо револуционарног иступања осигурати умерени правац. Но није се могло ништа постићи уколико се не приступи формирању месних организација пољопривредних радника које би деловале под утицајем Социјалдемократске партије. Петнаестог априла 1897. године почео је да излази и лист Партије за земљораднике *Földmivelők Szaklapja*. Формирају се месне организације и у унутрашњости. Бројни дописи из Бачке који се у то време објављују на ступцима листа *Népszava* јасно илуструју да се у појединим местима стварају сигурна упоришта Партије у редовима пољопривредних радника на овоме подручју. Такви дописи стижу из Бачке Тополе, Чантавира, Руменке, Темерина, Куле, Мошорина, Станишића, Суботице, Петровца, Адорјана, Риђице, Моравице, Телечке, Чуруга, Дорослова и Бачког Моноштра.¹²⁶ У дописима из Бачке углавном преовлађују извештаји о бедном положају беземљаша и уједно јасно потврђују да су припреме за жетелачке штрајкове које су отпочеле организације Независних социјалиста захтевале и организације Социјалдемократске партије, а и делатност новоформираних организација се одвијала баш у овом правцу. Такав ток збивања није био у складу са ставом руководства. И у жеку тих великих припрема покушало се организовањем земаљске акције у интересу општег права гласа, слободе збора и договора, укидања ванредног стања на Алфелду као и у интересу стављања ван снаге закона о служинчади, скраћивање радног времена итд. Петицију коју је саставило партијско руководство потписало је 30. маја текуће године око

¹²⁶ *Népszava* 12. III 1897, 3; 14. V 1897, 2—3; 13. VII 1897, 2; 12. XI 1897, 2—4; 11. XII 1897, 2—3.

500 радника из 63 општине. После те акције петиција је била упућена на адресу министра унутрашњих дела Перцел Дежеа (Perczel Dezső). У суштини, та акција прикупљања као метод рада није била погрешна, али је у датој ситуацији било намеравано да се радницима скрене пажња са штрајка за који су вршене опсежне припреме. Из Бачке петицију су потписали пољопривредни радници из Бачке Тополе, Стапара, Малог Иђоша, Бачког Петровог Села, Старе Кањиже, Чантавира, Србобрана, Бајше, Чуруга, Моравице, Куле, Суботице и Дорослова.¹²⁷

Руководство Социјалдемократске партије, видевши, међутим, да ће штрајк и поред тога избити, решило се на још један корак. Осамнаестог јуна 1897. године руководство је упутило отворено писмо влади протестујући на тај начин због бруталних поступака власти у унутрашњости.¹²⁸ У међувремену, док су власти забраниле одржавање скупа Варкоњијевих присталица прво у Сенти па после и у Ади, Социјалдемократска партија Угарске од 6—8. јуна 1897. године несметано је одржала свој Пети конгрес у Будимпешти.¹²⁹ На том Конгресу Варкоњи је искључен из Партије, а покрет независних социјалиста проглашен је тешком заблудом. Овде не бисмо говорили о дневном реду Конгреса и о донетим одлукама после дводневног саветовања, јер то не спада у домен нашег рада. За покрет у Бачкој најинтересантнији је свакако извештај партијског руководства у коме се констатује да по јачини и масовности социјалистичког покрета бачбодрошка жупанија заузима прво место међу жупанијама. Овде су социјалисти у неким местима постигли значајне успехе и приликом избора за општинска представништва и за школске одборе.¹³⁰ Мада се у извештају не помињу места, тај део свакако се односи и на општину Темерин, где су почетком 1897. године у општинско представништво изабрани људи из редова социјалиста.¹³¹ Слични резултати постигнути су и у Бачкој Тополи приликом избора за школски одбор; тамо су два пута узастопно побеђивали социјалисти.¹³²

Због сличног ширења социјалистичког покрета локалне власти су се јако узнемириле. Још непуну годину дана раније и на редовним тромесечним скупштинама Муниципалног одбора бачбодрошке жупаније не једанпут је констатовано да социјализам у жупанији није ухватио корена, сем неких слабих покушаја захваљујући углавном „трезвености и разумности овдашњег живља“. Но у пролеће 1897. године ситуација се битно мења. У службеном саобраћају између виших власти и жупанијских органа ови стално обавештавају о масовности социјалистичког покрета и о ширењу ових идеја у редовима аграрног пролетаријата, и то у оним деловима жупаније који су досад били пасивни. Раније самоуверено држање локалних власти нестало је преко дана и у редовима властодржаца појавио се страх од будућих немилых догађаја. Ситуација је за власт била утолико опаснија што је масовно ширење социјализма међу сеоском сиротињом било пропраћено у исто време и великим припремама за жетелачке штрајкове. Јасно се видело да ће се масе жетелачких радника први пут у историји Угарске послужити примером индустријских радника уколико

¹²⁷ OL, BM, 577-IV-A-8-1897.

¹²⁸ Pölöskei Ferenc — Szakács Kálmán, n. d. I, 266.

¹²⁹ На петом конгресу из Бачке била су претстављена следећа места: Дорослово, Чантавир, Сента, Мали Иђош, Телечка, Кула, Темерин, Бајша, Светозар Милетић, Бачко Добро Поље, Моравица, Врбас, Бачка Топола, Богојево и Станишић (MMTVD II, 432).

¹³⁰ *A Budapesti fő- és székvárosi rendőrség jelentése az 1897-es évről*, 405—406.

¹³¹ *Népszava* 8. I 1897, 3.

¹³² *Földművelők szaklapja* 17. IX 1897, 2. 1.

им се мирним путем не побољшају радни услови. У покушају да стану на пут све већем ширењу социјалистичких идеја власти су применивале следеће методе: 1) насилно су гушиле покрет примењивањем грубе силе; 2) водиле су политику концесија.

У вези с примењивањем силе, да би се постигао што већи ефекат, у низу места у пролеће 1897. године у Бачкој долази до повећања броја оружане силе, нарочито жандармерије. Жандармеријске станице добијају ускоро појачање у Сенти, Ади, Молу, Бачком Градишту, Бечеју, Србобрану, Кули, Тополи, Темерину и у другим местима.¹³³ При покушају да се онемогући ширење покрета углавном се желело спречити формирање нових организација пољопривредних радника. И у оним местима где се формирају те организације оне раде у ствари само илегално, јер нису могле свој рад легализовати с обзиром да је званично одобрење за рад од виших власти готово немогуће било добити. На молбе које су биле упућиване највишим форумима у којима се тражило одобрење за рад новоформираних организација пољопривредних радника у доста случајева нису ни стизали одговори или су пак били негативни. За временско раздобље које обрађујемо и нема података о срећном исходу службене кореспонденције о радничком питању и питању њихових организација. Под таквим околностима зборови радника могли су бити забрањени с мотивацијом да су њихови скупови незаконити, јер нису легализовани с обзиром да немају одобрена основна правила. Ову околност и право власти су искоришћавале до максимума. И у случајевима држања најављених зборова без одобрења скупови би били растуриени уз помоћ жандармерије, полиције, а понекад и војне силе, док би организатори били кажњени затвором или пак новчаном казном чија је висина често достигала и њихове вишемесечне приходе. Међутим, тамо где ни поред свега тога нису постигнути жељени резултати, покушало се и са придобијањем најутицајнијих радника из појединих средина односно места рачунајући на могућност да ће се покрет ако га лише вође сам по себи угасити. За забрану организација пољопривредних радника обично су послужили већ добро познати клиширани изговори да у местима већ делују нека друштва и удружења под разним називима у којима пољопривредни радници могу задовољити своје образовне и културне прохтеве и да би формирање нових организација само проузроковало непотребно разједињавање снага, чиме би био доведен у питање и опстанак већ постојећих удружења. Сличном мотивацијом је Министарство унутрашњих послова одбило да дозволи рад и радничком удружењу у Чантавиру.¹³⁴ Имамо доста примера и о забрани народних зборова. У Кули, 17. јануара 1897. године, пољопривредни радници тражили су да им се одобри одржавање народног збора ради формирања своје организације с обзиром да формирање радничког удружења за самопросвећивање власти нису дозволиле. Али и ова иницијатива је била спречена на самом почетку.¹³⁵ У Темерину, почетком 1897. године, жандармерија и полиција у неколико махова интервенисале су и стално растуриле зборове социјалиста који су се, међутим, после окупљали по мањим групама у приватним кућама, али су и такви скупови били ометани.¹³⁶ У новосадском срезу, поред Темерина у то време најјачи је био покрет у редовима аграрне сиротиње у Змајеву, Кулпину, Бач-

¹³³ ИАПКВ, Извештај поджупана бачбодрошке жупаније на редовној тромесечној скупштини Муниципалног одбора Бачбодрошке жупаније, 4. VIII 1897. бр. 605.

¹³⁴ *Népszava* 14. V 1897, 1.

¹³⁵ ИАВ, Фонд поджупана, 1 рес-1897.

¹³⁶ ИАПКВ, Среско начелништво новосадског среза, 41-рес-1896, микрофилм 21079, бр. филм. коц. 79—80.

ком Добром Пољу и у Петровцу. У овим местима у неколико махова социјалисти су покушали да организују зборове, но иако су у својим настојањима показивали упорност, ипак као по правилу њихове иницијативе увек су биле спречене. Састајали су се, међутим, у мањим групама ради читања и тумачења летака и штампаних тисканица које су масовно ширене међу њима.¹³⁷ После су били забрањени и конгреси Независних социјалиста у Сенти, па у Ади. Због забране ађански пољопривредни радници уложили су чак и жалбу министру унутрашњих послова, али без успеха.¹³⁸ У Малом Иђошу пољопривредни радници 21. марта 1897. године намеравали су да оформе социјалдемократско асталско друштво под именом „Правда“ („Igazság”) али је општински бележник одмах тражио интервенцију жандармерије.¹³⁹ У Бачком моноштору пољопривредни радници приступили су организовању на основу инструкције коју су им дали њихови другови из Баје, али месна полиција је спречила њихов збор.¹⁴⁰ У Пачиру је такође обнародован збор пољопривредних радника на који су они позвали и неке своје другове из Моравице, које су, међутим, још у атару чекали жандарми са натегнутим бајонетима и присиљавали на повратак.¹⁴¹ Среско начелство у Сомбору забранило је народни збор пољопривредних радника у Телечки, који је требало да се одржи 20. јуна 1897. године с образложењем да су људи који су поднели захтев сасвим непознати и не пружају гаранцију за ред и мир.¹⁴² Мора се одмах напоменути да су организације Независних социјалиста као и социјалдемократске партије подједнако биле под ударом власти. Независни социјалисти за власти су свакако били опаснији. Из њихових редова је и поникла идеја жетелачког штрајка и код њих су се осећале опсежне припреме за предстојећи штрајк. Но ове припреме повеле су собом и пољопривредне раднике који су остали на позицијама избегавања раскида са Социјалдемократском партијом, без обзира на то што их руководство те Партије није подржавало у томе.

Власти су се у настојању да спрече даље ширење покрета служиле још једним методом који је већ био поменут, тј. вршењем притиска на вође радника у појединим местима. За документовање ове констатације располажемо подацима: у Темерину, вођа удружења за самоуздизање радника после систематског притиска коме је био изложен од стране власти одустао је од даљег учешћа у покрету.¹⁴³ Делегат из ове општине на Петом конгресу Социјалдемократске партије Угарске (Андраш Гара) био је неколико пута саслушаван у среском начелству новосадског среза.¹⁴⁴ У Кулпину, 20. јуна 1897. године, руководиоца пољопривредних радника Ђорђе Дракулић такође је под притиском власти сазвао своје другове и саветовао им да се окану безнадежне борбе и не супротстављају властима. У исто време поднео

¹³⁷ ИАПКВ, Среско начелство новосадског среза, микрофилм 21079, филм. коц. 120—180.

¹³⁸ *Földművelő* 11. VI 1897, 2—3.

¹³⁹ *Földművelők szaklapja* 1. V 1897, 1—2.

¹⁴⁰ Исто, 16. VII 1897, 3.

¹⁴¹ Исто, 16. VII 1897, 3.

¹⁴² Исто, 3. IX 1897, 4.

¹⁴³ ИАПКВ, Фонд Среског начелства новосадског среза, записник о саслушању од 5. III 1897. год., микрофилм 21079, бр. филм. коц. 264—267.

¹⁴⁴ Записник о саслушању Гара Андраша је сачуван. Он је приликом саслушања признао да су његови другови прикупили 13 форинти за путне трошкове у циљу њиховог одласка на конгрес (ИАПКВ, Фонд среског начелства новосадског среза, микрофилм 21079, бр. филм. коц. 231—232, и 264—267).

је и оставку на свој положај.¹⁴⁵ У Кули, руководилац пољопривредних радника обећао је властима да никада више неће учествовати у социјалистичком покрету и за „награду“ добио стално намештење као путар.¹⁴⁶

Таквих примера дезертирања из покрета било је и више. Но ове појаве могле су само у појединим местима да успоре развитак покрета, а не и да га спрече.

Сем примењивања грубе силе власти су покушале да и политиком концесија одврате аграрни пролетаријат од социјалистичког покрета. У тој политици је важно место заузимала и колонизација која је вршена у току XIX века, а почела још и пре формирања Социјалдемократске партије Угарске (1890). Колонизација је вршена и са намером да се повећа број Мађара у оним жупанијама у којима су већи део становништва сачињавале националности. Торонталска и бачбодрошка жупанија на тај начин биле су укључене у мрежу колонизаторских планова угарских влада. С друге стране, власти су желеле да давањем малих парцела од 5 катастарских јутара беземљашима на откуп одврате исте „са пута бунта против светиње приватног власништва, на пут поштовања те приватне својине“. У бачбодрошкој жупанији у другој половини XIX века колонизација је вршена у следећим местима: Чуругу (1874), Жабљу (1877), Ђурђеви (1880), Телечки (1883), Будисава (1884), Новој Гајдобри (1885), Богојеву (1892).¹⁴⁷

Крајем XIX века, то јест 1899. године вршена је друга колонизација у Богојеву, као и колонизација односно настајак Силађа. Та колонизација, међутим, по карактеру битно се разликовала од ранијих колонизација. Том приликом, наиме, нису били колонизовани беземљашки који су располагали извесним капиталом. Колонисти у Силађу, на пример, поседовали су капитал односно имовину чија је укупна вредност износила близу 600.000 круна.¹⁴⁸

У облике концесионе политике можемо убројати и давање помоћи оним годишњим слугама које су настрадале при раду, а претходно већ 10 година плаћале свој удео у фонд који је основан у ту сврху. Стварају се и општински фондови за награђивање оних годишњих слуга које су 40 година радиле код истог газде.¹⁴⁹

Почетком XX века формира се у Будимпешти и Земаљска централна кредитна задруга (Országos Központi Hitelszövetkezet), која је била једна од највећих угарских банака која је омогућила „добронамерним радницима да узму земљу под закуп“.¹⁵⁰ У планове концесионе политике било је укључено и OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egyesület), Земаљско мађарско привредно удружење, и његова подружница за бачбодрошку жупанију (Bacsodrogmegyei gazdasági egyesület — Привредно удружење бачбодрошке жупаније). У те организације били су учлањени велепоседници и средњи поседници, те неки од њих су се послужили личним примером и давали део свог имања у закуп беземљашима. На иницијативу тих удружења често су били органи-

¹⁴⁵ ИАПКВ, Фонд средњег начелства новосадског среза, 5819-киг-1897, микрофилм, 21079, бр. филм. коц. 205—207.

¹⁴⁶ *Népszava* 17. II 1897.

¹⁴⁷ Sándor Pál, n. d. 165.

¹⁴⁸ Исто, 182.

¹⁴⁹ А. Лебл, *Елемир и Тараш 1897*, Зрењанин 1954, 17—21.

¹⁵⁰ А. Лебл, *Аграрно-национална политика мађарског фашистичког окупатора у Бачкој 1941—1944* (Историјски архив ПК СКС за Војводину Архив. бр. 20396, стр. 13 рукописа).

зовани течајеви, првенствено ради развијања домаће радиности, да би пољопривредни радници, а нарочито раднице, и у зимским месецима дошли до извесне зараде.

Држава је вршила и отворену противагитацију на селу. У ту агитацију, наравно, били су укључени и просветни радници с обзиром да су они имали највише утицаја на народ на просветном пољу. О трошку државе био је редовно штампан и лист *Néplap* (Пучки лист), у 20.000 примерака (од тога броја неколико хиљада и на српском, немачком и румунском језику и бесплатно растурен у редовима аграрног пролетаријата).¹⁵¹ У том листу власти су вршиле сталне покушаје да убеду пољопривредне раднике „у сву штетност њиховог пута ако се одределе да следе идеје социјализма“.

Наравно, ни црква није изостала у тој службеној агитацији против социјализма. *Néppart*, странка клерикалаца и конзервативаца, покушала је да придобије што више присталица и у Бачкој, у засталој сеоској средини. И католичка момачка друштва која се формирају од осамдесетих година прошлог века постављају себи за циљ да, насупротив социјалистичком организовању, раде на окупљању занатлијских и пољопривредних радника и на њиховом васпитању на хришћанској основи. Све те организационе форме представљае су почетну фазу хришћанског социјализма, који почиње да се шири у Угарској у првој деценији XX века. У Бачкој, крајем XIX века, сем католичке цркве и православна црква приступа организовању аграрне сиротиње на хришћанској основи као, на пример, у Србобрану.

И у очи великих жетелачких штрајкова власти су покушале да искористе утицај религије у борби против социјализма. Поджупан бачбодрошке жупаније послао је окружницу свештенству у пролеће 1897. године позивајући их да се снагом утицаја цркве супротставе идејама социјализма.¹⁵² Свештенство је деловало у том смислу још и пре те окружнице. Такво отворено иступање цркве у служби владајућих класа изазвало је револт социјалиста и њихово отворено супротстављање. За пример нам најбоље служи држање социјалиста у Темерину.¹⁵³

Велики жетелачки штрајкови у лето 1897. године

Пре него што пређемо на излагање о жетелачким штрајковима у лето 1897. године морамо напоменути да је већ у лето 1896. избио један жетелачки штрајк. Наиме, почетком јула те године рисари на суботичком имању великог жупана Иштвана Војнића обуставили су рад тражећи већи рис. Ништа се не зна о исходу штрајка. Наводи се само толико да су штрајкачи нанели прилично велику штету, али су под утицајем осталих „трезвених“ радника поново прихватили посао.

Већ и у току ранијих излагања било је речи да се у редовима Независних социјалиста, то јест Варкоњијевих присталица после Це-

¹⁵¹ А. Лебл, *Социјалистички покрет у Војводини 1890—1919*. Нови Сад 1953, 23.

¹⁵² *Népszava* 13. VIII 1897, 2.

¹⁵³ У Темерину су социјалисти упутили жупнику анонимно писмо, у коме су му запретили смрћу у случају да и даље води клеветничку кампању против оних који су учлањени у Социјалдемократску партију. Социјалисти су једном изазвали чак и метеж у цркви, када је жупник у свом говору оштро напао социјалисте. (ИАПКВ, Среско начелство новосадског новосадског среза 1-ges-1897, микрофилм 21079, бр. филм. коц. 118—120. Извештај општинског бележника из Темерина среском начелнику новосадског среза.)

гледског конгреса осећа велика активност и почиње систематска борба у правцу извојевања бољих радних услова за пољопривредне раднике. Жетелачки програм који је био прихваћен у свим местима послужио је као полазна база да и месне организације независних синдиката приступе изради жетелачког програма, тј. утврђивању услова под којима пољопривредни радници могу да прихвате жетелачке радове. Пољопривредни радници у Фекетићу на свом скупу утврдили су да жетелачки рис убудуће треба да износи једанаести део плода без обавезе кулука. За време вршидбе рисар је обавезан да помаже најдуже два дана, али не и у увожењу летине.¹⁵⁵ И бечејски радници су донели свој жетелачки програм на састанку од 17. јануара у којем су утврдили висину новчане награде. По том програму за жетелачке радове по катастарском јутру плаћала се од 1—3 форинте, зависно од квалитета жита. Радно време трајало би од изласка до заласка сунца са 3 прекида у току дана од по један сат.¹⁵⁶ Сличан програм доноси се и у Бачком Градишту. У Ади, радници такође састављају свој програм и уједно путем штампе позивају своје другове из Суботице и Бикића да престану са доласком и нуђењем своје радне снаге под неповољним условима, јер је то противно социјалистичкој свести.¹⁵⁷

Пример независних социјалиста ускоро су следили и пољопривредни радници који су били обухваћени у месним организацијама Социјалдемократске партије. Радници у Бачкој Тополи одлучно су се изјаснили против работе. Имућни сељаци већ и после њиховог првог иступања били су сагласни с укидањем работе и обећали да ће сваком жетелачком раднику дати два пожунска (братиславска) мерова пшенице (један пожунски мер: 62,48 литара) и једну меру јечма. Осим тога, за жетву ће се добити и 12-и део плода као рис и сваки жетелац добиће два ланца кукуруза за обраду на пола, а осим тога не плаћа се никаква камата.¹⁵⁸ У Малом Иђошу пољопривредни радници су отказали раније склопљене уговоре и изјаснили се против работе.¹⁵⁹

Угарска влада на својој седници од 12. јуна 1897. године донела је низ одлука о спречавању и угушивању жетелачких штрајкова. На следећој седници, 23. јуна 1897, изгласано је 100.000 форинти за покриће трошкова за обезбеђење радничке резерве у Мезехеђешу (Mezőhegyes). Ту је требало да се концентрише око хиљаду људи чија би се радна снага користила у подручјима где избију штрајкови.¹⁶⁰ Из оних жупанија где су вршене припреме за жетелачке штрајкове влада је позвала велике жупане на поверљиво саветовање ради заједничког суделовања у угушивању предстојећих жетелачких штрајкова. Уколико је време више одмицало и дани жетве се приближавали, жупанијске власти су из дана у дан деловале све интензивније како би спречиле штрајкове који су претили да избију великом жестином. У места у којима се рачунало на штрајкове упућују се нова жандармеријска појачања, а узима се у обзир повишење војне силе у местима где жандармерија и полиција не би могле саме да савладају покрет. Почетком јуна поджупан упућује окружницу среским начелницима да учине све за мирно решавање жетелачких спорова.¹⁶¹ Велики жупан такође је послао окружницу нижим органима у којој им је ставио

¹⁵⁴ *Szabadkai Hírlap*, 1896. бр. 30.

¹⁵⁶ *Földművelő* 22. I 1897, 2—3.

¹⁵⁶ Исто, 22. I 1897, 4—5.

¹⁵⁷ Исто, 18. VI 1897, 3.

¹⁵⁸ *Népszava* 12. III 1897, 3.

¹⁵⁹ *Földművelők szaklapja* 15. VI 1897, 5.

¹⁶⁰ *MMTVD* II, 443—444.

¹⁶¹ ИАВ, Фонд поджупана, 37—1897.

на знање да у случају штрајка посредници могу да траже жетелачке раднике из Мезехеђеша и уједно упознају их с условима под којима могу да траже радну снагу из те резерве.¹⁶² Такође им је предочено да су дужни предузети све мере ради одбране радника који буду пристигли из Мезехеђеша од напада радника-мештана.¹⁶³

Штрајкачки покрет је по својој прилици почео најраније у Бачком Градишту, јер срески начелник бечејског среза још 15. маја 1897. године шаље извештај поджупану да мештани-пољопривредни радници врше припреме за штрајк, те је због тога тражио хитно појачање за жандармерију.¹⁶⁴ Социјалисти из Бечеја показали су леп пример солидарности јер нису дозволили рисарима-мештанима да пређу у Бачко Градиште видећи да се њихови другови овде налазе у борби. И у Србобрану је покрет такође рано почео. Жетелачки радници су отказали уговоре и обуставили рад. Они су још крајем априла упутили позив радницима из других места да у случају доласка у Србобран не треба да прихвате послове под неповољним условима него што их добијају мештани.¹⁶⁵ Власти су довеле штрајкбрехере са стране који су били потпуно изоловани тако да мештани-пољопривредни радници нису чак ни могли да разговарају са њима.¹⁶⁶ Али ни радници који су дошли из других крајева нису хтели да се прихвате посла под неповољним условима и тако се надница на крају повећала.

Жетелачки штрајкачки вал обухватио је готово целу северну Бачку. Ово подручје је било једно од жаришта покрета. У Суботици, пољопривредни радници још у мају су се изјашњавали да су вољни да раде само за десети део, и то да се рачуна искључиво као жетелачки. Поставили су још и услов да се одреди „осигурање“ од 5 форинти по јутру и на сваку косу захтевали обраду бар 12 јутара земље.¹⁶⁷ Надаље су још захтевали да им се уместо риса исплати надница у готовом новцу: 3 форинте са храном или 3,60 форинти без хране. Био је запажен и покрет бироша који су тражили да се „комендирају“ (ступају у службу) само за 360 форинти уместо досадашњих 60 форинти.¹⁶⁸ И у близини Суботице владало је велико узбуђење те су одмах били тамо упућени жандарми да спрече покрет. Упућује се жандармеријско појачање и у Тинојараш, где се покрет после стишавао. Но поново је јачао у Томпи и радници отуда 29. јуна масовно су дошли у Суботицу и на сточној пијаци без одобрења власти одржали збор. Њима се придружио и велики број радника из Суботице. Дошло је до интервенције жандармерије, која је на коњима јуришала на гомилу.¹⁶⁹ Сама груба интервенција жандармерије показала се недовољном. Зато је привредно удружење бачбордошке жупаније — организација велепоседника, упутило радницима апел да се врате на посао и стављала им на знање да долазе штрајкбрехери.¹⁷⁰ Али и поред тога штрајкачки покрет у Суботици почетком јула се и даље наставио. Пољопривредни радници масовно су отказали раније склопљене уговоре. Власти су ухапсиле ковача Иштвана Немета (Nemet István) који је наводно вр-

¹⁶² Исто, 42-res-1897.

¹⁶³ Исто, 38-res-1897.

¹⁶⁴ Исто, 35-res-1897.

¹⁶⁵ *Földművelő* 23. IV 1897, 4.

¹⁶⁶ Исто, 30. VII 1897, 1.

¹⁶⁷ А. Лебл, *Жетелачки штрајкови у Војводини, Историјски Гласник*, 1949, 4, 43.

¹⁶⁸ Исто, 58.

¹⁶⁹ Исто, 59.

¹⁷⁰ Исто, 58.

шио агитацију.¹⁷¹ У бачалмашком срезу (данас на територији НР Мађарске, изузев општине Бајмок) штрајкашки покрет је обухватио цео срез, изузев општине Рен и Бајмок. У атару Пустакумбаја групе од 50—60 људи обилазиле су атар како би спречили оне раднике који су желели да раде. У Кишсалашу из атара Суботице стигли су агитатори да придобију своје другове да се придруже штрајку.¹⁷² Покушај власти да спрече штрајк није успео.

По мишљењу службених органа, штрајкачи су постављали неприхватљиве услове. Пољопривредни радници су показали велику одлучност и издржљивост у Мадарашу, Мељкуту, Татахази и у Алмашу, Јанковцу, Боршоду и у Бачалмашу. Жандармеријске и полицијске снаге биле су немоћне. Срески начелник је тражио да се упуте и војска у угрожена места. Тој његовој молби војне власти су удовољиле и у Мадараш је послат контингент војске у јачини од једне чете, а у Алмаш делови једне чете. У центре штрајкашког покрета упућено је и око 200 штрајкбрехера. После интервенције војске покрет се мало стишао и жетва се обављала у сенци бајонета. Средином јула срески начелник, међутим, тражио је да војска остане, јер прети опасност од поновног избијања штрајка.¹⁷³

У целини узевши, штрајкови на овом подручју били су окончани са успехом. У Суботици, пољопривредни радници су добили већи рис. У Бачалмашу, где је штрајковало око 200 радника, такође се извојевало да се добије већи рис а робота укине. У Мељкуту број штрајкача попео се на 600, међу којима је било и 200 жена. Рис који је раније био на снази (једанаести део) повећао се на девети део и обавезна робота је укинута. У Мадарашу у покрету је учествовало 300 радника и на крају су добили да рис уместо једанаести буде девети део. Наднице плаћене у готовом су се удвостручиле. Слични успеси су постигнути и у другим местима.¹⁷⁴

И јужније од овог штрајкашког центра такође је избио штрајкачки покрет, који по масовности и интензитету није заостајао од штрајкова у најсевернијем делу Бачке. У Бачкој Тополи, од 1.200 пољопривредних радника, колико их је било у месту, штрајковало је око 800. Добили су већи рис тако да је сваки жетелачки радник по глави зарадио више за 5—6 мц него раније.¹⁷⁵ У Малом Иђошу у покрету пољопривредних радника испољавала се потпуна једнодушност. Они који су обуставили посао захтевали су, наиме, рис од 6 мц и 6 појунских мера пшенице и десети део зоби, а у случају слабе жетве нову погодбу. За довоз летине на име награде тражили су једну форинту и 50 крајцара, а за време трајања вршидбе захтевали су исте наднице.¹⁷⁶ Општински бележник је претио штрајкбрехерима, али без успеха јер су на крају жетелачки радници добили извесне олакшице. Робота је укинута и овде. У Моравици, на имању велепоседника Балинта Фернбаха (Ferbach Bálint) годишње слуге отказале су послушност. Разлог: мале најамнине, предугачко радно време. Били су приморани да раде и недељом. Управа им је отказала даљу службу, али видевши да су слуге спремне да напусте имање, довела је жандарме да би их снагом бајонета приволела да остану. Но и овај покушај остао је без резултата.

¹⁷¹ *A budapesti fő-ésszékvarosi rendőrség jelentése az 1897-es évről*, 458.

¹⁷² ИАВ, Фонд поджупана 32-res-1897.

¹⁷³ Исто, res-37-1897.

¹⁷⁴ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség jelentése az 1897-es évről*, 473—475.

¹⁷⁵ Исто.

¹⁷⁶ *Népszava* 7. VII 1897, 3.

Бироши су напустили имање, изузев петорице.¹⁷⁷ У Бајши, још пре жетве радници су отказали раније склопљене уговоре и ступили у штрајк. Најамни покрет у овом малом месту обухватио је 292 радника и резултати ни овде нису изостали јер су се жетелачки радници после прихватили посла под повољнијим условима и зарадили по глави за 2 мц више жита него раније, а робота је била укинута.¹⁷⁸ Почетком јуна јавио се масовни покрет и у Кули где су социјалисти делили позиве штампане на црвеној хартији и дозвољавали рад само оним радницима који су поседовали те позиве.¹⁷⁹ Но изгледа да су се радници овде нагодили са послодавцима, јер касније нема помена о штрајку.

Друго средиште штрајкачког покрета свакако је било у Потисју. Овде је покрет почео најпре у Сенти. Неки грађански листови доносили су вести о штрајку сенћанских пољопривредних радника у својим априлским бројевима. У то време обуставља се рад на окопавању усева, с тим да се у случају потребе претвори и у летњи жетелачки штрајк. Власти су одлучиле да користе штрајхбрехере. Грађанска штампа жупаније у то време дала је велики публицитет томе што су радници из северне Бачке заказали велику жетелачку конференцију управо у Сенти. Реч је у ствари била о планираном конгресу Варкоњијевих присталица, који је, као што смо већ напоменули, био забрањен. Власти у Сенти, уплашивши се од дуготрајног штрајка, формирале су комисију која је требало да испита оправданост радничких захтева.¹⁸⁰ Формирана је и заједничка комисија радника и послодавца са по 12 делегата са обе стране. Постигнути споразум значио је велики успех за штрајкаче. По том споразуму, рис је износио 1/10 јечма и зоби урачунајући и превоз и вршидбу. Кулук је био укинут и овде.¹⁸¹ После споразума, покрет је почео да се стишава. У Бечеју, већ од 1. јуна ситуација је била затегнута. Срески начелник тражио је појачање. Почетком јула, с обзиром на очекивање великог покрета, формира се још једна жандармеријска станица.¹⁸² Присутством жандармерије и војске и у Бечеју покрет је почео да слаби, али је престао тек онда када су били постигнути извесни резултати. Било је још покрета у Ади и у Бачком Петровом Селу. У оба места су били забрањени сви зборови. Дуж целог Потисја владала је иначе психоза опсадног стања. Свугде су крстариле жандармеријске патроле. На територији бечејског среза било је још покрета већих размера у Србобрану и Турији.¹⁸³ У Србобрану, такође долази до низа хапшења ради застрашивања штрајкача; тамо се упућују и војне снаге. Грађанска штампа доноси вести чак и о проглашењу опсадног стања и о доласку хонведа у јачини од 267 људи.¹⁸⁴ У Турији, пољопривредни радници нападају општинску кућу и радници једва успевају да спасу општинског кнеза и бележника.¹⁸⁵

Штрајкачки покрет није мимоишао ни јужну Бачку, мада се овде не испољава таква масовност као у другим деловима тога подручја. У више места послодавци, видећи снагу пољопривредних радника, од-

¹⁷⁷ Исто, 7. VII 1897, 3.

¹⁷⁸ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség jelentése az 1897-es évről*, 531.

¹⁷⁹ ИАВ, Фонд поджупана, 46-res-1897.

¹⁸⁰ Исто, 52-res-1897.

¹⁸¹ А. Лебл, н. д. 60.

¹⁸² *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség jelentése az 1897-es évről*, 458.

¹⁸³ ИАВ, Фод поджупана, 56-res-1897.

¹⁸⁴ А. Лебл, н. д., 63.

¹⁸⁵ Исто, н. д., 65.

мах су попустили и прихватили захтеве радника. У Чибу, на пример, жетелачки радници уместо дванаестог дела приноса добили су рис у висини од једне десетине. У Темерину, уместо дванаестог дела подигли су рис на једанаести део. Жетелачки радници постигли су извесне резултате и у Бачком Добром Пољу.¹⁸⁶ У оцачком срезу постоје подаци о штрајку у Филипову где је штрајковало 30 жетелаца и уместо дванаестине подигли су рис на једанаестину.¹⁸⁷

У сомборском срезу свакако је био најинтересантнији штрајк на имању барона Редлиха у Станишићу. Штрајкачи су захтевали већи рис, десетину приноса уместо раније дванаестине без обавезе кулука. Поседник је удовољио њиховим захтевима.¹⁸⁸ У Риђици, на имању поседника Жигмунда Лебла (Löbl Zsigmund) штрајковало је 39 радника. Поседник је довео, међутим, штрајхбрехере, тако да су постигнути само безначајни резултати.¹⁸⁹ Било је покрета још и у августу месецу. У близини Суботице закупник имања Зобнатице одредио је годишњим слугама 22 мере жита, док је, међутим, раније давао 24 мере. Слуге су се супротстављале тежњи закупника, али је он позвао већу групу жандарма, представио себе у улози судије и слуге су батинама биле приморане на послушност.¹⁹⁰

Поставља се питање како се може објаснити да је поред примењивања снажне брахијалне силе и коришћењем штрајхбрехера у већини штрајкова ипак извојевана победа радника.

То се објашњава углавном чињеницом да услед масовних штрајкова, који су поред тога обухватили и велика подручја, власти нису биле увек у стању да благовремено упућују довољно јаке оружане снаге и довољан број штрајхбрехера, те да на тај начин успешно делују на разбијање штрајка. Нису били ни ретки случајеви када су се штрајхбрехери солидарисали са штрајкачима и одбили да прихвате посао. Ти штрајхбрехери нису стигли увек благовремено, а са жетелачким радовима се није могло дуго чекати. Поред тога, у великој мери је допринела успеху штрајкова и организована чврстина и масовност организација пољопривредних радника. И после окончања штрајкова пољопривредни радници у низу дописа извештавали су уредништва партијских листова о постигнутим резултатима. Ти дописи уједно доказују да је резултата било само тамо где су постојале организације и где су пољопривредни радници били решени да истрају у борби. Суботички радници тих дана су доставили допис о постигнутим резултатима. Количина риса кретала се од 5—7 метричких центи. Робота је укинута. Надница, која је дотад била 30 крајцара, за стално је, независно од годишњег доба, повишена на 60 крајцара.¹⁹¹ Допис пољопривредних радника из Бачке Тополе јасно илуструје разлике у зарадама оних који су учествовали у штрајку и оних који су остали ван покрета. Жетелачки радници после штрајка добили су рис од 5—6 мц, а неорганизовани, који нису тражили боље радне услове, максимално су добијали само 3 мц. Нису били ретки ни случајеви да им је рис износио само 170 килограма.¹⁹²

Велики жупан Бачбордошке жупаније после жетелачких штрајкова, у вези с добијеном наредбом од стране виших органа, послао је

¹⁸⁶ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség jelentése az 1897-es évről*, 473—475.

¹⁸⁷ Исто, 531.

¹⁸⁸ Исто, 528—529.

¹⁸⁹ Исто, 531.

¹⁹⁰ *Népszava* 13. VIII 1897, 2.

¹⁹¹ *Földművelők szaklapja* 15. X 1897, 4.

¹⁹² Исто, 3.

окружницу свим среским начелницима наредивши им уједно да у приложеном упитнику тачно одговоре на сва питања о узроцима недавних штрајкова. Питања су се односила на резултате штрајкова, које категорије послодаваца су биле под ударом штрајкова, да ли су били обухваћени поседници изнад 100 кј или мањи поседници. Требало је још навести и узроке штрајкова као и давати мишљење о петом ставу XIII законског члана из 1876. године о регулисању радних односа између пољопривредних радника и послодаваца. Наиме, владајуће класе су већ и тада стале на становиште да тај законски члан не пружа довољно могућности за што ефикасније примењивање силе, а нарочито параграфи тог законског члана нису предвидели довољно оштре санкције против пољопривредних радника који учествују у штрајку. Власти су намеравале да донесу нови закон, који предвиђа оштре санкције против оних који убудуће ступе у штрајк ради побољшања свог бедног положаја. Тако је ступио на снагу у марту 1898. године други законски члан о „регулисању радних односа између пољопривредних радника и послодаваца“, који су радници назвали „робовским законом“.

Предлоге о овим питањима дали су само срески начелници оних срезова који су били обухваћени недавним штрајковима. Ови последњи у својим извештајима кривили су за штрајкове углавном социјалисте агитаторе, који су својом пропагандом створили бунтовно расположење. Но констатована је у неким случајевима и бездушна експлоатација послодаваца, који су својим поступцима терали људе у штрајк и у „наручје социјалистичких агитатора“. Пало је доста приговора и на застарелост петог става XIII законског члана из 1876. године и дати су и конкретни предлози за битне измене.¹⁹³

Покрет пољопривредних радника у Бачкој после жетелачких штрајкова

У периоду после жетелачких штрајкова у лето 1897. године у Бачкој социјалистички покрет и даље се ширио међу пољопривредним радницима. Успешно окончани штрајкови у већини случајева показали су да је аграрни пролетаријат под условима одређене организационе чврстине у стању да се супротставља угњетавачким тежњама владајућих класа. Ово сазнање подстакло је раднике на даље акције. Расцеп у покрету аграрног пролетаријата није битно утицао на ток развика; још увек је било карактеристично такмичење између Варкоњијевих присталица и Социјалдемократске партије, што је, међутим, само допринело даљем ширењу покрета. Одлуке Цегледског конгреса о изради жетелачког програма и систематско третирање ових питања путем штампе необично много је допринело порасту ауторитета Варкоњија у редовима аграрног пролетаријата и ситног сељаштва.

За измирење Варкоњијевих независних социјалиста и руководства Социјалдемократске партије није било у то време готово никаквих изгледа. Зато је сазван за 8. септембар 1897. године Цегледски конгрес Варкоњијевих присталица у циљу формирања нове партије, доношења нових важних одлука у складу са постављеним циљевима покрета. Пољопривредни радници Бачке, а првенствено независни социјалисти, показали су изванредно интересовање за овај конгрес. Из Хоргоша, Фекетића и Аде послати су поздравни телеграми. И женска организација из Аде послала је поздравни телеграм, а једна чланица те организације написала је конгресу следеће речи: „Ако силници неће да

¹⁹³ ИАВ, Фонд поджупана, 94-res. 1897.

нам помогну, ми ћемо бити приморани да искоренимо патриотизам из срца наше деце и у њих усадимо искре мржње“.¹⁹⁴ Из Бачке, на конгресу иначе била су заступљена следећа места: Ада, Фекетић, Хоргош, женска организација из Аде, Бајша, Бечеј, Нови Сивац, Србобран, Мол, Молски Салаши, Мартонош, Бачко Петрово Село,¹⁹⁵ женска организација из Хоргоша, Деспотсветиван и Бачко Градиште.

Конгрес је донео више одлука које су донекле биле сличне одлукама синдикалног конгреса одржаног у фебруару исте године, такође у Цегледу. Доношене су и такве одлуке које су готово истоветне с неким одлукама Конгреса Социјалдемократске партије за пољопривредне раднике одржаног у јануару исте године. Вредне су пажње, међутим, нове одлуке које су ту донесене: 1) Декларација о новоформираној партији која је добила назив: Независна социјалистичка партија Угарске. Она се проглашава уједно интернационалном и одређују се основне смернице даље акционе делатности. 2) Веома значајна је и одлука о ставу нове Партије у погледу социјалних реформи. Конгрес се, наиме, изјаснио у прилогу подели црквених имања и великих поседа преко сто катастарских јутара и давању земље у парцелама од пет јутара у закуп беземљашима. Одлучује се још да се тражи укидање нечовечних служинчадских односа у пољопривреди, коришћење дечје радне снаге као и увођење прогресивног пореза. 3) У декларацији важно место заузима и замисао о организационој структури будућег друштва. Тај део декларације јасно одражава и утицај анархизма на нов покрет (утицај најистакнутијег анархисте у угарском радничком покрету Јенеа Шмита (Schmidt Jenő) који је учествовао на Цегледском конгресу и чији је говор био веома запажен). По прихваћеној анархистичкој концепцији извори свих зла леже у постојању државе; зато њу треба уништити. Не признају ни могућност увођења диктатуре пролетаријата, која је исто тако једна форма државне институције. Уместо државе хтели су да оформе савезно веће, које би се формирало избором по једног представника из месних организација. Одлуке тог врховног управног органа извршавале би месне партијске организације, синдикати и савези земљоделача (коморе). До настанка буржоаске државе савезно веће имало би само улогу руководства Независне социјалистичке партије. Интересантно је напоменути да је предлог организационе изградње будућег друштва поднео делегат из Фекетића Јанош Уборњи (Ubornyi János).¹⁹⁶

Присутни делегати из Бачке у својим излагањима углавном су обухватили питања која се односе на тешкоће организовања, на нечовечне поступке локалних власти у жупанији и на разне злоупотребе и кортешке махинације у предизборној кампањи. Делегат из Аде (Мита Радужков) покренуо је осим тога и питање издавања листа на српском језику за независне социјалисте из редова српског аграрног пролетаријата. Конгрес се изјаснио позитивно о овоме питању, што је у суштини значило само поновну потврду већ раније искристалисаног става о потреби покретања листа.

Конгресне одлуке унеле су још више живости у Варкоњијеве организације. Нарочито су одлуке о давању у закуп црквених имања и велепоседа изазвале узбуђење. Идеја постаје привлачна и убрзава акције беземљаша чак и у оним крајевима где досад нема помена о формирању организација независних социјалиста. Крајем септембра 1897. године локалне власти шаљу извештаје поджупану о масовном

¹⁹⁴ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség jelentése az 1897-es évről*, 430—471.

¹⁹⁵ Исто.

¹⁹⁶ Pölöskei Ferenc — Szakács Kálmán, n. d. I, 272—9.

покрету социјалиста у Сонти, Купусини, Бачком Моноштору, који желе „да заузму општинске зграде, да протерају службенике и отворено говорио о подели земље“¹⁹⁷. Тражи се зато хитно појачање жандармеријских снага у поменутиим местима.¹⁹⁷ За даље ширење утицаја новоформиране Независне социјалистичке партије Угарске у Бачкој умногоме је допринело и покретање листа на српском језику, који је почео да излази под насловом *Земљоделац* од 15. октобра 1897. године у Ади под уредништвом Мите Радујкова. Уједно је изабрана и комисија од 10 чланова која је била задужена за сва питања око издавања листа.¹⁹⁸ Лист је успешно растуран у редовима српских беземљаша. Резултати покретања новог листа нису изостали. Грађанска штампа одмах је регистровала да је лист *Земљоделац* у неким местима просто заразио беземљаше. У Парагама, на пример, састајали су се по групама из дана у дан и живо расправљали о подели земље. Општински бележник је одмах отпочео са хапшењима.¹⁹⁹ И за релативно кратко време, осим оних места у којима се српско становништво већ раније изјаснило за Варкоњијев покрет и у којима су већ постојале организације независних социјалиста, ускоро се покрет појављује и у другим местима са српским живљем. Под утицајем агитације из Турије и Србобрана, који су већ важили као упоришта Варкоњијевих присталица, покрет расте и у Надаљу. Ускоро независни социјалисти имају доста присталица и у Ђурђеву и Госпођинцима. И у овим местима покрет се развија под утицајем другова из Србобрана и Турије. Власти су чак успеле да заплене списак независних социјалиста из Ђурђева са 120 имена.²⁰⁰ Брзо ширење Варкоњијевог покрета међу српским беземљашима може се објаснити тиме што су и њихови циљеви били истоветни као и мађарских другова. До краја XIX века и број српских беземљаша веома је нарастао. Зато жеља за добијањем земље и код њих постоји као стално присутна тенденција да на тај начин ублаже свој бедан положај. Варкоњи је и о националном питању имао правилни став од Социјалдемократске партије и за Србе-беземљаша који су сем социјалне неправде осећали и национално угњетавање, покрет независних социјалиста свакако је био привлачнији. А и о питању покретања листа на српском језику Варкоњи је од самог почетка испољио позитиван став, а одуговлачење је уследило углавном због става власти и због материјалних тешкоћа. После изласка првих бројева новог листа, као што смо већ видели, покрет се проширује још и на више места са српским становништвом. Другог јануара 1898. године у Ади је одржана конференција месне организације која је утврдила захтеве пољопривредних радника и позвала их да одбију послове које би им послодавци нудили под лошијим условима.²⁰¹

И Социјалдемократска партија Угарске, да би онемогућила Варкоњијев покрет, уложила је све снаге да придобије за себе што веће масе на селу. Тај обострани труд резултирао је досад невиђеним полетом покрета у редовима аграрног пролетаријата. Из тог такмичења Социјалдемократска партија Угарске изашла је на крају као победница. По полицијском извештају, Партија је до краја 1897. године већ у 235 места имала своје присталице и у већини ових места формиране су и организације пољопривредних радника под њеним утицајем. По истом извештају, Партија је постигла највећи успех баш у бачбодрош-

¹⁹⁷ Извештај Бачбодрошке жупаније на редовној тромесечној скупштини Муниципалног одбора Бачбодрошке жупаније (препис ИАПКВ, бр. записника 1805—1897).

¹⁹⁸ *Földművelő* 8. X 1897, 3.

¹⁹⁹ *Bácskai Hírlap*, 1898. бр. 41.

²⁰⁰ ИАВ, Фонд поджупана, 36-res — 45-res, 1898.

²⁰¹ *Pölöskei Ferenc — Szakács Kálmán*, n. d. I, 485—525.

кој жупанији, где је имала организације или пак своје присталице у 84 места и на тај начин ова жупанија је избила на прво место међу жупанијама по јачини покрета (на другом месту се налазила жупанија Пешт-Пилиш са 43 општине, а на трећем месту жупанија Торонтал са 29 места). Успех Социјалдемократске партије лежи углавном у томе што је велика већина пољопривредних радника осетила да се могу надати успеху само у савезу са индустријским пролетаријатом. Коначан раскид Варкоњија са Социјалдемократском партијом, без обзира на то што је био проузрокован ставом партијског руководства, ипак је утицао на коначано опредељење пољопривредних радника у неким местима, јер Партија највеће успехе постиже управо после формирања Варкоњијеве Независне социјалистичке партије Угарске. Мора се уједно констатовати и то да оштрицу акционе делатности пољопривредних радника који су се определили за Социјалдемократску партију опортунистичко партијско руководство није увек успело да ослаби. То се већ јасно видело и за време жетелачких штрајкова у лето 1897. године када се и масе које су стајале под утицајем Партије готово једнодушно придружују штрајку, без обзира на учестале позиве руководства да одустану од тога. И после штрајкачког вала акциона делатност тих маса у доста случајева одудара од линије политике партијског руководства. То се видело и после Другог земљорадничког конгреса Социјалдемократске партије, одржаног 25—27. децембра 1897. године у Будимпешти.²⁰² На овом Конгресу још више се испољава неправилан опортунистички став партијског руководства пре свега у погледу третирана значаја општег права гласа. Ово питање доминира у дискусијама и проглашује се јединим могућим оружјем против капиталистичког покрета. Та политика, међутим, није увек битно утицала на делатност пољопривредних радника. Они, на пример, прихватају жетелачки програм који је израђен на Конгресу, али не прихватају концепцију да се у борби за извојевање бољих радних услова треба послужити мирним средствима, то јест да у сваком случају треба да избегну штрајкове.

Брзом успеху Социјалдемократске партије Угарске умногоме је допринело то што је она располагала са доста солидним кадровима у градовима, а нарочито у Будимпешти и што је мобилисањем тих кадрова могла у свако доба да организује велике акције у земаљским размерама. Бројност кадрова пружала је могућност за слање тих теоретских добро изграђених људи у жупаније, што је увек допринело јачању покрета и порасту борбеног положаја, без обзира на то што њуди нису увек иступали у складу са стремљењима тих маса. Таквих примера имамо у Бачкој. У Петровцу, почетком септембра 1897. године, после неколико одбијања, локалне власти су одобриле одржавање народног збора. На дочеку говорника из Будимпеште окупило се око 400 пољопривредних радника са црвеном заставом. Због силног излива одушевљења присутних локалне власти су у последњем тренутку забраниле будимпештанском изасланику да одржи свој говор.²⁰³ У Кисач, на народни збор, стигао је уредник партијског листа *Ново доба*, који је излазио на словачком језику. На збору је било присутно неколико хиљада људи.²⁰⁴ Новоформирана Варкоњијева Независна социјалистичка партија, сем Ференца Чуздија и Мите Радујкова, није располагала таквим кадровима. Осим Варкоњија, који је по личним квалитетима и по теоретској спремности стајао изнад својих слебедника, као Чуздија и Радујкова, других људи на које се могло рачунати

²⁰² *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség jelentése az 1897-es évre*, 12. XI 1897, 1.

²⁰³ *Népszava* 12. XI 1897, 1.

²⁰⁴ Исто, 12. II 1898, 4.

као руководиоце у земаљским размерама готово да није ни било. Било је доста људи, наиме, који су се истакли у фази ширења овог покрета и они су испојили велико одушевљење у раду, али су остали углавном на нивоу локалних вођа, а у земаљским релацијама мало су могли допринети. И ови сарадници Варкоњија често су се одвајали од покрета, али због личног сукоба са Варкоњијем, или су били позатварани с обзиром да су власти све чешће гањале Варкоњијев покрет због његовог радикализма.

После израде жетелачког програма од стране ађанске месне синдикалне организације приступају изради својих жетелачких програма и организације Социјалдемократске партије. Чантавирски радници још пре тога одлучују да траже укидање робе подраумевајући под тим појмом и бесплатно увожење летине као и вршидбу. За свако јутро пожњевене пшенице захтевали су на име риса једну метричку центу чисте пшенице.²⁰⁵ Тополски беземљаши такође су утврдили минималне услове под којима су спремни да прихвате жетелачке послове. Тај минимум је износио једну метричку центу и 25 кг по ланцу земље. Утврдили су и радно време које се кретало од 8—16 часова, зависно од годишњег доба, а најамнина на сат варирала је од 10—15 крајцара.²⁰⁶ У северној Бачкој, 7. фебруара 1898. године, организује се конференција представника из Бачалмаша, Мадараша, Мељкута, Татахазе, Каћмара, Бојмока, Светог Ивана и још из око двадесет места ради састављања заједничког жетелачког програма. Минимални захтеви су били следећи: 1) За сваких 1.000 квадратних метара пожњевене пшенице тражи се рис од 80 кг. 2) За сетву пролећног жита за сваких хиљаду квадратних метара следује надница од 5 форинти без конвенције. 3) Сваком жетелачком раднику послодавац обавезно даје још и окопавање кукуруза за трећину. Надница за окопавање винограда износи једну форинту.²⁰⁷ У Моравици је такође одржан састанак и са представницима околних места ради израде заједничког жетелачког програма. По споразуму, рис је износио 12-и део. Послодавцу је постављено као обавеза још и то да на име конвенције одреди једну пештанску меру пшенице, 2 форинте као накнаду за исхрану као и окопавање кукуруза величине један и по ланац земље. Међу одлукама стоји још и то да сваки жетелачки радник максимално може да прихвати само десет ланаца за жетву, да не би нико остао без посла.²⁰⁸

Жупанијске власти у то време шаљу извештаје о јачању покрета међу пољопривредним радницима и помињу и места која су досад назначена као таква где идеје социјализма још нису захватиле беземљаше. У извештају тителског среза дотад нема помена о ширењу социјализма. У лето 1897. године, међутим, срески начелник тителског среза са жаљењем признаје да је аграрни социјализам ухватио корена у Тителу, Мошорину и Будисави.²⁰⁹ Срби социјалисти из Мошорина упутили су молбу руководству Социјалдемократске партије траживши издавање листа и литературе и на српском језику. Но уредништво листа *Népszava* у свом одговору није могло ништа да обећа сем да ће следећи партијски конгрес ово питање да размотри.²¹⁰ И у оцачком срезу, који је дотад важио као миран део жупаније, организују се народни зборови у низу места. Двадесетог фебруара 1898. године у Лапићу се организује успели збор, следећег дана у Бачу се одлаже на-

²⁰⁵ *Földművelők szaklapja* 3. XII 1897, 4.

²⁰⁶ Исто, 14. I 1898, 4.

²⁰⁷ *Népszava* 12. III 1898, 6.

²⁰⁸ Исто, 2. I 1898, 6.

²⁰⁹ ИАВ, Фонд поджупана, 37-res 1897.

²¹⁰ *Népszava* 14. V 1897, 4.

редни збор јер изасланик из Будимпеште није стигао. Социјалисти у Дероњама поднели су молбу среском начелнику у коме су тражили да им се одобри одржавање зборова сваке недеље у једној кафани. Одобрене им је било ускраћено, али су ипак одржали један веома успели народни збор заједно са социјалистима из Бачког Новог Места.²¹¹ Има података и о народном збору који је био одржан у Пивницама. И у паланачком срезу, који је дотад такође сматран за мирно подручје, крајем 1897. године и почетком 1898. ситуација се битно мења. Срески начелник у свом извештају поджупану набраја сва места где је у последње време социјализам узео већег маха. По том извештају, у Силбашу је било око 100 људи који су нагињали ка социјализму, али организационо још нису били обухваћени. У Товаришеву организација социјалиста радила је све интензивније. У Старој Паланци око 200 словачких радника приступило је социјализму највише под утицајем агитатора из Гложана.²¹²

Почетком 1898. године услед слабе жетве масе беземљаша остају без икакве зараде. Број угрожених породица растао је из дана у дан. Огорчење беземљаша достигло је врхунац.²¹³ Муниципални одбор бачбодрошке жупаније на својој седници од 22. фебруара 1898. године одредио је суму од 50.520 форинти ради организовања јавних радова. И приликом организовања незапослених власти нису хтеле да ангажују оне који су се истакли као организатори жетелачких штрајкова. Велики жупан, на пример, у јесен 1897. године послао је окружницу свим среским начелницима у којој им је ставио на знање да на радovima око пресецања Тисине меандре бр. 96 код Борјаша може да се запосли велики број радника. Општински бележници, међутим, треба да саставе спискове оних који су се залагали за штрајкове јер исти не могу доћи у обзир за поменуте радове. Осим тога, на овим радovima сви незапослени радници нису могли да нађу запослење. Већина је и даље била незапослена. Незапосленост и глад изазвале су и тешке сукобе у појединим местима. На проширивању тока Тисе, на пример, било је запослено око 80 пољопривредних радника из Бачког Петровог Села, али су их српски радници из Арадца отерали са посла. Ови су се после искупили испред општинске зграде у своме месту и захтевали одлазак немачких радника који су радили на подизању породичних зграда. Власти су се плашиле даљих немира и молиле су да се у Бечеју упути контингент војске у јачини од једне чете.²¹⁴ У Ади, једна овећа група беземљаша такође се окупила испред општинске зграде захтевајући да се забрани даљи боравак око 100 банатских радника у њиховом месту.²¹⁵ Ускоро је једна група српских социјалиста из Старог Сивца отерала са рада раднике из Новог Сивца који су били запослени на утовару жита у шлепове.²¹⁶

Најзапаженији је био покрет пољопривредних радника у Телечки. Наиме, 27. фебруара 1898. године локална полиција запленила је 20 примерака листа *Világszabadság* (Светска слобода). На ту вест искупила се велика маса од око 300 пољопривредних радника испред општинске зграде тражећи да се месна полиција расформира. Акција тиме, међутим, није завршена. Група од око 50 радника ушавши у зграду захтевала је враћање заплених листова, што је коначно и постигнуто, јер општинско представништво није смело да им се супрот-

²¹¹ ИАВ, Фонд поджупана, 27-res 1898.

²¹² Исто.

²¹³ ИАВ, Фонд поджупана, 50-res 1898.

²¹⁴ ИАВ, Фонд поджупана, 50-res 1898.

²¹⁵ ИАВ, Фонд поджупана, 55-res 1898.

²¹⁶ *Bácska* 1898. бр. 26.

стави.²¹⁷ У целој жупанији долази до низа интервенција од стране жандармерије, полиције, а у неким случајевима иступа и војска. Редом забрањују народне зборове, а оне који без одобрења организују зборове кажњавају драконским казнама. На дневном реду су стални претреси у становима познатих социјалиста; заплењују све чак и легалну социјалистичку штампу. Жандармерија је бајонетима опречила неке социјалисте да крену на агитациони пут. Независне социјалисте из Аде, на пример, када су пошли на пут сустигли су жандарми и претили им бајонетима уколико се не врате.²¹⁸ У Старој Кањижи полиција је запленила сву архиву код једног социјалисте који је радио на јачању покрета пољопривредних радника у суседном насељу Адорјану.²¹⁹ У Суботици, полицијски капетан у неколико махова наредио је претрес станова код свих који су били познати као главни организатори пољопривредних радника и кажњавани су или притвором или тешким новчаним казнама.²²⁰ У Сенти, пак, заплена је целокупна имовина месне организације (заставе, књиге, новине, партијске маркице итд.)²²¹ У Старој Моравици, група пољопривредних радника била је кажњена притвором и новчаном казном због држања збора без одобрења власти.²²² У Ади, често су вршени претреси у стану председника месне организације независних социјалиста Ференца Чуздија и плењена имовина организације.²²³ У Сомбору, у периферјском делу града, у тзв. Селенчи, полиција је разбила збор Варкоњијевих независних социјалиста, који су имали у плану да оформе своју организацију, и сву имовину запленила.²²⁴ У Плавни, полицајци су запленили цео материјал народне читаонице где су се окупљали социјалисти.²²⁵

Власти су отворено спречавале излагање листа *Земљоделац*. И на крају, у фебруару 1898. године, истражни судија за штампу Сегединског окружног суда покренуо је поступак против листа и наредио је заплену бројева 6, 8 и 10, због неких чланака у којима се „запажало подстрекавање мржње против постојећег поретка“²²⁶. По тзв. „робовском закону“, који је ступио на снагу у марту 1898. године, чини прекршај и кажњава се затвором до 6 дана и новчаном казном до 400 круна свако ко раскине уговор о раду у случајевима у којима закон то не дозвољава. Неки параграфи, додуше, формално су бранили интересе радника, али су и они имали исти циљ: да се онемогући сваки покрет пољопривредних радника.

Банфијева влада је покушала да убеди пољопривредно радништво да је закон донесен у „њиховом интересу“. У огромном броју штампани су леци под насловом *Пољопривредни радници* са говором министра за земљорадњу у коме покушава да убеди беземљаше да је нови закон донесен у њихову корист. И у бачבודрошку жупанију послат је велики број тих летака с тим да се упуте у срезове и општине и да се на тај начин дотуре међу пољопривредне раднике. Банфијева влада уједно је тражила да се њој доставе извештаји о утисцима које су ови леци изазвали у редовима сиромашних слојева. Садржином извештаја који су после послати влади она свакако није могла бити

²¹⁷ ИАВ, Фонд поджупана, 61-res 1898.

²¹⁸ *Földművelő* 29. XI 1897, 4.

²¹⁹ *Népszava* 12. XI 1897, 6.

²²⁰ Исто, 17. V 1898, 4.

²²¹ Исто, 7. V 1898, 4.

²²² Исто, 7. V 1898, 4.

²²³ ИАВ, Фонд поджупана, 58-res 1898.

²²⁴ *Bácska* 1898. бр. 30.

²²⁵ *Népszava* 26. VI 1898, 6—7.

²²⁶ ИАВ, Фонд поджупана, 29-res 1898.

задовољна. Из бачбордошке жупаније стизали су, на пример, извештаји да су у почетку леци изазвали жељени ефекат; касније, међутим, социјалистичка штампа је тај за владајуће класе први повољан утисак покварила.²²⁷ После кратког времена радници су увидели обману и лажност у садржини владиних летака као и нехумани карактер другог законског члана. Ускоро сви дижу глас протеста због слања владиних летака на њихове адресе. У Бачкој, у Риђици, на пример, пољопривредни радници су обавестили уредништво листа *Népszava* да им се „беоплатно“ натурају лажни леци владе у којима желе да их убеди да је робовски закон донесен у њиховом интересу, али су они пошљику вратили натраг.²²⁸ Пољопривредни радници нису желели да приме радничке легитимације. У Сонти општинско представништво позвало је беземљаше да прихвате те легитимације, али они нису хтели да то чине и власти, да би застрашиле раднике, дванаесторицу су ухапсиле и послале у апатински затвор.²²⁹ У Таванкуту су радници били изведени један по један пред власти и батинама присиљавани да прихвате радне књижице.²³⁰ Саслушавао их је лично велики капетан полицијске капетаније у Суботици. Радници, међутим, и поред злостављања нису били вољни да поступају по налогу власти изјаснивши се да су спремни удовољити властима само онда ако у тим књижицама буде написано да им се осигура опште и тајно право гласа и скраћено радно време. Зато је десеторица одмах била бачена у затвор у коме су их данима мучили глађу да би им сломили отпор. Било је масовних отпора и у другим местима. У Бајши, на пример, од 368 пољопривредних радника само 24 их је примило књижице.²³¹ Готово у свим местима пољопривредни радници су одбили да потпишу и уговоре за жетелачке радове.

У таквој атмосфери власти преузимају опсежне мере и за спречавање првомајских прослава. Очекивало се да ће радници и ове године масовно прославити празник рада. Ранија владина наредба о забрани прославе, наравно, и те године је била на снази. Зато су у свим местима где се осећала организована делатност социјалиста жандармеријске станице добиле појачање. У Бечеј пак, на молбу среског начелника, упућује се контингент војске у јачини од једне чете. Наиме, због недавних иступања пољопривредних радника у Бачком Петровом Селу влаштили су се избијања немира и у Бечеју.

Услед терора и присуства оружаних снага прослава Првог маја у свим местима те године протекла је сасвим скромно. Радници су се састајали углавном по приватним кућама водећи разговоре о значају празника. У Бечеју, на пример, радници су се такође окупили у становима где су читали писмо које им је упутио вођа независних социјалиста Варкоњи из иностранства.²³² У Риђици на дан празника жандармерија је цело време крстарила по селу и контролисала и железничку станицу.²³³ У Вајској, радници су намеравали да прославе празник рада 3. маја увече, али су локалне власти растерале збор и заплениле свечане првомајске бројеве *Népszave*.²³⁴ Жупанијске власти су још у пролеће извршиле попис свих жетелачких радника питајући сваког да ли је спреман да прихвати посао само на подручју жупаније

²²⁷ ИАВ, Фонд поджупана, 2-res 1898.

²²⁸ *Népszava* 12. II 1898, 6.

²²⁹ Исто, 17. V 1898, 3.

²³⁰ Исто, 17. V 1898, 3.

²³¹ Исто, 12. VIII 1898, 3.

²³² ИАВ, Фонд поджупана, Ad. res-69 1898.

²³³ *Népszava* 21. V 1898, 6.

²³⁴ Исто, 21. V 1898, 3.

или и у удаљеним местима. Реч је била у ствари о врбовању резервне радне снаге уколико би и ове године избили жетелачки штрајкови. Појавила се 32.602 пара вољна да прихвате жетелачке радове само у жупанији, али је било 10.528 парова који нису имали у изгледу да нађу посла и били су спремни да прихвате посао макар где у држави.²³⁵ Из целе државе окупљено је око 36.000 штрајхбрехера да би били искоришћени против оних који су се спремали за штрајк. Под таквим условима штрајкови који су те године избили у разним деловима државе ни издалека нису достигли ниво штрајкова из претходне године и успеси су често изостали. И у Бачкој је већина радника такође била расположена за штрајк. Међутим, власти су свуда успеле да упуте штрајхбрехере. Још пре жетве у Дероњама међу радницима је владало велико узбуђење јер им нису дозволили да одрже своје зборове. Власти су упутиле у село жандармеријско појачање. У Вајској и Бођанима радници су држали тајне састанке. У Вајску је зато послата оружана снага. У Бачкули и Новом Врбасу пољопривредни радници неколико пута су се окупили по улицама и више пута су масовно одлазили у општинску кућу тражећи хлеба, запослење као и да им се одобре основна правила њиховог удружења за самоуздизање. У Бечеју се још од зиме настављала акција за извојевање бољих радних услова. Сличних покрета било је и у другим местима бечејског среза. Зато је у Бечеју била упућена војска, а у остала места жандармеријске патроле. Имамо податке да је у оцачком срезу, у селу Јалићу, на почетку жетве избио штрајк, али видевши да послодавци желе да доведу штрајхбрехере жетелачки радници су одустали од штрајка.²³⁶

Привремено опадање покрета пољопривредних радника

Покрет пољопривредних радника и сиромашних сељака од средине 1898. године за неколико година је знатно ослабио. Потребно је да се објасни који су били разлози који су проузроковали опште слабљење покрета.

1. Аграрни пролетаријат због свог положаја у мањој мери је способан за трајно организовање од индустријског радништва. Индустријски радници живе углавном у већим местима хомогено, дуже време раде на једном радном месту, те су услови за трајније организовање у њиховим редовима много повољнији. Пољопривредни радници пак сем велепоседа, где су слуге живеле чак и генерацијама, у највише случајева живели су у мањим местима по групама од 200—300 људи, где је и после почетних успеха на пољу организовања рад замро одласком тих радника на радове у удаљеније крајеве. Чињеница је и то да су организације у већим местима где су живели заједно пољопривредни радници и већи број беземљаша биле трајнијег карактера и често достигале ниво организованости индустријских радника.

2. Сем терора власти примењивањем бруталне силе против радничког покрета и коришћењем масе штрајхбрехера, и увођење робовског закона умногоме је допринело да је у лето 1898. године покрет аграрног пролетаријата почео нагло да слаби.

3. Слабљење покрета убрзала је и званична политика Социјал-демократске партије Угарске. Она је уместо револуционарног деловања васпитала масе у опортунистичком духу и стално је указивала на

²³⁵ ИАВ, Фонд поджупана, res-2 1898.

²³⁶ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség működése az 1898. évben*, 391—392.

поштовање „законитог пута“. Партија је у то време већ потпуно занемарила остале методе у свом деловању и главни акценат у програму дат је борби за извојевање општег права гласа. У руководству Партије преовладала је тешка заблуда да добијањем општег права гласа и искључиво парламентаралном борбом радничка класа може коренито да побољша свој положај. Ова погрешна тактика као и веровање у могућност мирног преображаја капитализма у социјалистичко друштво дали су судбоносан печат даљем току радничког покрета и у извесној мери утицали на слабљење покрета. И у Бачкој то опадање покрета можемо лепо пратити. Но једну чињеницу овде морамо одмах истаћи. Док је у појединим подручјима државе у том периоду покрет готово потпуно замро, у Бачкој до тога није дошло, мада је, наравно, осетно ослабио. Неке организације пољопривредних радника које су биле оформљене у јеку општег полета покрета додуше у овом периоду престале су са радом, али је било и таквих које ни тада нису прекинуле везе са партијским руководством и са уредништвом листа *Népszava*.

Пољопривредни радници држе масовне зборове на којима је углавном доминирала стално присутна тема о бедности и о нужности вођења организоване борбе. Године 1898. у Бачкој организују се зборови у Бачком Новом Месту, Телечки и у Бачу.²³⁷ За идућу, 1899. годину има података само о држању свега два збора, и то у Новим Шовама и у Бачком Добром Пољу.²³⁸ И следеће, 1900. године на територији целог подручја одржавају се зборови само у два места, у Новим Шовама један и у Новом Саду два збора. Полицијски извештаји за то време не говоре о још једном успелом масовном збору који је био одржан у јануару 1899. године у Богарошу.²³⁹ И везе са партијским руководством и даље се одржавају. У периоду од лета 1898. до краја 1900. године поједини чланови руководства Партије долазе на зборове у Новом Саду и у Бачком Добром Пољу.²⁴⁰

У овим данима слабљења покрета пољопривредних радника има података и о прослави Првог маја. За 1898. годину нема помена о прослави, али већ идуће године међународни празник рада слави се у следећим местима: у Суботици, Моравици, Новом Саду, и у Бачком Добром Пољу.²⁴¹ У Моравици, где је прослава имала импозантан облик и где се већ на дан празника рано ујутро велика маса окупила на пијачном тргу, на реверима су сви носили првомајске значке. После окупљања сви су отишли у кафану чији је власник био један социјалиста где је одржан говор а после су певали револуционарне песме.²³⁰ Подаци говоре и о једном штрајку 5. августа 1900. године у Бајши; на имању поседника Јожефа Бергера (Berger József) радници су на вршалицама обуставили рад. Овај штрајк је окончан с потпуним успехом. Сваки штрајкач, наиме, је коначно добио седам метричких центи пшенице.²⁴²

Социјалисти су постигли успех и приликом избора за чланове општинских представништава као и за школске одборе. У Кули, на пример, за општинског кнеза и за неке чланове предстојништва били

²³⁷ Исто, 311—12.

²³⁸ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség működése az 1899. évben*, 469—489.

²³⁹ *Népszava* 31. I 1899, 5.

²⁴⁰ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség működése az 1900. évben*, 275—576.

²⁴¹ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség működése az 1898. évben*, 311—312.

²⁴² *Népszava* 27. IX 1900, 3.

су изабрани социјалисти.²⁴³ У Малом Иђошу приликом бирања школског одбора и поред свих покушаја представника месних власти већина чланова је изабрана из редова социјалиста.²⁴⁴ Пољопривредни радници из Бачке и даље су редовно учествовали на конгресима Социјалдемократске партије Угарске. На Шестом конгресу, одржаном 2. и 3. априла 1899. године, присуствовали су представници из 9 места из Бачке.²⁴⁵ И на овом конгресу доминирао је дух који је одражавао становиште партијског руководства о процењивању значаја општег права гласа. И делегати из Бачке који су учествовали у дискусији углавном су указали на важност извојевања општег права гласа. Делегат Кисача, на пример, подржао је борбу за опште право гласа изјављујући да социјалисти из бачбодршке жупаније једнодушно стоје на становишту да се наметне као неодложна обавеза да се истраје у борби за опште и тајно право гласа. У сличном смислу се изјаснио и делегат Станишића додавши још и то да сви грађани треба да уживају то право јер је досад право гласа имао само новац а не и људи. Уједно је изразио мишљење да Угарска није домовина Мађара него капиталиста.²⁴⁶

На Конгресу беземљаша и сиромашних сељака који је Партија сазвала после редовног, Шестог конгреса, тј. 4. и 5. априла 1899. године, такође је било доста учесника из Бачке.²⁴⁷ Делегати из Бачке који су учествовали у дискусији углавном су истакли значај организационог рада и тешка понижења које радници морају да подносе због примењивања робовског закона.²⁴⁸

Жестина иступа органа власти против покрета радника ни у тим данима слабљења покрета није попустила. Пријављени зборови пољопривредних радника у већини случајева нису били одобрени од стране власти. Од лета 1898. до краја 1900. године власти су забраниле држање зборова у Суботици, Новом Саду, Тополи, Кули, Малом Иђошу, Пачиру, Чантавиру, Моравици, Бајши, Фекетићу, Дероњама, Змајеву и Бачком Добром Пољу. У неким местима радници су поднели више пута молбе, али су били увек одбијени. У овој борби са властима нарочито су пољопривредни радници из Суботице показали велику издржљивост, али без резултата. Они су се од лета 1898. године до краја 1900. године шест пута обратили властима траживши одобрење за одржавање зборова; међутим, све те молбе биле су редом одбијене са уобичајеним мотивацијама како су молитељи лица која су већ била раније кажњавана због социјалистичке агитације, те не пружају довољну гаранцију да ће ред бити очуван као и то да ти зборови могу само да унесу бунтовно расположење и немире у редове сиротиње. Није, међутим, помогло ни то што су потписници тих молби били такви људи који пред властима још нису били познати као социјалистички агитатори. Онда је образложење гласило да радници „нису пријавили збор на време“. Ни жалба пољопривредних радника непосредно Ми-

²⁴³ Исто, 18. I 1900, 3.

²⁴⁴ Исто, 18. VIII 1900, 3.

²⁴⁵ На конгресу биле су претстављена следећа места из Бачке: Риђица, Темерин, Чантавир, Кула, Бачко Добро Поље, Моравица, Гложан, Кисач и Бач (MMTVD II, 589).

²⁴⁶ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség működése az 1899. évben*, 375—376.

²⁴⁷ Из Бачке били су присутни делегати следећих места: Станишић, Гложан, Риђица, Кула, Нови Шове, Моравица, Кисач, Темерин, Лалић и Чантавир (*A budapesti fő- és székvárosi rendőrség működése az 1899. évben*, 375—376).

²⁴⁸ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség működése az 1899. évben*, 399—405.

нистарству унутрашњих послова није дала никакве резултате.²⁴⁹ И у Новом Саду приступило се све интензивнијем раду око организовања пољопривредних радника. У то време опортунистички руководиоци постојећег радничког друштва Обермилер и Зимички изгубили су готово сваки утицај на раднике. Вођство постепено прелази у руке нових људи. На пољу организованог обухватања пољопривредних радника у граду у то време највише је учинио Лајош Чаки. Он је на ступцима листа *Népszava* упутио позив пољопривредним радницима. Основни смисао позива је био да свештеници и власти само утњетавају народ и држе га у духовном мраку. „Треба зато приступити неодложно организовању и потребно је збијати своје редове иза црвене заставе и пружити братску руку један другом јер ће већ наша деца уживати плодове наше борбе.“²⁵⁰ У молби поднетој полицијској капетанији тражио је одобрење за држање народног збора на дан 11. фебруара 1900. године. Тек за 21. октобар дато је одобрење за држање збора у просторијама кафане Нелика Михаља са следећим дневним редом: 1) Шта желе социјалдемократи. 2) Положај радника. 3) Избор једне организационе комисије од седам чланова.²⁵¹ По радничком дописнику, најснажнији утисак на збору је изазвао говор Лајоша Чакија јер су присутни „његов говор слушали са напрегнутом пажњом и прихватили су га“. У организационој комисији било је изабрано 4 индустријска радника и три пољопривредна.²⁵² Следећи масован збор новосадских радника заказан је за 11. новембар исте године са задатком да се оформи радничко удружење за самоуздизање и, да се прочитају основна правила новоформиране организације. И на овом збору највећи ефекат је имао говор Чаки Лајоша који је истакао да су за „прогеклих 1.900 година народ само варали обећањима а крв недужних је текла потоцима вечито и учињено је море недела“²⁵³.

Из изложеног се јасно види да покрет пољопривредних радника у Бачкој није престао ни 1899. ни 1900. године; само је осетно ослабио. Та констатација се односи углавном на организације пољопривредних радника које су деловале под утицајем Социјалдемократске партије Угарске. Међутим, на деловање тих организација и у Бачкој веома штетно је утицала опортунистичка званична политичка партија, тј. придавање превеликог значаја борби за опште и тајно право гласа.

Потпуно опадање Варкоњијевог покрета и почетак ширења Мезефијево новоорганизоване Социјалдемократске странке у Бачкој

Насупрот организацијама Социјалдемократске партије које су и даље деловале у то време, покрет Варкоњијевих независних социјалиста последње две године XIX века нагло је ослабио. Узроци општег опадања тог покрета били су вишеструки. Банфијева влада суровије је гањала присталице Варкоњија сматрајући их опаснијим него организације Социјалдемократске партије. Готово сви људи који су се за кратко време показали као вешти организатори и присталице Варко-

²⁴⁹ *Népszava* 2. X 1898, 2—3; 17. VI 1899, 5; 5. V 1899, 2; 1. II 1900, 3; 27. X 1900, 1—2.

²⁵⁰ Исто, 18. VII 1900, 4.

²⁵¹ Исто, 17. II 1900, 3.

²⁵² У комисији су били изабрани следећи другови: Јанош Варшањи, кројачки калфа, Мађаш Ердељи, земљорадник, Гаспар Милер, кројачки калфа, Јанош Молнар, земљорадник, Лајош Чаки, уметнички ткачки калфа и Јожеф Сабо продавац воћа (*Népszava* 25. X 1900, 4).

њима били су хапшени, прогањани и затварани. И вођ покрета Варкоњи био је непрестано прогањан. Лист *Földművelő* престао је да излази још у фебруару 1898. године. Сличну судбину доживео је и лист *Земљоделац*, који је излазио у Ади. После десетог броја главни уредник Мита Радујков био је ухапшен и осуђен на 4 месеца затвора, а лист је наравно био обустављен. Ово су били ненадокнадиви губици за покрет независних социјалиста. Штампa је готово била једина веза на релацијама између партијског руководства и месних организација. Иста је била ситуација и у Бачкој. Престанком излажења листа *Земљоделац* и осудом уредника Мите Радујкова и других који су могли да одиграју улогу даљег организатора на жупанијском нивоу покрет независних социјалиста почео је да се осипа. Председник месне организације независних социјалиста у Ади Ференц Чузди и један од земаљских организатора који је био једно време најближи Варкоњијев сарадник и важио као вешт организатор дошао је у отворен сукоб са Варкоњијем и отпао од покрета. Одједанпут су масе пољопривредних радника које су још недавно тако одушевљено прихватиле Варкоњијево учење остале усамљене, и то у данима појачаног терора Банфијеве владе и ступања у живот робовског закона.

Зато су радници у све већем броју напуштали организације независних социјалиста и прикључивали се организацијама Социјалдемократске партије. На Земаљском синдикалном конгресу, одржаном 1899. године, из Војводине нико није учествовао.²⁵⁴ Идуће године, када је 6. и 7. јануара у Орошхази био одржан Земаљски конгрес независних социјалиста, из Војводине такође нико није учествовао, једино је из Бечеја достављено поздравно писмо.²⁵⁵ Постоје подаци још за ову годину да су Варкоњијеви независни социјалисти имали своје поверенике у следећим местима: Фекетићу, Риђици, Мољу, Бајмоку, Телечки, Сенти и Старој Кањижи.²⁵⁶ Али се ни њихов рад готово није ни осетио. У то време, када је делатност организације Социјалдемократске партије Угарске јако ослабила а рад независних социјалиста безмало замро, у Бачкој је почео да се шири утицај тзв. Реорганизоване социјалдемократске партије Угарске Вилмоша Мезефија (*Mezőffi Vilmos*), али то већ не спада у домен ове теме.

Закључак

Организовани покрет и борба аграрног пролетаријата Бачке после формирања Социјалдемократске партије Угарске почиње касније него у осталим деловима Угарске, где већ од првих година после формирања Партије почињу масовни покрети аграрне сиротиње (Оросхаза, Батоња, Ходмезевашархељ). Ово закашњење није била последица тобожњих повољних друштвено-економских односа у Бачкој у то време каквима су штампа и тадашње власти желели да прикажу ово подручје. Данас је већ историјски доказано да је пауперизација ситног, а делимично и средњег сељаштва у Бачкој од 70-их година прошлог века узела све већег маха. У таквој ситуацији нужуда је терала те масе да почну са борбом за извојевање бољих животних и радних услова. Као што је, међутим, већ било напоменуто, организована класна борба аграрног пролетаријата Бачке почиње са извесним закашњењем. Разлози за ово закашњење били су следећи:

²⁵⁴ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség működése az 1899. évben*, 425—427.

²⁵⁵ *A budapesti fő- és székvárosi rendőrség működése az 1900. évben*, 514—516.

²⁵⁶ Исто, 522—23.

1. У Бачкој, односно у ондашњој бачбодрошкој жупанији национални састав становништва био је прилично шаролик. (Највише је било Срба, Мађара, Немаца, Буњеваца, Словака, Русина итд.) Такав национални састав по себи још не омета класну борбу уколико међу нацијама нема заједно и угњетача и угњетених, а који стога могу падаати под утицај властите буржоазије. У тим годинама и српска аграрна сиротиња у Бачкој постепено се ослобађа утицаја своје сопствене националне буржоазије. Та буржоазија која је у Милетићевој ери одиграла позитивну улогу, 80-их и 90-их година XIX века све више је представљала само разједињене групације разних струјања у беспринципијелној међусобној борби у којој је све више долазило до изражаја класни егоизам. Српски аграрни пролетаријат, чији се број повећавао из године у годину и који је осим класног израбљивања осећао и национално угњетавање, само је тешко могао да се ослободи утицаја своје националне буржоазије. Средином 90-их година, међутим, сазнање о улози те буржоазије већ је било јасније код већег дела српске аграрне сиротиње. Та маса тада је кренула путем класне борбе заједно са аграрним пролетаријатом других народности. На тај начин покрет у редовима аграрног пролетаријата Бачке постепено је оживео а успон је достигао 1897. године.

2. Друга околност која је битно утицала на извесно закашњење покрета аграрног пролетаријата лежи углавном у политици Социјал-демократске партије и у нејасним и неискристалисаним ставовима партијског руководства у односу на национално и аграрно питање. А ова два питања су била од пресудног значаја за прилике у Бачкој. То је свакако у извесном смислу успорило покрете аграрног пролетаријата из редова других народности. Партија је често занемарила агитациони рад на селу у првим годинама после формирања, а поготово тај рад се мало осећао у редовима других народности. У првој деценији деловања Партије она није била у стању да покрене неки лист на језицима народности. Та чињеница је штетно утицала на даљи ток покрета. И поред ургенција социјалиста из редова других народности партијско руководство није било у стању да реши ово важно питање. Ситуација је била таква још 1897. године. Исте године, на пример, српски социјалисти из Мошорина тражили су од уредништва *Népszava* да им се по могућству обезбеди српска штампа и литература, али се одговор листа свео само на једноставну констатацију да засад нису у стању да изађу у сусрет тим жељама и да ово питање потпаде у делокруг партијског конгреса који је и позван да се изјасни о будућем раду на том пољу. Једино је летак *Jönnek a szocialisták* (Иду социјалисти) штампан на три језика: мађарском, српском, немачком, али ни ово није заслуга СДПУ. И изасланици партијског руководства само су врло ретко посећивали та места где су живели пољопривредни радници других народности. Ретки доласци тих агитатора, међутим, увек су представљали манифестацију снага у тим местима и допринели ширењу покрета. У Кисачу, на пример, у септембру 1897. године, долазак словачког изасланика из партијског руководства претворио се у излив одушевљења: на железничкој станици искупила се маса од неколико стотина људи са црвеним заставама.

3. Свакако је у извесној мери утицало и веровање једног дела аграрне сиротиње у разумност органа власти да изађу у сусрет њиховим оправданим захтевима. Били су чести и случајеви да су се беземљаци молбама и петицијама обраћали властима траживши да им се подели земља у закуп. Када су, међутим, пољопривредни радници увидели да њихово веровање у разумност власти нема никаквих основа, аграрни пролетаријат Бачке коначно је стекао убеђење да се само класном борбом против владајућих класа може надати побољшању свога бедног положаја. Другог излаза из настале ситуације није било.

Такво стање је карактеристично и за Бачку услед систематског занемаривања развијања индустрије у периферним деловима државе (у коју је спадала и Бачка) те није било великих изгледа за масовније запошљавање вишка радне снаге у индустрији. Зато су и овде избила на површину два отворена питања: 1. отпочети са масовним исељењем; 2. почети борбу за побољшање сопственог положаја.

О масовном исељењу из Бачке не можемо говорити од последњих година XIX века. Мање групе, међутим, напуштају ово подручје већ и од 70-их година прошлог века. Ово исељење није било усмерено у прекоокеанске земље и у Немачку као почетком XX века, него је углавном гравитирала у Србију, Румунију, па и у Срем и Славонију.

Опште сазнање о неизбежности борбе проузроковао је општи пораст покрета аграрног пролетаријата Бачке. У то време почиње и самостални земљораднички покрет под руководством Варкоњија. Нови покрет почео је брзо да се шири у Бачкој. Наиме, Варкоњи и његови најближи сарадници одмах су схватили значај систематског деловања међу аграрним пролетаријатом Бачке. Варкоњијев покрет у Бачкој добио је на тај начин своју масовну базу. Покрет је у националном питању имао правилнији став од Социјалдемократске партије Угарске. Та чињеница је углавном допринела ширењу покрета на деловима са претежно српским становништвом, а који су досад били сматрани као мирне територије. Један од крупних разлога успеха Варкоњијевог покрета свакако лежи и у радикалном програму о подели великих светских и црквених имања које је требало давати у закуп у мањим парцелама. Таквим програмом у свако доба су се могле покренути масе у Бачкој. У условима сталне незапослености и опадања надница и без великих изгледа да нађу стално запослење миграционим кретањем у град беземљаци су се надали да ће добијањем парчета земље, мада и само у закуп, створити за себе сигурнију egzистенцију. Али сазнање да је немогуће те жеље реализовати у кратком времену проузроковало је и масовно напуштање покрета, мада су разлози привременог слабљења покрета аграрног пролетаријата у Бачкој као и у целој Угарској уопште много сложенији.

Од јуна 1898. године, када је покрет аграрног пролетаријата у целој земљи почео нагло да опада а негде чак привремено и сасвим престао, у Бачкој се такође осећа стагнирање покрета, нарочито 1899. године, која уједно значи осеку покрета. Но ни те године се не прекида веза са Социјалдемократском партијом Угарске. Те године се региструје први покушај прикључивања Бачке новом покрету, који је почео да јача (реорганизована Социјалдемократска партија Угарске на челу са Вилмошом Мезефијем) и на самом почетку усмерио своју делатност на Бачку имајући у виду успехе Социјалдемократске партије Угарске и Варкоњијевог покрета у недавној прошлости.

Шандор МЕСАРОШ

Zusammenfassung
Sándor Mészáros

DER KAMPF DES BAČKAER AGRARPROLETARIATS BIS ZUM ENDE DES XIX JAHRHUNDERTS

Seit dem Ende des XVIII Jahrhunderts setzten auch in der Feudalgesellschaft Ungarns bedeutende Veränderungen ein, und im Rahmen desselben auch in der Vojvodina und in Bačka. Zudieser Zeit wächst auch in Bačka immer mehr die Zahl der landwirtschaftlichen Arbeiter, Diener auf Grosgrundbesitzen, Tagelöhner, Kontraktualisten und Hausknechte. Nach der Märzrevolution 1848 in Budapest erliess der ungarische Landtag, unter anderen

liberalen Gesetzen, auch das Gesetz über die Befreiung der Lehnbauern. Eine ungeheure Masse der Landlosen, welche in Ungarn ungefähr 60% der Gesamtzahl von Bauern bildete, bekamen auch nach der Abschaffung des Lehnbauerwesens kein Land. Nach der Unterdrückung der Revolution in Ungarn führte die siegreiche Gegenrevolution in der ganzen Monarchie das Polizeiregime des Bachschen Absolutismus ein, doch wagte sie nicht, die alte Ordnung wiederherzustellen. Während des Bachschen Absolutismus brachen auch in Bačka mit elementarer Gewalt die Massenbewegungen aus. Die wichtigste unter ihnen war der Aufstand der Dorfarmen in Bački Petrovac wegen der ungerecht durchgeführten Segregation.

Nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich im Jahre 1867 verschwanden in Bačka, wegen der Durchdringung des Kapitalismus in die Landwirtschaft, auch die alten Verhältnisse auf dem Lande. Die Zerealienkonjunktur auf dem Markt drängte die Grundbesitzer, möglichst grosse Getreide-, und besonders Weizenüberschüsse zu bilden. Die armen Bauern hatten zwar wenig Nutzen von dieser Konjunktur, sie empfanden aber sofort und ertrugen immer schwerer die vielen Staatslasten. Aus diesem Grunde setzte sich bereits in den Jahren der Konjunktur der Prozess der Bauernverarmung auch in Bačka fort, welcher später beschleunigt wurde, als die grosse Agrarkrise der achtziger Jahre des vorigen Jahrhunderts auftrat.

Die erste Kampfführung der neugegründeten Sozialdemokratischen Partei Ungarns (1890), mit Engelman Pál an der Spitze, hatte eine richtige Haltung mit Bezug auf das Land. Die Bewegungen landwirtschaftlicher Arbeiter in einigen Ortschaften Ungarns (Oroshaza, Bekscsaba, Battonya, Hodmezövásárhely) machten einen tiefen Eindruck und wirkten mobilisierend auch auf die landwirtschaftlichen Arbeiter des benachbarten Bačkas. In diesen Jahren, aber, kam es zu solchen Massenbewegungen nicht; die Erklärung liegt hauptsächlich in damals noch immer schwacher Agitation der SDPU in diesem Teil des Staates, und besonders auf dem Lande, sowie in der Illusion eines Teils der Bačkaer landwirtschaftlichen Arbeiter, dass an allen Übelständen nur die Leiter der lokalen Behörden schuld sind. Darum wandten sie sich oft an höhere Organe mit der Bitte, ihnen das Land unter günstigeren Bedingungen zu verpachten. Bald aber schlugen sie einen anderen Weg ein. Bereits Ende des Jahres 1894 richteten landwirtschaftliche Arbeiter von Subotica ein schriftliches Gesuch an den Bürgermeister, mit der Forderung, unverzüglich das Abfassen des Statuts über die Arbeitsverhältnisse für das Jahr 1895 zu veranlassen. Die landwirtschaftlichen Arbeiter in Kula setzten eine Petition mit 150 Unterschriften auf und reichten sie unmittelbar beim Ministerium des Innern ein.

Nach dem III Kongress der SDPU (1894) trat eine regere Tätigkeit der Partei auch im Innern des Landes ein. In dieser Periode bilden sich in kleineren Ortschaften in Bačka Kultur- und Unterstützungsvereine. In der Zwischenzeit von 1894. bis 1896. wurden 15 solche vereine gebildet (in Stari Bebej, Temerin, Feketić, Topola, Srbobran, Bačko Gradište, Čurug, Stari Vrbas, Novi Vrbas, Mali Idoš und Moravica). Auch die Druckschriften der Sozialdemokratischen Partei Ungarns (Flugblätter, Broschüren, usw.) wurden in grossen Mengen auch unter den landwirtschaftlichen Arbeitern in Bačka verbreitet. Zu dieser Zeit kam es auch zu Massenbewegungen landwirtschaftlicher Arbeiter gegen die Behörden. So, z.B., Ende März 1895 drangen die landwirtschaftlichen Arbeiter in Bački Petrovac ins Rathaus ein und forderten Brot und Arbeit. Im Mai desselben Jahres bestürmten die Agrarproletarier in Subotica zweimal das Rathaus und verlangten die Erhöhung der Tagelöhne. In gleichem Masse wie die Bewegung erstarbte, verstärkten auch die Behörden den Terror, um die Bewegung noch im Keime zu ersticken. Wegen der opportunistischen Politik der Führung der SDPU, sowie wegen der unerlaubten Tätigkeit unter dem Agrarproletariat, fing an, in der zweiten Hälfte des Jahres 1896., auch die selbständige Landwirtenbewegung unter dem Namen der unabhängigen Sozialisten unter der Führung von Varkonyi Istvan sich zu verbreiten und zugleich begann auch ihre Zeitung »Földművelő« zu erscheinen. Das Programm der unabhängigen Sozialisten, das in manchen Fragen radikaler als jenes der SDPU war (es forderte, u.a., auch die Teilung der grossen weltlichen und kirchlichen Latifundien und ihre Verpachtung an die Landlosen). Aus diesem Grunde verbreitete sich die neue Bewegung auch in Bačka sehr schnell. An der Konferenz in Bečež, die von Varkonyi's Anhängern veranstaltet wurde, nahmen 65 Delegierte aus 28 Ortschaften von Bačka teil. Erst nach dem raschen Erfolg der Varkonyi's unabhängigen Sozialisten, ergriff die SDPU ernstere

Organisierungsmaßnahmen, um das Agrarproletariat zu umfassen und berief den Kongress der landwirtschaftlichen Arbeiter ein, welcher in Budapest vom 31. I bis 2. II abgehalten wurde. Bald danach, d.h. am 14. Februar 1897 fand auch der Kongress der unabhängigen Sozialisten in Czegled statt, an welchem auch ein Programm für landwirtschaftliche Arbeiter abgefasst wurde. Ausserdem kandidierte die Führung der Sozialdemokratischen Partei in der Wahlkampagne für den ungarischen Landtag im Herbst 1896. seinen Mitglied Pfeifer Sandor in Wahlbezirken von Senta und Bečež. Trotz amtlichen Verbots wurde der Erste Mai 1897. auch in Bačka bis damals am massenhaftesten gefeiert (Subotica, Sombor, Novi Sad, Senta, Martonoš, Horgoš, Bečež, Vrbas, Čantavir, Mali Idoš).

In der Zwischenzeit begann die Bewegung der unabhängigen Sozialisten auch unter den serbischen Landlosen sich zu verbreiten und seit Oktober 1897. erscheint ihre Zeitung auch in serbischer Sprache unter der Titel »Zemljodolac« in Ada unter der Schriftleitung von Mita Radujkov. Seit Frühling 1897. wurden in den Reihen des Agrarproletariats in Bačka grosse Vorbereitungen zu den Erntestreiks getroffen, sowohl seitens der Anhänger Varkony's als auch seitens der SDPU, obwohl die Parteiführung es versuchte, seinen Anhängern vom Streik abzuraten. Als die Behörden sahen, dass sich die sozialistische Bewegung ständig verbreitete, versuchten sie, neben der Anwendung der groben Gewalt, auch durch verschiedene Konzessionen (wie z.B. Kolonisierung, Bildung der Zentrallandeskreditgenossenschaft, Entwicklung des Hausgewerbes, usw.), den Arbeitern von der Bewegung abzureden. Trotz all dieser Versuche der amtlichen Organe die Erntestreiks zu verhindern, brachen sie gewaltig auch in Bačka auch in Bačka aus, bereits im Frühling und besonders im Sommer 1897. (Bačko Gradište, Srbobran, Subotica, Bačka Topola, Mali Idoš, Moravicam Bajša, Senta, Bečež, Tunja, Čib, Temerin, Bačko Dobro Polje, Filipovo, Stanišić). In meisten Fällen wurden diese Streiks erfolgreich beendet.

Nach den grossen Erntestreiks wurde am 8. September auch der II. Kongress der Anhänger Varkony's, wieder in Czegled, abgehalten, auf welchem die Unabhängige sozialistische Partei Ungarns endgültig formiert wurde; in der ersten Hälfte des Jahres 1898. verbreitete sich die sozialistische Bewegung unter dem Agrarproletariat weiter. Die SDPU und die Unabhängige sozialistische Partei wetterten miteinander um möglichst grosse Anzahl von Anhängern zu gewinnen. Bald, aber, begann die Bewegung landwirtschaftlicher Arbeiter auch in Bačka abzunehmen. Die Ursachen dieser Abnahme liegen hauptsächlich in der Tatsache, dass das Agrarproletariat, seiner Lage wegen, weniger fähig zu einer dauernden Organisation als die Industriearbeiterschaft war. Neben dem seitens der Behörden ausgeübten Terror und der massenhaften Ausnutzung von Streikbrechern sowie der Erlassung des II. Gesetzartikels aus dem Jahre 1898. »über die Regelung der Arbeitsverhältnisse zwischen den Arbeitnehmern und den Arbeitgebern«, das von den Arbeitern »das Sklavengesetz« genannt wurde, beschleunigte auch die offizielle Politik der Sozialdemokratischen Partei Ungarns die Schwächung der Bewegung; statt eine revolutionäre Tätigkeit zu entwickeln, erzog die Führung der Partei die Massen im opportunistischen Geist. Die Bewegung unter den landwirtschaftlichen Arbeitern in Bačka hörte aber auch in diesen Jahren nicht auf und die Bewegung nahm einen neuen Aufschwung in den ersten Jahren des XX. Jahrhunderts, besonders im Jahre 1905.

Összefoglaló

Mészáros Sándor

Az agrárproletáriátus harca Bácskában a XIX. század végéig

A XVIII század végétől Magyarország hűbéri társadalmában nagy változások mentek végbe. Hasonló változások történtek a Vajdaságban, tehát Bácskában is. Itt is állandóan növekedett a mezőgazdasági munkások, földbirtokokon alkalmazott cselédek, napszámosok, kontraktualisták és béresek száma. A magyar országgyűlés 1848 márciusában több liberális törvényt hozott a jobbágyság felszabadításáról is. A föld nélküliek hatalmas tömege, akik a parasztság 60 százalékát képezték, a jobbágyság megszüntetése után sem jutottak földhöz. A magyarországi forradalom elfojtása után a győztes ellenforradalom az egész monarchiában bevezette a rendőri Bach-rendszert, azonban nem kísérelte meg a

régi rendszer visszaállítását. Már a Bach-rendszer alatt Bácskában is helyi jellegű parasztzendülésekre kerül sor. Ezek között legjelentősebb a föld nélküliak zendülése Bački Petrovácon 1864-ben, a községi legelő-felosztás (szegregáció) igazságtalan végrehajtása miatt.

Az 1867-es osztrák-magyar után Bácskában is a mezőgazdaság tökése fejlődése következtében a falun is új viszonyok voltak kialakulóban. A nagy gabonakereslet a külföldi piacokon a termelőket a gabonafélék, úgyszólván főleg a búza kizárólagos termesztésére ösztönözte. A szegény parasztoknak azonban nem sok hasznuk volt a konjunktúrából, de hamarosan megérezték és mind nehezebben viselték el a súlyos állami terheket. Azért már a fellendülés éveiben megindult a parasztság elszegényedése, Bácskában, amely azután meggyorsult a nagy agrárválság jelentkezésével a múlt század nyolcvanas éveiben.

A magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZOP), amely 1890-ben alakult meg első osztályharcos vezetősége Engelmann Pállal az élen, helyes állásponton volt az agrárproletariátus kérdésében is. A mezőgazdasági munkások mozgalmi Magyarországon egyes részein (Orosháza, Békéscsaba, Bottonya, Hódmezővásárhely) mély hatást váltottak ki a bácskai mezőgazdasági munkásoknál.

Bácskában ezekben az években azonban még nem jelentkeztek. Ezt főleg azzal magyarázhatjuk, hogy a MSZDP Bácskában, főleg falun, még nem nagyon volt érezhető. Ezenkívül a mezőgazdasági munkások egy része még abban a tévhitben volt, hogy bajaik fő okozói a helyi hatóságok képviselői. Azért a felsőbb hatóságoknál számtalanszor kérvényezték, hogy nyújtsanak nekik lehetőséget földbérletre kedvező feltételek mellett. Hamarosan belátták azonban, hogy más úton kell haladniuk. Már 1894 végén a szabadkai mezőgazdasági munkások írásban követelték a polgármestertől, hogy haladéktalanul dolgozza ki a munkaviszony-szabályzatot az 1895. évre. Külán a mezőgazdasági munkások petíciót állítottak össze 150 aláírással, s elküldték közvetlenül a belügyminisztériumba.

A MSZDP III. kongresszusa után a párt tevékenysége érezhetőbbé vált az ország belsejében is. Ebben az időszakban sok helyen munkásképző egyletek alakultak. Bácskában 1894 és 1896 között 15 ilyen munkásegylet alakult (Becsén, Temerinben, Feketicsen, Topolyán, Szrbobránban, Bácsföldváron, Csúrogon, Új-Verbászon, Kishegyesen és Moravicán). A párt nyomtatott propaganda-anyagát is egyre nagyobb mennyiségben terjesztették (röpiratok, füzetek stb.). Ebben az időben Bácskában a mezőgazdasági munkások már tömeges mozgalmakat is indítottak a hatóságok ellen. Bački Petrovácon 1895 március végén a mezőgazdasági munkások benyomultak a község házára és kenyeret és munkát követeltek. Ugyanebben az évben Szabadkán a föld nélküliek két ízben is megrohanták a városházát követelve a munkabérek felemelését. Amilyen mértékben növekedett a mozgalom, olyan mértékben erősödött a hatósági terror, hogy a mozgalmat még kezdetében elfojtsák. A MSZDP vezetőségének opportunizmusa és a mezőgazdasági munkások közötti szervező munka elhanyagolása miatt 1896 második felében a mezőgazdasági munkások egy része önálló mozgalmat indított. Ezeket Várkonyi István vezette és független szocialistáknak nevezték magukat. Külön lapot is indítottak Földművelő néven.

A független szocialisták programja egyes pontjaiban radikálisabb a MSZDP programjától. Követelte többek között a világi és az egyházi földbirtokok felosztását és bérbeadását, a föld nélkülieknek. Azért az új mozgalom igen gyorsan terjedt Bácskában. Várkonyi híveinek becsei értekezletén, amelyet 1896 december 25-én és 26-án tartottak, Bácskából 28 község képviselőjében 65 küldött vett részt. A Várkonyi vezette független szocialisták gyors sikere után a MSZDP is komolyabban megkezdte az agrárproletariátus szervezeti bevonását és 1897 január 31-ére Budapestre összehívta a mezőgazdasági munkások kongresszusát. Rövidesen, 1897 február 14-én megtartották Cegléden a független szocialisták kongresszusát is. A MSZDP vezetősége ezenkívül 1893 őszén az országgyűlési választásokra Pfeifer Sándort, a pártvezetőség tagját jelöltette a zentai és a becsei választókerületekben. Május elseje megünneplése 1897-ben a hatósági tilalom ellenére az eddigieknél is tömegesebb jellegű öltött (Szabadka, Zombor, Ujvidék, Zenta, Martonos, Bajsa, Temerin). Közben a független szocialisták mozgalma jó talajra talált a szerb föld nélküliek között is és lapjuk Zemljodelac néven indult meg Radujkov Mita szerkesztésében. Már 1897 tavaszától az agrárproletariátus soraiban nagy előkészületek folytak az aratósztrájkokra a Várkonyi híveinél és a MSZDP híveinél egyaránt annak ellenére, hogy a pártvezetőség megkísérelte, hogy híveit eltérítse a sztrájktól. A hatóságok, látva a szocialista mozgalom gyors terjedését az erőszak alkalmazásán kívül

megkísérelték, hogy különböző engedményekkel gyengítsék a mozgalmat a proletariátusnál. (Telepítések, Országos Központi Hitelszövetkezet megalakítása, a háziipar fejlesztése, stb.).

A hatósági intézkedések ellenére amelyekkel az aratósztrájkokat úgy akarták megakadályozni, azok mégis megkezdődtek mák 1897 tavaszán, de főleg nyáron (Bácsföldvár, Szrbobrán, Szabadka, Topolya, Kishegyes, Moravica, Bajsa, Zenta, Becse, Turija, Cséb, Temerin, Bačko Dobro Polje, Pilipovo, Stanišić). Ezek a sztrájkok a legtöbb esetben eredményesen végződtek. A nagy aratósztrájkok után tartották meg 1897 szeptember 8-án Várkonyi híveinek III. kongresszusát, ahol vérervényesen megalakult Magyarország Független Szocialista Pártja.

A következő 1898-as év őszén a szocialista mozgalom Bácskában az agrárproletariátus között tovább erősödött.

A MSZDP és a Független Szocialista Párt egymás között versenyeztek, hogy minél több hívet szerezzenek maguknak. Hamarosan azonban a mozgalom Bácskában is gyengülni kezdett. A mozgalom csökkenésének okai, abban a tényben rejlenek, hogy az agrárproletariátus helyzeténél fogva kevésbé alkalmas tartósabb szervező munkára a munkásság. A mozgalom gyengülését a hatósági terror is előidézte. „A munkaadók és a munkások közötti jogviszony szabályozásáról” szóló II. törvénycikk meghozatala is amelyet a munkások „rabszolga-törvénynek” neveztek el. A mozgalom hanyatlását elősegítette még a Szociáldemokrata Párt politikája is, amely a forradalmi tevékenység helyett a tömegeket opportunista szellemben nevelte. A mozgalom a mezőgazdasági munkások között azonban ezekben az években nem szűnt meg, s új lendületet vett a XX. század első éveiben, különösen 1906-ban.